

Grammatica cumplessiva

dal rumantsch grischun

Elavurada da Claudia Schmellentin e Matthias Grünert
sut la direcziun da Georges Darms
ed en collavuraziun cun Renzo Caduff, Uorschla Natalia Caprez
ed Anna Alice Dazzi

Part V

La sintaxa

da Claudia Schmellentin

Friburg 2008

Cun agid dal Fond naziunal svizzer per la perscrutaziun scientifica

© Departament da linguatgs e litteraturas romanas
Linguatg e litteratura rumantscha
Av. de Beauregard 11
1700 Friburg

Il diever da quest'ovra e da parts da quest'ovra
è permess mo cun il consentiment dals auturs
e da la direcziun dal project.

La sintaxa	5
1. Noziuns fundamentalas	5
1.1 Tge è ina frasa?	5
1.2 Funcziuns expressivas e sorts da frastas	7
1.2.1 Funcziuns expressivas	7
1.2.2 Sorts da frastas	8
– La frasa declerativa	8
– La frasa interrogativa	9
– La frasa affectiva	9
– La relaziun tranter funcziun expressiva e sort da frasa	11
1.3 Furmas da frasa	12
1.3.1 La frasa simpla	12
1.3.2 La frasa cumponida	13
1.3.3 La frasa contracta	13
1.3.4 Expressiuns cun valur frasala u proposiziunala	14
– L’ellipsa	14
– L’apposiziun proposiziunala	14
2. La frasa simpla (la proposiziun principala)	15
2.1 La structura da la frasa simpla	15
2.2 Ils elements da la frasa simpla	17
2.2.1 Las parts verbalas (il predicat)	17
– La furma verbala finita	17
– Particlas verbalas e pronomes reflexivs	18
– L’infinitiv	19
– Il particip perfect	19
– Il gerundi	20
2.2.2 Las parts da la frasa e lur members	20
– Remartgas generalas	20
– La structura da las parts da la frasa	21
– Distincziun formala da las parts da la frasa e da lur members	22
– Distincziun funcziunala da las parts da la frasa e da lur members	23
– Distincziun semantica	29
2.2.3 Gruppas nominalas	30
– Survista	30
– Il subject (cument I)	31
– L’object direct (cument II)	36
– Il coment predicativ nominal	39
– L’adverbiala nominala	39
– L’attribut nominal (l’apposiziun)	39

2.2.4	Gruppas preposiziunalas	41
	– Survista	41
	– L’object indirect	42
	– Il complement predicativ preposiziunal	44
	– L’adverbiala preposiziunala	44
	– L’attribut preposiziunal	44
2.2.5	Gruppas adjectivalas e participialas	46
2.2.6	Gruppas adverbialas u gruppas gerundialas	47
2.2.7	Gruppas conjunziunalas	47
2.2.8	La distincziun semantica da las adverbialas	48
2.2.9	La successiun da plects – posiziun da las parts da la frasa	50
	– Dus structuradas da frasa	52
	– La posiziun da las parts da la frasa e da las ulteriuras parts verbalas	54
3.	La frasa cumponida	61
3.1	La proposiziun principala e subordinada	61
3.1.1	Il grad da subordinaziun	62
3.1.2	La successiun da las proposiziuns	63
3.2	La proposiziun subordinada	64
3.2.1	L’aspect formal	64
	– La proposiziun subordinada finita	64
	– La proposiziun subordinada infinita	67
3.2.2	L’aspect funcziunal	70
3.2.3	La semantica da las proposiziuns subordinadas	72
	– Survista	72
	– La proposiziun relativa	72
	– La proposiziun adverbiala	75
	– La proposiziun da cuntegn	79

La sintaxa

La sintaxa s'occupa da la cumposiziun da singuls plects ad ina frasa e tracta dumondas pertugant las reglas da questa cumposiziun. En ils chapitels precedents essan nus ans occupads da las spezias e las furmas da plects. Savens avain nus dentant era gia tematisà dumondas da la sintaxa en quel connex. Quests dus champs en colliads stretgamain in cun l'auter, uschia ch'ins na po betg separar cleramain la morfologia da la sintaxa. Furmas da plects vegnan duvradas en frastas, e lur diever po vegnir declerà be en connex cun la frasa. Cun auters plects: il diever da las differentas furmas dad in plect è dependent da la posiziun sintactica ch'il plect ha en la frasa.

1. Noziuns fundamentalas

1.1 Tge è ina frasa?

En general descrivan las grammaticas implicit- u era explicitamain la frasa sco quella part dal text che cumenza cun ina maiuscla e finescha cun in punct. Tar questa descripziun sa tracti dentant be dad ina convenziun grafica da la lingua scritta e betg d'ina definiziun. En la lingua discurrenda pon ins distinguer la frasa sin basa da sia intunaziun; la frasa furma là normalmain in'unitad d'intunaziun. Ma er questa distincziun na characterisescha betg propi la frasa, sco ch'ils suandants exempels mussan:

- 1) *Marina vuless in giat. Mario ha pli gugent chauns. Il chau-staziun ha laschè partir il tren. Ils scolars èn vegnids memia tard. Els èn currids sco mez nars. Ha la doctressa gia mesirà la pressiu dal sang?*
- 2) *Marina vuless in giat, Mario però ha pli gugent chauns. Ils scolars èn vegnids memia tard, malgrà ch'els èn currids sco mez nars.*
- 3) *Husch! – Tge husch? – Davent, davent! – Pertge? – Na mucs! – Ma pertge lura? – Là, psst! – Là? – Gea, ti tabalori!*
- 4) *(Tge vesas là?) – Chavriels.*
- 5) *Ve! Svanescha! Chala! Lavura!*

Tut questas unitads che cumenzan cun ina maiuscla e termineschan cun in punct correspundan a la descripziun da la frasa dada surwart. Sch'ins cumpareglia però ellas formalmain, pon ins constatar ch'ellas sa distinguan fitg ina da l'otra. Uschia datti frastas ch'existan be dad in plect, sco en tscherts exempels da 3), 4) e 5). Ma i dat er frastas ch'existan da plirs plects, sco en 1) e 2). Tschertas frastas han in verb (exempels 1) e 5)), autras nagin (exempels 3) e 4)), ed ils exempels en 2) cumpiglian schizunt dus verbs. Formalmain na vegnin nus damai betg da characterisar pli precis la frasa cun agid da questas descripziuns.

En tschertas grammaticas pon ins chattar las suandantas characterisaziuns da la frasa:

- a) Ina frasa è ina successiun da plects, organisada en moda e maniera logica e grammaticala.
- b) Ina frasa è in plect u in sistem da plects, cun il qual nus pudain exprimer in patratg.

A la caracterisaziun dad a) cuntradin ils exempels 3) e 4), che n'èn betg ina successiun da plets, ma be in singul pled. A la caracterisaziun da b) cuntradin ils exempels 2), che cumpiglian dus patratgs. Quai pon ins vesair, sch'ins cumpareglia ils exempels dad 1) cun quels da 2). En l'exempel 2) èn reunidas dus frastas da l'exempel 1):

Ils scolars èn vegnids memia tard. Els èn currids sco mez nars.

→ *Ils scolars èn vegnids memia tard, malgrà ch'els èn currids sco mez nars.*

En la lingua da mintgadi u almain en scola fan ins mintgatant la differenza tranter «frastas cumpletas» e «frastas nuncumpletas». Mintgin(a) da nus che ha respundi sco en l'exempel 4) ha probablmain gia provocà il commentari, ch'el/ella duaja far ina frasa cumpletta. Pretendi vegn damai ina resposta sco *Jau ves là chavriels*. Ma en realitad è la resposta *Chavriels* pli natirala e comunicativamain pli adattada a la dumonda *Tge vesas là?*

Intuitivamain pari damai da dar dus tips da frastas: quellas che nus resentin sco cumpletas e correctas e quellas che blers na resentan betg sco frastas cumpletas, er sch'ellas espriman in patratg, cumenzan cun ina maiuscla e fineschan cun in punct e furman in'unitad d'intunaziun. La funcziun e la valur en il text u discurs è la medema tar omadus tips, uschia ch'i sa tracta era tar omadus tips da frastas correctas. La differenza è però, che las inas cumpiglian tut las parts necessarias dal verb, las autras betg. Sco frastas correctas vegnan savens resentidas be las uschenumnadas **frastas explicitas**.

Ina **frasa explicita** è ina frasa che posseda almain ina furma verbala finita (furma verbala determinada tenor numer, persuna, modus e temp) e che cuntegna minimalmain las parts necessarias dal verb (= complements, cf.p.24).

Exempels:

Marina vuless in giat. Il chau-staziun lascha partir il tren. La doctressa mesira la presiun dal sang.

Frasas imperativas èn las frastas explicitas las pli pitschnas (vesair 5)).

Ve! Svanescha! Chala! Lavura!

Tenor la definiziun pon frastas explicitas er cumpigliar plirs verbs finits (vesair 2)).

Ella chala da lavurar oz pli baud, perquai ch'ella sto anc ir tar il medi. Ti vas a cumprar en e jau cuschin.

Tenor la definiziun da la frasa explicita fiss en quests exempels tant l'entira frasa ina frasa explicita, sco era mintga part da questa frasa che cuntegn in verb finit cun sias parts necessarias. Las frastas explicitas dals exempels survart existan damai da pliras frastas. Per evitar malencletgas numn'ins las frastas parzialas en quests exempels **proposiziuns**. La proposiziun è definida suandantamain (definiziun simplifitgada, per ina definiziun pli precisa vesair p.12):

Ina **proposiziun** ha sco nuschegl in verb e cuntegna minimalmain las parts necessarias da quest verb (= complements, cf. 24).

Ina frasa explicita po consistier dad ina suletta proposiziun, sco en ils suandants exempels (part schraffada = frasa explicita; part enramada = proposiziun; scrittira grassa = furmas verbalas):

Chanta!

L'agenta dad immobiglias ans **mussa l'entira chasa.**

Ella al **regala** in matg rosas.

Nus numnain quest tip da frasa **frasa simpla** (p.12).

Ina frasa explicita po però er sa cumponer da pliras proposiziuns. Quest tip da frasa numnain nus **frasa cumponida** (p.61):

Jau na **cumprel** mai pli in computer en quest negozi, **il service è stà miserabel.**

Suenter che Gion **ha gi consultà** il medi, **è el sa sentì** bler meglier.

Jau **sun** persvadida **che ti sas**, **nua che nus giain** damaun.

Las differentas furmas e funcziuns da las proposiziuns vegnan tematisadas sut 3, p.61ss.

Sper la frasa explicita datti anc **expressiuns cun valur frasala**. Questas expressiuns sumeglian funcziunalmain a la frasa explicita, formalmain sa distinguan ellas però da quella, saja quai perquai ch'ellas nun han in verb finit u perquai che las parts necessarias dal verb mancan:

Attenziun! Scumandà da sa puser or da fanestra! Exact, madame!

Vegn fatg! Duess ussa funcziunar!

Pli detagliadamain davart las expressiuns cun valur frasala e proposiziunala vesair p.14ss.

1.2 Funcziuns expressivas e sorts da frasar

1.2.1 Funcziuns expressivas

Cura che nus communitgain, avain nus in'intenziun. Nus vulain cuntanscher insatge cun noss discurs. Ins vul per exempel constatar insatge, empermetter insatge, snegar insatge; ins vul exprimer ses smirvegl davart insatge, ins vul protestar, dumandar euv. Prendain per illustraziun la suandanta frasa:

Igl è fraid.

Cun questa frasa pon vegnir cuntanschidas differentas intenziuns:

- Jau **constatesch** che la temperatura è bassa.
 - Jau vi **intimar** insatgi da serrar la fanestra.
 - Jau exprim il **giavisch** ch'insatgi ma portia ina giacca.
 - Jau vi **argumentar** pertge che jau hai en in pullover gross.
 - Jau vi **contradir** la pretaisa ch'i saja chaud.
 - Jau vi **admonir** insatgi da betg ir or da chasa.
- euv.

Be cun quest tip da frasa pon ins gia exprimer fitg bleras funcziuns expressivas. Era sch'i dat bleras funcziuns expressivas, sa restrenscha la grammatica tradiziunalmain a la suandanta repartiziun:

- 1) **constataziuns**: decleraziuns, empermischuns, cussegls, admoniziuns euv.
- 2) **intimaziuns e giavischs**: cumonds, instrucziuns euv.
- 3) **dumondas**: dumondas da decisiun (resposta: gea u na), dumondas da cumplettaziun.

Cun questas funcziuns expressivas na vegnan classifitgadas sorts da fresas, mabain furmas da basa da la communicaziun umana. La frasa d'exempel po damai vegnir classifitgada tenor questa classificaziun tant sco constataziun (1) u sco giavisch (2). La funcziun expressiva è dependenta dal context, en il qual ina frasa vegn exprimida e da l'intenziun che duai vegnir cuntanschida cun la frasa. Per la determinaziun da las funcziuns expressivas vegn resguardada l'intenziun comunicativa da la frasa.

1.2.2 Sorts da fresas

Per determinar las *sorts da fresas* ston ins resguardar ils suandants segns characteristics grammaticals:

- 1) l'**intunaziun** (en la lingua scritta correspunda l'intunaziun per part als segns d'interpunziun)
- 2) il **modus dal verb**
- 3) eventuals **pleds d'introducziun** sco subjuncziuns e pronomi
- 4) la **posiziun da la furma verbala finita**

Cun agid da quests *segns formals* sa laschan distinguer las sorts da fresas. Nus vulain en il suandant cunzunt resguardar l'emprim puntg da vista, l'intunaziun u ils segns d'interpunziun. Ils auters criteris vegnan tratgs en consideraziun, sch'i fa da basegn. Resguardond l'intunaziun distinguan ins las suandantas sorts da fresas:

- 1) frasa declerativa
- 2) frasa interrogativa
- 3) frasa affectiva

En ils pass suandants vulain nus caracterisar questas trais sorts da fresas.

La frasa declerativa

Las fresas declerativas èn fresas cun in'intunaziun neutrala. L'intunaziun sa sbassa vers la fin da la frasa. En la lingua scritta correspunda la frasa declerativa a quella frasa che survegn in punct a la fin. Il verb finit da la frasa declerativa sa chatta en general en la segunda posiziun sintactica (cf.p.52). Cunquai che las fresas declerativas èn las pli neutralas, èn ellas er las pli frequentas.

L'isch-chasa era serrà. Nus avessan gurent anc in dessert. Turitg è la citad la pli gronda da la Svizra. Per damaun savais vos leger l'emprim chapitel dal cudesch. Ella ha ditg la vardad.

La frasa interrogativa

Las frasis interrogativas sa distinguan da las autras tras quai che l'intunaziun munta vers la fin da la frasa. En la lingua scritta corresponda la frasa interrogativa a quellas frasis che survegnan in segn da dumonda.

Formalmain distinguan ins dus tips da frasis interrogativas. Las inas cumenzan cun il verb finit. Ad ina dumonda cun **verb finit en posiziun iniciala** respundan ins savens cun *gea* u *na* (dumonda da decisiun):

Pon ins ir oz cun skis en la naiv frestga? Prendas ti il tren u l'auto? Sas ti metter ensemen quest apparat?

L'auter tip da frasis interrogativas vegn introduci dad in pronom u adverb interrogativ. Las frasis interrogativas introducidas han en general la funcziun da dumondas da cumplettaziun. Il verb stat en questas frasis en segunda posiziun sco tar la frasa declerativa:

Cura vegns a chasa? Pertge na vas betg cul tren? Tge uras èsi? Tgi è vegnì elegì? Tge has fatg oz? Quala figlia è la pli diligenta?

Sper quests dus tips frequents da frasis interrogativas datti er frasis interrogativas che sumeglian formalmain frasis declerativas. Ellas sa distinguan da la frasa declerativa sulettamain areguard il segn da dumonda e l'intunaziun:

Vus pudais bain m'encleger? Jau poss discurrer rumantsch, navaira? La vernissascha ha gia gi lieu? Ti has ditg la vardad? Ti na vuls propi betg vegnir?

Questas frasis interrogativas han la funcziun da far la segira u da sa persvader davart in cuntegn, ma er da dumandar suenter e laschar confermar in cuntegn.

La frasa affectiva

Las frasis affectivas èn frasis che vegnan exprimidas cun ina tscherta emfasa u cun in'accentuaziun speziala. En la lingua scritta vegnan ellas scrittas cun in segn d'exclamaziun a la fin. Tenor la funcziun e per part era tenor la furma pon ins distinguer trais tips da frasis affectivas:

- la frasa imperativa
- la frasa desiderativa
- la frasa exclamativa

La frasa imperativa

En la frasa imperativa stat la furma verbala finita en posiziun iniciala. Ella sa distingua da la dumonda da decisiun en sia intunaziun che sa sbassa vers la fin. Il verb finit stat en l'imperativ:

Va uss immediat a chasa! Serra la fanestra! Curra spert! Fa atenziun! Fa il bain e serra l'isch!

Tar l'imperativ negativ po er la particla da negaziun *na* preder la furma imperativa. Questa particla n'è dentant betg obligatoria e po vegnir omessa:

Curra betg! Ma era: Na curra betg!

Il verb en frastas imperativas negativas po er star en l'infinitiv. En quest cas preceda la particla da negaziun *betg* l'infinitiv:

Betg fimar! Betg curre!

Las frastas imperativas espriman in invit, ina supplica u in cumond. Betg be frastas imperativas pon però exprimer questas funcziuns, ellas pon era vegnir exprimidas da frastas declerativas u interrogativas:

Ti vas uss immediat a chasa. Ti serras ussa la fanestra.

Vas uss a chasa? Faschessas il bain e serrassas la fanestra? Ma dessas per plaschair quel rispli?

Remartga:

Sche la furma verbala inditgescha gia, ch'i sa tractia d'ina frasa imperativa, po il segn d'exclamaziun mintgant er mancar tar quellas frastas:

Fa adatg sin via.

Quai vala er per las frastas imperativas negativas cun in infinitiv.

Betg ir memia svel.

La frasa desiderativa

Formalmain distinguan ins dus tips da frastas desiderativas:

Tar l'emprim tip stat il verb en la furma dal cundiziunal. Frastas desiderativas exprimidas cun il cundiziunal han savens ina muntada irreala u improbala. Il pledader inditgescha cun il cundiziunal che l'accumpliment dal giavisch n'è betg pussaivel u plitost improbabel.

Be sche Otto na fiss crudà tras ils examens!

(→ Il pledader sa che Otto è en vardad crudà tras ils examens e che quai na sa lascha betg pli midar.)

Avessas cumenzà pli baud cun quella lavur!

(→ Il pledader sa ch'ella ha cumenzà memia tard cun quella lavur e na vegn betg pli a fin.)

Be sche Martin guariss finalmain!

(→ Il pledader sa che Martin na guarescha betg uschè svel, igl exista però la pussaivladad ch'el guareschia.)

Cura che la frasa desiderativa è introducida da la subjuncziun *sche*, stat il verb en segunda posiziun (cf.p.52). En frastas desiderativas nunintroducidas stat il verb en la furma dal cundiziunal en emprima posiziun.

<i>Sche mamma fiss be gia a chasa!</i>	<i>Fiss mamma be gia a chasa!</i>
<i>Sch'ella surpigliass be in pau responsabladad!</i>	<i>Surpigliass ella be in pau responsabladad!</i>
<i>Sche ti na lavorassas mo betg uschè bler.</i>	<i>Na lavorassas ti mo betg uschè bler!</i>

Frasas desiderativas che stattan en il cundiziunal èn savens rinforzadas entras particlas specialas sco *mo*, *be*, *silmain*, *almain*, *tuttina*:

*Avessas **mo/be** gia fatg ils pensums.*

*Sch'ella lavorass **almain** pli svel.*

*Fissas **tuttina** sincera!*

Tar il segund tip stat il verb en la furma dal conjunctiv. Era qua occupa la furma verbala finita l'emprima posiziun en frasis desiderativas nunintroducidas. Sche la frasa desiderativa è introducida da la subjuncziun *che*, stat el en segunda posiziun:

<i>Sajas cuntenta!</i> <i>Possia 'l turnar saun e salv!</i>	<i>Che vus sajas cuntents!</i> <i>Ch'el possa turnar saun e salv!</i>
--	--

La frasa desiderativa cun verb en la furma dal conjunctiv sa distingua da la frasa desiderativa en il cundiziunal tras sia perspectiva: L'acumpliment dal giavisch u desideri vegn considerà sco pussaivel, il pledader n'è però betg segir, sch'el s'accumplescha. Plinavant dat il conjunctiv savens ina tempra d'invit ad in giavisch:

cundiziunal	conjunctiv
<i>Avessas ti be dapli pazienza cun ils uffants.</i>	<i>Hajas dapli pazienza cun ils uffants.</i>

La frasa exclamativa

Las frasis exclamativas sumeglian formalmain a las frasis declerativas, mintgant vegnan ellas però er introducidas dad in pronom u adverb interrogativ (senza significaziun interrogativa) u da la particla *che*. Auter che tar las frasis declerativas vegn en general accentuà en las frasis exclamativas ina posiziun speziala en moda marcanta. En la lingua scritta vegn la frasa exclamativa perquai er marcada cun in segn d'exclamaziun. Questa intunaziun marcanta exprima emoziunalitad. Frasis exclamativas espriman sentiments da surpraisa, smirvegl, admiraziun, indignaziun ed auters:

Quai è stupent! Tge aventuras che ti has passentà! Ti fas ina canera infernala! Che ti n'has betg tema da questas bestgas! Quella è propi bella!

Mintgant po la furma finita dal verb er star en l'emprima posiziun da la frasa:

Fas ti ina canera! Chantais vus bain! Es ti gentila!

La relaziun tranter funcziun expressiva e sort da frasa

Ils exempels survart mussan, ch'ina sort da frasa na correspunda en relaziun 1:1 ad ina funcziun expressiva. Cun ina sort da frasa sa laschan realisar en general pliras funcziuns expressivas, era sche tschertas èn pli tipicas. Uschia espriman per exempel las frasis declerativas tipicas ina constataziun neutrala. Frasis interrogativas cun la furma verbala finita en emprima posiziun espriman ina dumonda da decisiun euv. Ils suandants exempels illustreschan però, ch'ins po er realisar autras funcziuns expressivas cun ina sort da frasa:

frasa declerativa:

Igl è gia las tschintg e ventg.

constataziun neutrala: substituziun entras: *Igl è passà bler temp, uss èsi precis las tschintg e ventg.*

supplica: substituziun entras: *Fa il bain e va a chasa! (Jau stoss cumenzar a cuschinar.)*

admoniziun: substituziun entras: *Sche ti na fas enavant, perdas ti anc il tren.*

frasa interrogativa cun la furma verbala finita en emprima posiziun:

Sas ti insumma tge uras ch'igl è?

reprosha emoziunala: substituziun entras: *Ti vegns fitg tard, jau hai fatg quitads per tai.*

supplica: substituziun entras: *Di a mai tge uras ch'igl è, per planschair!*

dumonda da decisiun neutrala per exempel envers in uffant: substituziun entras: *Has ti conuschentschas davart l'ura e sas, tge uras ch'igl è?*
resposta: *Gea u na.*

1.3 Furmas da frasa

Sco gia menziunà sura (p.5), pon frusas avair furmas fitg differentas. Nus distinguain las suandantas:

- 1) frasa simpla
- 2) frasa cumponida
- 3) frasa contracta
- 4) expressiun cun valor frasala e proposiziunala

1.3.1 La frasa simpla

La frasa simpla cuntegna in'unica proposiziun. Ina proposiziun exista or dad in verb (predicat) e las parts necessarias che tutgan tar il verb. Ditg cun auters plects: Verbs avran in rom, ina zona d'influenza. En questa zona vegnan avant autras gruppas da plects (cumplements e supplements). Il verb furma damai il nuschegl da la proposiziun ed uschia er da la frasa simpla (davart l'organisaziun da la frasa vesair p.16ss.):

*Anna na **scriva** mai ina carta da sias vacanzas. Martin **legeva** gugent crimis. Otto **dorma**.*

Il nuschegl da tschertas frusas simplas vegn furmà da pliras furmas verbalas. Quai è il cas tar ils temps cumponids u tar construcziuns cun verb modal u verb modifitgant:

*Martin **ha legì** divers crimis. Annina na **vul** mai **scriver** ina carta da sias vacanzas. Otto **para** da **durmir**.*

Frasas simplas han però be **ina furma verbala finita**. En general cumpiglia ina frasa simpla er be in verb per propi. En ils exempels survast èn quai las furmas infinitas **legì**, **scriver** e **durmir**. Be excepziunalmain vegnan avant dus verbs per propi. Quai è il cas, sch'il verb pretenda ina gruppa infinitiva introducida da la partielca infinitiva *a*:

*Ella als **vesa** a **giugar** cun il fieu. Nus **giain** damaun a **nudar**. Els **cumenzan** a **currer**.*

Era en quest cas è però be ina furma verbala finita, l'autra è infinita.

Per indicaziuns pli detagliadas davart las parts verbalas en la frasa simpla, vesair p.12ss.

1.3.2 La frasa cumponida

Frasas cumponidas cuntegnan pliras proposiziuns:

Jau na **cumprel** mai pli in computer en quest negozi, **il service è stà miserabel.**

Mirta **legia** in cudesch ed Otto **guarda** televisiun.

Suenter che Gion **ha già consultà** il medi, **è el già sa senti bler meglier.**

Jau **sun** persvadida **che ti sas**, **nua che nus giain** damaun.

Ella **di** manzegas **senza vegnir** cotschna.

Vegnind da via giu, **hai** jau **vesi** mia onda.

Arrivà finalmain a chasa, **è Ramun immediat i a letg.**

Sco ch'ils exempels mussan, cuntegna mintga proposiziun in verb (predicat) ch'è cumpletta da sias parts necessarias per furmar la frasa. Tut tenor la relaziun tranter las proposiziuns distinguan ins tranter **proposiziuns principalas** e **proposiziuns subordinadas**. Exempel:

(a) Anna **vegn** be **promovida**, (b) *sch'ella reussescha l'examen.*

(a) Anna **legia** in cudesch ed (b) Otto **guarda** televisiun.

Omadus frsas consistan da dus proposiziuns. En l'emprim exempel datti ina relaziun da subordinaziun. La proposiziun (b) è subordinada a la proposiziun principala (a). Frsas cun relaziun da subordinaziun numnan ins era **hipotaxas**.

En la segunda frasa èn las dus proposiziuns coordinadas. Omadus pudessan era star sulettas e furmar in'atgna frasa:

Anna legia in cudesch. Otto guarda televisiun.

Omadus proposiziuns èn proposiziuns principalas. Frsas cumponidas da pliras proposiziuns principalas numnan ins era **parataxas**. La frasa cumponida e la furma da las proposiziuns vegn descritta detagliadamain sut, p.61ss.

1.3.3 La frasa contracta

Las frsas contractas sumeglian frsas cumponidas. Perquai ch'ellas na cumpiglian però betg pliras proposiziuns cumpletas, na vegn quest tip quintà tar la frasa cumponida. Frsas contractas datti, sche pliras proposiziuns cuntegnan parts comunablas che vegnan per ordinar numnadas be ina già:

*Martina legia bler. **Ella** va enorm gugent cun skis. **Ella** suna la già ed **ella** gida malgrà tut quai era anc la nona.*

Martina legia bler, va enorm gugent cun skis, suna la già e gida malgrà tut quai era anc la nona.

*Arno è in bun velocipedist, ma **el** è in miserabel automobilist.*

Arno è in bun velocipedist, ma in miserabel automobilist.

I na dat però betg be frsas, mabain era **proposiziuns contractas**. Tant proposiziuns principalas, sco la proposiziun (a), ma era proposiziuns subordinadas, sco la proposiziun (d), pon esser contractas:

(a) Martina **gida** en la chasada da la nona e **spera**, (b) *ch'ella guareschia bainprest.*

(c) Martina **spera** fermamain, (d) *che la nona guareschia bainprest e **turnia** sauna e salva a chasa.*

1.3.4 Expressiuns cun valor frasala u proposiziunala

Tenor definiziun posseda ina frasa explicita almain ina furma verbala finita. Ella vegn cumplettada entras las parts necessarias che tutgan tar il verb. In'expressiun cun valor frasala sumeglia funcziunalmain la frasa explicita, na posseda dentant ubain nagina furma verbala finita, ubain che tschertas parts necessarias dal verb mancan. Ils suandants exempels vegnan quintads tar las *expressiuns cun valor frasala*:

*Betg sa puser or da fanestra. Serrar la porta cun la clav. Agiunscher il liquid, maschadar la pasta e la laschar levar. Dar adatg!
Fieu! Attenziun! Chaud! Exact, madame! Tabalori! Buna saira!*

L'ellipsa

Tar las expressiuns cun valor frasala quintan ins era las ellipsas. Ellipsas èn fragments da frasa:

Pertge tut quai? Vegn fatg dalunga! Be nagina tema!

Tar las ellipsas han ins l'impressiun, ch'insatge saja crudà davent. En general sa lascha però la furma cumpletta reconstruir levamain:

Pertge stuain nus far tut quai? Jau vegn a far quai dalunga. Be n'avair nagina tema!

Cunzunt a dumondas da cumplettaziun vegn savens respondi cun in'ellipsa:

*Nua es stada? **A kino.** (Jau sun stada a kino.) Tge vesas là? **In chavriel.** (Jau ves là in chavriel.)*

Ellipsas han mintgatant er valor proposiziunala. Ellas pon avoir la funcziun da proposiziun principala u subordinada:

***Bain pussaivel**, che ti has ditg la vardad. (cun proposiziun principala cumpletta: **Igl è bain pussaivel**, che ti has ditg la vardad.)*

*Finalmain è ella ida tar il coiffeur, **er sche navidas.** (cun proposiziun subordinada cumpletta: **Finalmain è ella ida tar il coiffeur, er sch'ella ha fatg navidas quai.**)*

L'apposiziun proposiziunala

Ina apposiziun proposiziunala è ina gruppa nominala che vegn agiuntada ad ina proposiziun u entretschada en ella. Ella ha la funcziun da proposiziun e vegn perquai numnada *apposiziun proposiziunala*:

*Ier hai dà ina stgiradetgna dal sulegl, **in eveniment extraordinari.** (...quai è stà in eveniment extraordinari)*

*Questa giada èn els – **in novum en lur relaziun** – d'accord nua ir en vacanzas. (...quai è in novum en lur relaziun)*

Davart ils auters tips dad apposiziun vesair p.39.

En ils suandants chapitels vulain nus descriver pli detagliadamain la frasa simpla e la frasa cumponida (p.61ss.).

2. La frasa simpla (la proposiziun principala)

En ils suandants paragrafs descrivain nus la frasa simpla. Questa consista dad ina proposiziun principala. Uschia vala la descripziun da la frasa simpla er per la proposiziun principala.

2.1 La structura da la frasa simpla

En ina frasa simpla na vegnan betg be singuls plects alingiadis in suenter l'autoer. Ils singuls plects sa reuneschan en moda e maniera structurada ad unitads pli grondas. En mintg'unitad furma in singul plect il nuscheigl da quella. L'unitad la pli gronda è la frasa explicita. En questa part vulain nus elavurar la structura da la suandanta frasa simpla:

Il giuven regala in bel anè dad aur a sia chara amia.

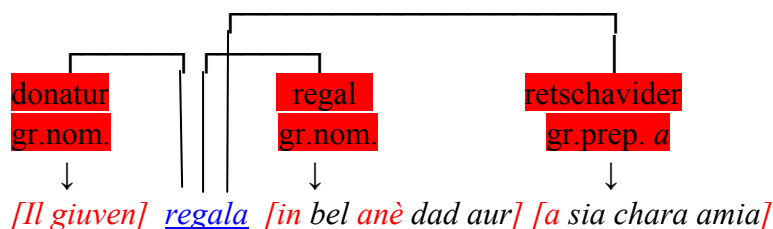
Il nuscheigl da la frasa vegn furmà dal **verb**:

Il giuven regala in bel anè dad aur a sia chara amia.

Il verb determinescha la structura da la frasa. I dependa dal verb, quants elements e tgenins che pon u ston vegnir avant en la frasa. Verbs designeschan activitads, acziuns, stadis u process. Entras lur significaziun avran els tschertas plazzas per l'indicaziun da persunas, chaussas u circumstanças, che giogan in rolla en la frasa: **sgi** u **tge** è activ, **sgi** u **tge** è pertutgà da l'acziun, **nua** u/e **cura** capita quai, euv. Verbs han damai la capaciad da **pretender** autras plazzas en la frasa ed uschia dad avrir il rom per questas. En noss exempel pretenda il verb **regalar** in piazza per in element che numna il **donatur** dal regal, ina piazza che numna ses **retschavider** ed ina piazza che numna il **regal** sez, l'object pertutgà da l'acziun. Questas plazzas vegnan er numnadas **valenzas** (cf.p.24). Plinavant pudess er anc vegnir numnà per exempel **cura**, **nua** u **co** che l'acziun ha lieu.

Verbs na determineschan però betg be la significaziun dals elements che pon star ensemen cun els en la frasa. A tschertas plazzas en la frasa assegna il verb er segns grammaticals. La piazza dal donatur dal verb **regalar** per exempel sto vegnir occupada d'ina gruppa nominala *il giuven*, *noss bel giuven*, *Otto* u *el*. Quella dal retschavider sto vegnir occupada d'ina gruppa preposiziunala cun la preposiziun **a** e betg per exempel cun la preposiziun **per** u **cun**.

Las gruppas da plects ch'emplen eschan il rom verbal vegnan numnadas **parts da la frasa**:

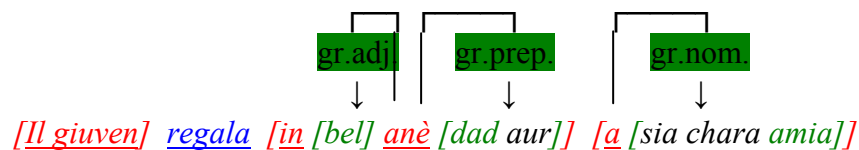
Las parts da la frasa èn dependentas directamain dal verb. Ils singuls plects da la part da la frasa furman in'unitad, che tutga ensemen e che sa vegnir remplazzada be sco unitad entira:

[El] regala [insatge] [ad insatgi].

Sco tut las gruppas da pleds han era las parts da la frasa in nuscheigl che vegn furmà dad in pled. Il num dad ina gruppas da pleds vegn determinà da la spezia da pleds da ses nuscheigl. L'artitgel vegn quintà tar il nomen e furma cun quel ensemen il nuscheigl da la gruppas da pleds:

[<u>Il giuven</u>]	→ artitgel + <u>nomen</u> = gruppas <u>nominala</u>
[<u>in bel anè dad aur</u>]	→ <u>artitgel</u> + <u>nomen</u> = gruppas <u>nominala</u>
[<u>a sia chara amia</u>]	→ <u>preposiziun</u> = gruppas <u>preposiziunala</u>

Il pled che furma il nuscheigl da la gruppas da pleds po star sulet sco tar la part da la frasa *il giuven*, mintgatant vegn il nuscheigl però er cumpletà entras ulteriuras gruppas da pleds. Gruppas da pleds dependentas dal nuscheigl da la part da la frasa numnan ins er **members da la part da la frasa**. Er ils singuls pleds dals members da la part da la frasa furman in'unitad ed era qua determinescha il nuscheigl il tip da members pussaivels: La preposiziun *a* che furma il nuscheigl da la gruppas da pleds *a sia chara amia* pretenda da vegnir cumpletada d'ina gruppas nominala *sia chara amia*, ed era il nuscheigl *anè* da la gruppas da pleds *in bel anè dad aur* è cumpletà. Nomens pon vegnir cumpletads dad adjectivs sco *bel*, da gruppas preposiziunalas sco *dad aur*, dad accumpagnaders sco *questa, sia euv.*, u entras proposiziuns relativas. Els furman ensemen cun questas agiuntas ina gruppas nominala. Ils members da nomens vegnan per ordinari numnads «attributs». Davart la structura interna da gruppas nominalas vesair p.30ss.

Er ils members da la part da la frasa èn structurads sco tut las gruppas da pleds e furman ina unitad cun in nuscheigl che determinescha la furma dal member:

[<u>sia chara amia</u>]	→ <u>nomen</u>	= gruppas <u>nominala</u>
[<u>bel</u>]	→ <u>adjectiv</u>	= gruppas <u>adjectivala</u>
[<u>dad aur</u>]	→ <u>preposiziun</u>	= gruppas <u>preposiziunala</u>

Ins pudess uss cuntinuar a furmar gruppas da pleds dependentas sin il 3. e 4. nivel, enfin che mintga pled è il nuscheigl dad ina gruppas da pleds. L'**organisaziun da la frasa** vegn però gia visibla sin il 2. nivel da dependenza: Mintga gruppas da pleds è integrada en ina gruppas da pleds pli gronda ed è dependenta dal nuscheigl da questa gruppas da pleds. Mintga gruppas da pleds ha damai ina structura interna che vegn determinada da ses nuscheigl. La frasa explicita n'è nagut auter che la pli gronda unitad structurada, ma er las parts da la frasa u ils members da quellas èn gruppas da pleds structuradas. La structura da las gruppas da pleds vegn determinada da lur nuscheigl.

En il suandant chapitel vegnan tractads pli detagliadamain ils singuls elements da la frasa simpla.

2.2 Ils elements da la frasa simpla

2.2.1 Las parts verbalas (il predicat)

Sco illustrà survast, avran verbs plazzas per auters elements da la frasa. Els attribueschan segns grammaticals u/e semantics a quests elements. Senza verb na pon ins betg furmar ina proposiziun ed uschia er nagina frasa simpla.

Mintgatant è be ina furma verbala en il center da la proposiziun: *Ella lavura a Lucerna*. Mintgatant cumpiglia ina proposiziun però er pliras furmas verbalas: *Ella ha lavurà a Lucerna*. *Ella avess vulì lavurar a Lucerna*.

L'unitad da las furmas verbalas che furman il nuschegl da la proposiziun numnan ins *predicat*. Las suandantas furmas verbalas pon furmar il predicat u far part dal predicat cumponì:

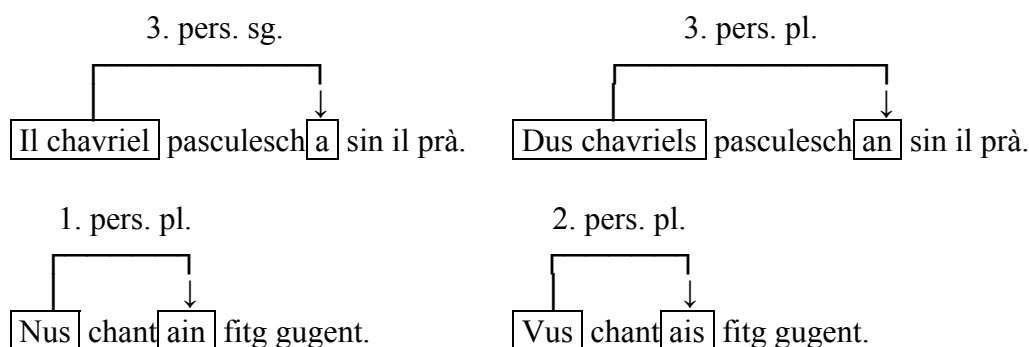
- furma verbala finita
- particla verbala
- infinitiv
- particip
- gerundi

Remartgas:

- L'infinitiv, il particip ed il gerundi furman sulets il predicat be en proposiziuns subordinadas. En la frasa simpla fan els part dal predicat cumponì.
- La particla verbala tutga adina tar il predicat cumponì.

La furma verbala finita

La furma verbala finita è definida tenor persuna, numer, temp e modus. Ella s'accorda en numer e persuna cun il subject:

Mintga frasa simpla ha be ina furma verbala finita. En frasas cun ina suletta furma verbala è quai il **verb per propi**:

*Ella **bitta** las buttiglias en il container da reciclagi. Il tren **parta** punctualmain. Nus **giain** oz cun skis. Ils chavriels **pasculeschan**.*

En frabras simplas cun pliras furmas verbalas è quai il verb auxiliar, modal u modifitgant. Il verb per propi è en quest cas ina furma verbala infinita.

*Ella **ha** bittà las buttiglias en il container da reciclagi. Il tren **vegn** a **partir** punctualmain. Nus **vulain** ir oz cun skis. Ils chavriels **paran** da pascular.*

Be excepziunalmain po in verb per propi esser finit en frabras simplas cun pliras furmas verbalas. En quest cas cumpiglia la frasa simpla dus verbs per propi. Quai è il cas tar verbs per propi che pretendan ina grappa infinitiva che n'ha betg valur proposiziunala, quai vul dir che la grappa infinitiva na furma betg in'atgna proposiziun. Grappas infinitivas dependentas da verbs per propi èn savens introducidas da la particla infinitiva *a* (vesair er p.19ss.):

*Ella **vesa** ils uffants a **giugar** cun il fieu. Nus **giain** damaun a **nudar**. Els **entschaivan** a **lavurar**. Ma **gidas** a **scriver** il referat?*

Particlas verbalas e pronom reflexivs

Tscherts verbs furman mintgatant in'unitad fitg stretga cun particlas. Il verb mida en quest'unitad savens sia significaziun e sia valenza. Er sch'i sa tracta en quest cas morfologicamain da dus plects, sa cumportan questas unitads sco in unic verb per propi. La particla, che vegn numnada **particla verbala**, vegn quintada tar las parts verbalas en quests cas:

*Els han dà **si** in pachet. Vos stuais parter **en** bain voss temp. La tatta ha fatg **en** la paira. Els han fatg **giu** da s'entupar avant la staziun. Jau stoss star **si** fitg baud. Ella ha fitg **gugent** capuns.*

Bleras unitads da verb e particla verbala (predicat cumponi) pon ins remplazzar cun in verb per propi simpel:

*Els han **consegnà** in pachet. La tatta **conserva** la paira. Jau stoss ma **levar** fitg baud. Ella **ama** capuns.*

Il pronom reflexiv che stat tar in **verb reflexiv per propi** n'ha betg la funcziun d'object. El tutga tar la furma verbala e furma ensemen cun quella il predicat cumponi:

*Cornelia **sa** vargugna. (betg pussaivel: *Cornelia vargugna insatgi.
→ sa = part dal predicat cumponi)
Gion **sa** turpegia. (betg pussaivel: *Gion turpegia sai/sasez/insatgi.
→ sa = part dal predicat cumponi)*

Il pronom reflexiv che stat però tar in verb cun construcziun reflexiva ha la funcziun d'object direct. El na fa betg part dal predicat:

*Gion **sa** lava. (pussaivel: Gion lava ses mauns. → sa = object direct)*

Remartgas:

Sper las particlas verbalas furman mintgatant er nomens in'unitad fitg stretga cun il verb. En quest cas discurran ins d'ina **locuziun verbala**. Il nomen na fa però, malgrà la stretga colliaziun cun il verb, betg part dal predicat. Sintacticamain è el in complement direct dal verb:

*dar **fieu**, avoir **tema**, mussar **interest**, avoir **fortuna**, mussar **chapientscha** euv.*

Er cumplements predicativs (cf.p.27s.) stattan en ina relaziun speziala cun il predicat. Els na fan però betg part dal predicat:

*El è **malsaun**. Otto è **in asen**. Ella vul daventar **ostessa**. Els valan **sco bainstants**. El vegn considerà **per fitg cumpetent**. Il chaun resta **fidaivel** a ses patrun.*

L'infinitiv

En frastas simplas furman infinitivs il predicat ensemen cun la furma finita. L'infinitiv vegn mintgatant cumbinà cun las particlas infinitivas *a* u *da* e furma ensemen cun ina da quellas ina gruppa infinitiva. Mintgatant suonda el er direct la furma finita:

- Senza particla infinitiva stat l'infinitiv en construcziuns cun verb modal e sunter ils verbs *laschar* e *far*:

*Ella **vul nudar** senza alettas. Ti na **pos** betg **traversar** la via. Marina **duess arrivar** bain-baud. Anna **dastga visitar** la nona. Vus na **pudais** betg **carrer** uschè spert. Martin **sto anc fur** l'examen.*

*Els **laschan ir** lur uffants a scola da skis. L'artista **fa ballar** la marionetta.*

- Cun la particla *da* stat l'infinitiv en construcziuns cun in verb modifitgant:

*Ella **prova da durmir**. Il resultat **para da constar**. Els n'han **da temair** nagut. **Empermetta dad esser** là ad uras.*

- La particla *a* introducescha ina gruppa infinitiva dependenta dad in verb per propi. Plinavant stat la particla *a* era tar l'infinitiv, sche la frasa stat en il futur:

*Els **van gugent a nudar**. **Vesas** ils chavriels **a pascular** sin il prà?*

*Il tren **vegn a partir** punctualmain. Oz **vegni** segir **a plover**. Jau ta **vegn anc a rapportar** da la sesida.*

L'infinitiv surpiglia mintgatant era sulet la funcziun da predicat. En quest cas furma el il nuschegl dad ina *proposiziun subordinada infinitiva* (cf.p.67s.):

*Nus avevan l'intenziun [**da passentar** dus notgs en la tenda]. Els n'han betg profità da la chaschun [**dad anc curreger** ils resultats fauss]. [**Per pudair** defender voss project davant la cumissiun], **stuess** jau avair infurmaziuns pli detagliadas.*

Il particip perfect

Sco l'infinitiv po era il *particip* furmar il predicat ensemen cun ina furma finita. En general sa tracti en quest cas dad in temp cumponì u dal passiv:

*L'engianader **ha confessà** tut ses rampigns. Ier **hai** finalmain **navì** enfin giu en il vitg. Las parts defectas **èn vegnidas remplazzadas**. Ils curs da lingua **vegnan visitads** fitg gugent.*

Mintgatant surpiglia il particip era sulet la funcziun da predicat. El furma en quest cas il nuschegl dad ina *proposiziun subordinada participiala* (cf.p.69s.):

*Apaina **finida** la tschaina, han els puspè cuntinuà il gieu. **Dischillusiunà** da la discussiun en il plenum, ha Martin decis da betg cuntinuar cun il project.*

Remartga:

Sper il diever verbal pon particips er vegnir duvrads sco adjectivs. En quest cas na tutgan els betg tar il predicat:

diever verbal: *La discussiun en il plenum ha **dischillusiunà** la grupp da project.*

adjectiv en **diever attributiv:** *La grupp da project, **dischillusiunada** da la discussiun en il plenum, ha decis da betg cuntinuar la lavur.*

adjectiv en **diever predicativ:** *La grupp da project è **dischillusiunada** da la discussiun en il plenum.*

Il gerundi

Auter che las furmas infinitas infinitiv e particip na furma il **gerundi** mai il predicat ensemen cun ina furma finita, mabain adina be sulet. En funcziun da predicat na furma il gerundi damai era betg il nuschegl dad ina frasa simpla, mabain adina dad ina proposiziun subordinada cun funcziun da supplement adverbial (proposiziun gerundiala):

*Na **savend** nagina resposta, han els stuì taschair. **Currind** da via giu, ha el perdi sia bursa. **Arrivond** ils pelegrins a Mustér, aveva la messa gia entschavì.*

La distincziun da proposiziun gerundiala e grupp gerundiala (senza valor proposiziunala) n'è betg adina simpla (cf. er p.70s.). Gruppas gerundialas èn integradas en la frasa simpla. En S vegn mintgatant agiunt al gerundi che furma il nuschegl d'ina grupp gerundiala la particla *a*:

*Ella curra **chantond** da via giu. / Ella curra **a chantond** da via giu.
ma: **Chantond** ina bella chanzun rumantscha, curra ella da via giu.*

2.2.2 Las parts da la frasa e lur members

Remartgas generalas

Sper il predicat cuntegna la frasa en general anc auters elements. Quels elements numn'ins las **parts da la frasa**.

- Las parts da la frasa èn gruppas da plects dependentas directamain dal predicat (cf. sura p.15).
- Las parts da la frasa han in nuschegl. Mintgatant exista la part da la frasa be or dal nuschegl, mintgatant cuntegna ella sper il nuschegl anc autras gruppas da plects ch'èn subordinadas al nuschegl. Questas gruppas da plects vegnan numnadas *members da la part da la frasa*. Era ils members han in nuschegl ed era a quest nuschegl pon esser subordinads auters nuschegls.
- Las parts da la frasa e lur members pon vegnir classificads **formalmain**. Impurtant è en quest regard cunzunt la spezia da plects da lur nuschegl (cf. sura p.16). Formalmain pon ins distinguer las suandantas gruppas da plects:
 - grupp nominala
 - grupp preposiziunala
 - grupp adjectivala u grupp participiala
 - grupp d'adverb u grupp gerundiala
 - grupp conjuncziunala

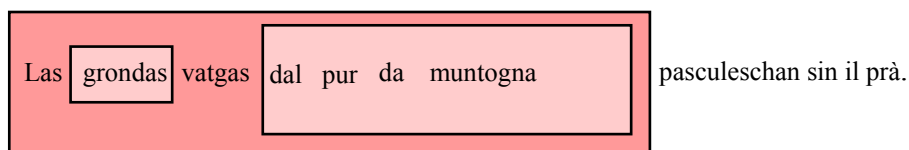
- Las parts da la frasa e lur members pon era vegnir classificgads *funziunalmain*. Tar questa classificaziun vegn considerata la dependenza da la part da la frasa u dal member. Funcziunalmain vegnan distinguids ils suandants elements:
 - complements (subject, objects e complements adverbials)
 - supplements (gronda part da las adverbials)
 - complements predicativs
 - attributs

La structura da las parts da la frasa

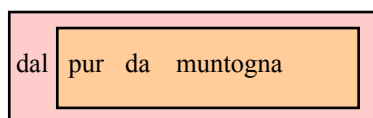
Tut las parts da la frasa han in *nuschegl*. Parts simplas da la frasa cumpiglian be il nuschegl. Atras parts da la frasa èn pli complexas e cumpiglian sper il nuschegl era anc members. Ils subjects dals suandants exempels illustreschan quest fatg:

exempel	structura
Vatgas pasculeschan sin il prà.	part da la frasa = nuschegl
Vatgas brinas pasculeschan sin il prà.	part da la frasa = nuschegl + member
Veglias vatgas brinas pasculeschan sin il prà.	part da la frasa = member + nuschegl + member

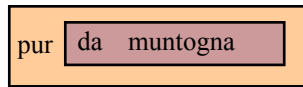
Era ils members da la part da la frasa han in nuschegl. Sco en ils exempels survart po il member consistier be or dal nuschegl, el po però er esser complex e cumpigliar agens members sco en il suandant exempel:

Il nuschegl da la part da la frasa complexa è il nomen cun artitgel *las vatgas*. Da quest nuschegl èn dependents il members *grondas* e *dal pur da muntogna*. Il nuschegl dal member complex è l'emprima preposiziun *da*. Da questa preposiziun è dependent il member *pur da muntogna*:

Il nuschegl dal member *pur da muntogna* è il nomen *pur*. Da quest nuschegl è dependent il member *da muntogna*:

A la finala è la segunda preposiziun *da* il nuschegl dal member dependent da *pur*, damai *muntogna*.

Quant complexas che parts da la frasa pon esser e quant enchastrads che lur members èn in en l'autoer illustrescha la structura cumpleta dal subject da noss exempel:

Il members dependents directamain dal nuschegl da la part da la frasa èn members da 1. grad. En noss exempels èn quai *grondas* e *dal pur da muntogna*. Il members dependents dal nuschegl dal member da 1. grad èn members da 2. grad: *pur da muntogna* euv.

Sco las parts da la frasa pon ins era distinguer lur members formal- e funcziunalmain. En il paragraf che suonda vegn tractà pli precis la distincziun formala da las parts da la frasa e da lur members.

Distincziun formala da las parts da la frasa e da lur members

Per distinguer formalmain las gruppas da plets (parts da la frasa e members) ston ins resguardar ils segns grammaticals dal *nuschegl* da questas gruppas da plets. Per la classificaziun formala è la *spezia da plets* dal nuschegl impurtanta. Nus vegnin uschia a la suandanta classificaziun formala:

- nuschegl = nomen cun artitgel u pronom → **gruppa nominala**
- nuschegl = preposiziun → **gruppa preposiziunala**
- nuschegl = adjectiv u particip → **gruppa adjectivala u gruppa participiala**
- nuschegl = adverb u gerundi → **gruppa adverbiala u gruppa gerundiala**
- nuschegl = conjuncziun → **gruppa conjuncziunala**

gruppa da plets	exempels
gruppa nominala	<p><i>Las stgalas</i> èn schubras. Els legian <i>in cudesch</i>. Andri è <i>locomotivist</i>. Tuts numnan ella <i>in scheni</i>. Il tat ha durmì <i>l'entir di</i>. Dunna Simonet, <i>la directura da l'interpresa</i>, ha engaschè trais inschigners.</p>

gruppa preposiziunala	Il padrin raquinta in'istorgia <i>a ses figliol</i> . Vus na duessas betg giugar <i>cun il fiu</i> . Els han durmì <i>sut la punt</i> . Els legian en scola in cudesch <i>sur da pinguins</i> .
gruppa adjectivala u participiala	Las stgalas èn <i>schubras</i> . Las stgalas <i>schubras</i> èn <i>glischas</i> . Las stgalas <i>schubregiadas cun savun</i> èn <i>glischas</i> .
gruppa adverbiala u gerundiala	<i>Oz</i> n'avain nus anc mangià nagut. Ella curra <i>spert</i> si da stgala. Ella curra <i>tschivlond</i> si da stgala.
gruppa conjunziunala	<i>Sco mintga di</i> è il tren era oz puspè stà punctual. L'interpresa ha engaschà Martin <i>sco inschigner</i> .

La gruppa da plects è scritta cursiv, entant ch'il nuschegl da la gruppa da plects è scrit grass.

En frusas cun gruppas da plects fitg complexas sco la suandanta, en parantesas quadras, n'èsi betg adina simpel dad eruir il nuschegl:

[La nova gruppa da lavur incumbensada cun l'examinaziun da las finanzas] ha publitgà ils resultats.

Ils plects en parantesa furman ina part da la frasa complexa. Ch'i sto sa tractar dad in'unica part da la frasa ves'ins vi dal fatg, che l'entira gruppa stat davant la furma finita dal verb: *ha*. Davant la furma finita dal verb po numnadain star be ina suletta part da la frasa, cf. sut p.52s. Per eruir il nuschegl da la part da la frasa pon ins operar cun il test d'omission. Il nuschegl dad ina gruppa da plects na po vegnir omess, senza che l'entira gruppa da plects sva-neschia. Ils members pon percunter savens vegnir omess:

la nova gruppa da lavur incumbensada cun l'examinaziun da las finanzas
la nova gruppa da lavur incumbensada cun l'examinaziun
la nova gruppa da lavur
la nova gruppa
la gruppa

Da la part da la frasa complexa è restà enavos sulettamain il nomen cun ses artigel *la gruppa*. I sa tracta damai dad ina gruppa nominala. Il test d'omission ha però er cunfins. Tscherts nuschegls na pon star senza lur member. Uschia na pon p.ex. gruppas da plects dependentas da preposiziuns u conjunziuns mai vegnir omessas cumpletamain.

Distincziun funcziunala da las parts da la frasa e da lur members

Cun agid da la distincziun formala datti in'emprim urden. Sco ils exempels survart mussan, han las gruppas da plects che vegnan ordinadas en la medema gruppa però fitg differentas funcziuns grammaticalas. Uschia han las dus gruppas preposiziunalas en las frusas suandantas dus funcziuns dal tutfatg differentas a l'intern da la frasa, malgrà ch'ellas han la medema furma.

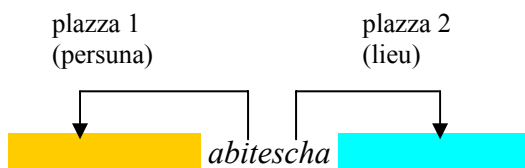
Vus na duessas betg giugar cun il fiu.
Il giu cun il fiu è fitg privlus.

En l'emprima frasa è la grupp preposiziunala *cun il fiu* dependenta dal verb. I sa tracta damai dad ina part da la frasa. En la segunda frasa è ella però dependenta dal nuschegl *giu* en la part da la frasa *il giu cun il fiu*. Qua sa tracti damai dad in member da la part da la frasa (= attribut). La moda da dependenza da las gruppas è decisiva per la determinaziun da lur funcziun en la frasa. Funcziunalmain distinguan ins ils suandants tips da parts da la frasa e da members:

- complements (subject, objects, complements adverbials)
- supplements (supplements adverbials)
- complements predicativs
- attributs

Cumplements

Ils complements èn dependents da verbs, mintgant era dad adjectivs u nomens (davart ils complements da nomens vesair sut attribut, p.28s.). Els tutgan tar la **valenza** dal verb (da l'adjectiv u dal nomen). Il term 'valenza' inditgescha l'abiltad da plets da stgaffir plazzas e da pretender complements ch'occupan questas plazzas. La valenza da verbs (dad adjectivs e da nomens) è dependenta da lur significaziun. In verb sco *abitar* p.ex. stgaffescha ina piazza per l'indicaziun dad ina **persuna** che abitescha. Plinavant dovra quest verb però era anc in complement ch'inditgescha il **lieu**, nua che questa persuna abitescha. La frasa è be cumpletta, sche las plazzas stgaffidas dal verb èn occupadas dals complements pretendids dal verb. La suandanta grafica illustrescha la valenza dal verb *abitar*:

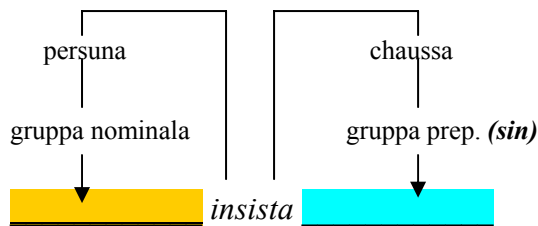

Mengia abitescha **a Roma**.
El abitescha **en las muntognas**.
La famiglia Candrian abitescha **qua**.

Per pudair occupar questas plazzas na ston ils complements però betg mo accumplir ils criteris semantics imponids dal verb. Els ston era accumplir criteris grammaticals. Uschia po la piazza 1 dal verb *abitar* be vegnir occupada da gruppas nominalas sco *Mengia, el, la famiglia Candrian* euv. Pli libra è la furma grammaticala dal complement 2 en quest exempel. Questa piazza po vegnir occupada da gruppas preposiziunalas sco *a Roma, en las muntognas* euv. e da gruppas adverbialas sco *qua, là* euv. Dal tuttafatg libra n'è ella però er betg: dad ina grupp nominala na pudess questa piazza p.ex. betg vegnir occupada. Betg mintga verb lascha dentant talas libertads. Sco che las frasas suandantas cul verb *insister* mussan, po la furma dals complements esser fitg restrenschiada:

Gion insista **sin sia pretensiun**.
Ella insista **sin quai**.
La pli giuvna biadia insista **sin sia ierta**.

Il verb *insister* pretenda in complement en furma dad ina *gruppa nominala*, ch'inditgescha la *persuna* ch'insista, ed in complement *preposiziunal* cun la preposiziun *sin*, ch'inditgescha la chaussa *sin* la quala questa persuna insista:

Ils complements cumparan en las suandantas furmas:

furma	exempel	funcziun
gruppa nominala	<i>Ier ha Aita finalmain pendì si il nov purtret.</i>	subject
	<i>Aita ha finalmain pendì si il nov purtret.</i>	object direct
gruppa preposiziunala (<i>a</i>) u pronom clitic	<i>Aita engrazia a Mario per il nov purtret. / Aita al engrazia per il nov purtret.</i>	object indirect
gruppa preposiziunala	<i>Aita engrazia a Mario per il nov purtret.</i>	object preposiziunal
	<i>Il nov purtret penda vi da la paraid.</i>	complement adverbial
gruppa adverbiala	<i>Il nov purtret penda là.</i>	
gruppa nominala	<i>La cumpra dal nov purtret ha cuzzà dus uras.</i>	

Cumplements dad adjectivs

furma	exempel	funcziun
gruppa preposiziunala (<i>a</i>) u pronom clitic	<i>Il chaun è fidaivel a ses patrùn. / Il chaun al è fidaivel.</i>	object indirect
gruppa preposiziunala	<i>El è stuf/unfis da ses chaun. Els èn disads vi da lur chaun.</i>	object preposiziunal

Cumplements da nomens

Gruppas da pleds dependentas da nomens numn'ins *attributs*. Attributs pon avair la funcziun da complement e da supplement (cf. p.28). Cumplements attributivs èn p.ex.:

Anna ha tema da Martin. Els demussan interess per quest sport. Marina ha gronda cha-pientscha per Otto. L'invenziun da la roda ha midà la vita da l'umanità.

Cunquai che complements occupan plazzas libras, stgaffidas dal verb (da l'adjectiv u dal nomen), èn els necessaris per cumpletar la frasa. Els n'èn però betg adina obligatorics. Tscherts complements èn mintgatant era facultativs. Sch'in complement facultativ na vegn betg numnà en la frasa, vegn el en general imaginà. En il suandant exempel cun ils trais complements *Otto*, *in cudesch* ed *a Maria* èn tant il subject *Otto* sco era l'object direct *in cudesch* obligatorics:

Otto regala in cudesch a Maria.

**Regala in cudesch a Maria.*

**Otto regala a Maria.*

L'object indirect *a Maria* po però era mancar, senza che la frasa saja grammaticalmain faussa. Il retschavider dal regal vegn en quest cas agiunt, resp. imaginà.

Otto regala in cudesch (ad insatgi).

L'object indirect en quest exempel è in complement, malgrà ch'el è facultativ. Per pudair occupar la piazza stgaffida dal verb sto el correspunder als criteris determinads dal verb e fa cun quai era part da la valenza da quel. Tscherts plets stgaffesch damai era plazzas, che na ston betg vegnir occupadas obligatoricamain.

Supplements

Ils supplements n'occupan betg ina piazza determinada dal verb en la frasa. Els agiunschan a la frasa tschertas infurmaziuns supplementaras, davart *nua*, *cura*, *co* u *pertge* che l'acziun inditgada dal verb succeda:

Ier saira ha Otto regalà in cudesch a Maria.

Otto l'ha regalà quel cudesch a Roma.

Otto l'ha regalà quel cudesch per ses anniversari.

Otto ha regalà cun grond plaschair in cudesch a Maria.

Otto ha probablmain regalà in cudesch a Maria.

Ils supplements èn adina facultativs. Els inditgeschan las **cundiziuns**, sut las qualas l'acziun inditgada da la frasa succeda.

Supplements èn adina indicaziuns adverbialas, ma sco nus avain vis survart tar il verb *abitar* (p.24), n'èn betg tut las indicaziuns adverbialas supplements. Indicaziuns adverbialas pon era vegnir pretendidas dal verb ed esser necessarias per cumplettar la frasa:

complement adverbial	supplement adverbial
<i>Otto abitescha a Cuira.</i> (Fallà: * <i>Otto abitescha.</i>)	<i>Ella ha cumprà il vestgì a Cuira.</i>
<i>Els pendan in purtret vi da la paraid.</i> (Fallà: * <i>Els pendan in purtret.</i>)	<i>Els han dissegnà ina caricatura vi da la paraid.</i>
<i>La sesida ha durà enfin mesanotg.</i> (Fallà: * <i>La sesida ha durà.</i>)	<i>Annina ha legì enfin mesanotg.</i>

Perquai ch'i n'è betg adina simpel da distinguer tranter complement e supplement adverbial, pon ins era reunir omadus tips d'indicaziuns sut il term **adverbialas**.

La furma da las adverbialas è pli libra che quella da subjects ed objects, sco ch'ils suandants exempels illustreschan:

complement	supplement	furma
<i>La sesida ha durà enfin mesanotg.</i>	<i>Annina ha legì enfin mesanotg.</i>	→ gruppa preposiziunala
<i>La sesida ha durà trais uras.</i>	<i>Annina ha legì trais uras.</i>	→ gruppa nominala
<i>La sesida ha durà ditg.</i>	<i>Annina ha legì ditg.</i>	→ gruppa adverbiala

L'adverbiala temporal scrita grass po vegnir realisada sco gruppa preposiziunala, gruppa nominala u gruppa adverbiala.

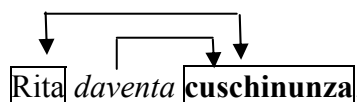
Adverbialas cumparan en las suandantas furmas:

furma	exempel
gruppa nominala	<i>Els èn returnads sonda saira.</i>
gruppa preposiziunala	<i>Ilz scolars han pernottà sut la punt.</i>
gruppa adverbiala u gerundiala	<i>Mes ami vegn damaun.</i> <i>Tschivlond vegn Maria da stgala giu.</i>
gruppa conjuncziunala	<i>Sco tut ils deputads ha era el renunzià a la bunificaziun.</i>

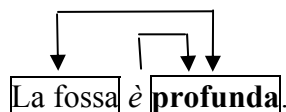
Las adverbialas vegnan savens distinguidas ulteriuramain tenor lur significaziun. Davart la classificaziun da las adverbialas tenor la significaziun vesair p.48s.

Cumplements predicativs

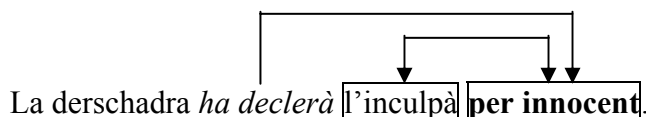
Cumplements predicativs èn gruppas da plets cun ina relaziun dubla: D'ina vart èn els dependents dal verb (pli darar era dad in adjectiv), da l'autra vart sa refereschan els però ad in auter complement e s'accordan cun quel en numer e genus. En general è quai il subject u l'object direct. Exempels:

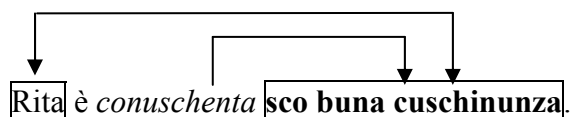
predicativ: **cuschinunza**
(gruppa nominala)
dependent da: *daventa* (predicat)
referenza a: *Rita* (subject)

predicativ: **profunda**
(gruppa adjectivala)
dependent da: *è* (predicat)
referenza a: *la fossa* (subject)

predicativ: **per innocent**
(gruppa preposiziunala)
dependent da: *ha declerà* (predicat)
referenza a: *l'inculpà* (object direct)

predicativ: **sco buna cuschinunza**
(gruppa conjuncziunala)
dependent da: *conuschenta* (adjectiv)
referenza a: *Rita* (subject)

Sco ch'ils exempels mussan, pon cumplements predicativs avair la furma da gruppa nominala (*cuschinunza*), gruppa adjectivala (*profunda*) u participiala, gruppa preposiziunala (*per innocent*) e gruppa conjuncziunala (*sco buna cuschinunza*).

Ilz cumplements predicativs stattan suenter verbs fitg particulars. Ilz predicativs da subject stattan suenter verbs sco *parair*, *esser*, *daventar*, *vegnir*, *star*, *restar*, *valair*, *passar*, *vegnir considerà*, euv.:

*Ella para anc **flaivla**. Ti na daventas mai **campiun**. Ella vegn **mamma**. Ti vegns a restar **in tabalori**. Ella vegn considerata **per fitg cumpetenta**.*

Ils predicativs dad object direct stattan sunter verbs sco *numnar, giuditgar, imaginar, tegnair, vesair, valitar, stimar, eleger, battegiar, confermar, declerar, considerar, far, euv.*

*Nus giuditgain tai abla per questa carica. Jau ta stim **sco um** cun manieras. Els battegian il pop Oscar. Els han declerà l'inculpà per innocent.*

Mintgatant èn predicativs er dependents da nomens. Els vegnan numnads attributs predicativs.

cumplement predicativ	Nus <i>engaschain</i> Maria sco policista .	cumplement predicativ: sco policista dependent da: <i>engaschain</i> referenza a: <i>Maria</i> (object direct)
attribut predicativ	<i>L'engaschament</i> da Maria sco policista è stà nunspetgà.	attribut predicativ: sco policista dependent da: <i>engaschament</i> referenza a: <i>da Maria</i>

Sper ils cumplements ed attributs predicativs datti era supplements modals che s'accordan cun in nomen en numer e genus. Oravant tut sch'els sa refereschan al subject, vegnan quests supplements quintads tar ils predicativs en tshertas grammaticas rumantschas.

Supplements cun referenza al subject:

*Ella arriva **stancla** a chasa. Els èn gia naschids **povers** ed els vegnan era a murir **povers**. Ella viva **suletta**. Ella parta **cuntenta**. Els lavuran **sco mecanists**.*

Il supplement che s'accorda cun il subject inditgescha en general sia cundiziun u sia tenuta durant l'eveniment. Cuntrari al tudestg s'accordan questas gruppas da plets per rumantsch.

Ultra da supplements cun referenza al subject datti era supplements che sa refereschan ad objects u ad auters nomens u pronomi:

*L'ONU ha tramess ella **sco observatura** en la regiun da crisa. Il criticher ha descrit lur nov disc **sco genial**.
Il tip da tai **sco magistra** cun experientscha è stà fitg bun. En sia funcziun **sco moderatura** ha ella la pussaivladad da discurren cun bleras persunas conuschentas.*

Attributs

Il term attribut po vegnir duvrà en in senn stretg ed en in senn vast. **En senn stretg** enclegian ins cun il term attribut **members** da la part da la frasa che èn **dependents** da **nomens** u da **pronomi**.

Sco las parts da la frasa sa laschan era ils attributs classifitgar tenor lur funcziun anc pli detagliadamain. Els pon avair la funcziun da **cumplement** (objects, subject, cumplement adverbial), da **supplement** e da **predicativ**. En grammaticas da diever e da scola desistan ins savens d'ina tala classificaziun detagliada. En la suandanta tabella èn las funcziuns anc inditgadas, nus vulain però desister d'ina descripziun funcziunala pli detagliada dals attributs:

	<i>exempels</i>	funenziun
attributs da nomens	<i>tema da serps; interess per istorgia; quaida da bananas; in film sur da pinguins</i>	cumplements
	<i>uffants cuntents; ina lecziun terminada; la chasa visavi; l'abitaziun da mes frar; tes cudesch; Vivaldi, il cumponist renumà</i>	supplements
	<i>l'engaschament da Maria sco policista; tes engaschament sco policist</i>	predicativ
attributs da pronomes	<i>tut quels da l'emprima classa; mintgina da vus</i>	cumplement
	<i>ti, mes meglier ami; els da là giu; ti asen; nus dus</i>	supplement

En senn vast numnan ins era *members dependents* dad *adjectivs*, da *particips* u dad *adverbs* attributs.

il politicher dependent *da sia partida*; in chaun fidaivel *a ses patrun*; ils scolars interessads *per sport*; segir *da sasez*; ier *saira*; *memia* tard;

Members dependents da preposiziuns u da conjunziuns na vegnan betg quintads tar ils attributs.

Attributs pon avair la furma da grupp nominala (apposiziun), grupp preposiziunala, grupp conjunziunala, grupp adjectivala u grupp adverbiala.

	<i>exempels</i>
grupp nominala	<i>Otto, mes meglier ami, è partì per l'America.</i>
grupp preposiziunala	<i>Jau avess gugent in magiel da cristal.</i>
grupp conjunziunala	<i>L'engaschament da Maria sco policista è stà nunspetgà.</i>
grupp adjectivala	<i>Quella bella blusa cotschna era memia chara.</i>
grupp adverbiala	<i>Vus là, vegnì nà qua!</i>

Distincziun semantica

Tant las parts da la frasa sco era ils members surpiglian a l'intern da la frasa sper lur funcziun grammaticala era anc ina funcziun semantica. Quai pon ins illustrar cun il suandant exempel:

Rinaldo posseda in auto.

Rinaldo cumpra in auto.

Funcziunal- e formalmain na sa distinguan las dus parts da la frasa scrittas grass betg ina da l'autra. En omadus exempels sa tracti dad ina grupp nominala cun funcziun dad object direct. Malgrà questa correspundenza grammaticala sa distinguan questas dus gruppas nominalas areguard lur funcziun semantica. En l'emprim exempel inditgescha l'object il *possess* dad ina persuna, en il segund exempel inditgescha l'object *la chaussa pertutgada* da l'acziun inditgada dal verb (patiens). Nus na vulain però betg classifitgar tut las parts da la frasa era tenor lur funcziun semantica. Tradiziunalmain vegnan be las adverbialas distinguidas semanticain. Era qua vulain nus però ans restrenscher a las suandantas classas semanticas:

classa semantica	exempels
adverbiala locala	Marina abitescha <i>a Berna</i> . Questas clavs dal diavel stuessan tut-tina esser <i>insanua</i> .
adverbiala temporala	<i>Oz</i> hai jau stui ir tar la dentista. Il tractament ha durà <i>dus uras e mez</i> .
adverbiala causala	Els han desditg la festa <i>pervia dal privel da fiev</i> . Nus nun ans essan inscuntrads <i>be per spass</i> .
adverbiala modala	Els lavuran <i>intensiv(amain)</i> . Quel cudesch custa <i>circa ventg francs</i> .

Questas classas semanticas pon ins anc sutclassifitgar, cf. sut p.48ss.

En ils suandants chapitels vegnan tractadas pli detagliadamain las singulas gruppas da pleds tenor lur distincziun formala, funcziunala e per part era semantica.

2.2.3 Gruppas nominalas

Survista

Gruppas nominalas pon avair sco nuschevl in nomen, ina nominalisaziun u in pronom (= diever sco remplazzant).

nuschevl	exempels
nomen	Marta stima <i>bels vestids</i> .
nominalisaziun	Marta stima <i>il bel</i> .
pronom	Marta stima <i>quai</i> .

Remartga:

Ils pronomes che stattan tar il nomen (= diever sco accumpagnaders) tutgan tar ils attributs pronominals, p.ex. *Questa* chasa, *tes* cudesch, *intginas* reclamaziuns.

Betg tar ils attributs pronominals tutgan però ils artitgels. Els appartegnan al nuschevl: *il cudesch, ina chasa*.

Gruppas nominalas pon avair la funcziun da **cumplement**, **supplement**, **predicativ** u **attribut**. Questa distincziun avain nus gia discutà survar, cf. p.23s. Ils differents tips da cumplements nominalas pon ins distinguer anc pli detagliadamain ed als sutclassifitgar en **subject**, **object direct** e **cumplement adverbial**. En tudestg pon ils differents cumplements nominalas vegnir distinguids tenor lur furma. Els stattan per part en differents casus. Il subject stat en il nominativ, l'object direct en l'accusativ ("Akkusativobjekt") e l'object indirect en il dativ ("Dativobjekt"). Cun excepziun da l'object indirect, che vegn exprimì en rumantsch cun ina grupp preposiziunala, na sa lascha la funcziun dal cumplement nominal betg eruir uschè facil vi da la furma da la grupp nominala. Furmas differentas per il subject e l'object direct datti mo anc tar ils pronomes persunals da la 1. e 2. pers. singular.

En ils suandants chapitels vegnan caracterisads ils differents tips da gruppas nominalas.

Il subject (cumplement I)

Furma: Formalmain tutga il subject da la frasa simpla tar las *gruppas nominalas* (davart la proposiziun subordinada cun funcziun da subject vesair p.70s.).

Dependenza: Il subject è dependent da la furma verbala finita e *s'accorda en numer e persuna* cun quella. Funcziunalmain vegn el determinà sco *cumplement*.

Ti curras da via giu.

Arno curra da via giu.

Las scolaras curran da via giu.

Il subject sa lascha eruir suandantamain:

1. Test d'infinitiv

Ins transfurma la proposiziun cun verb finit en ina proposiziun infinitiva. La furma finita vegn remplazzada entras ses infinitiv. En la proposiziun infinitiva scroda il subject. El cumpara be ensemen cun ina furma verbala finita:

Il mecanist repara autos da diversas marcas.

reparar autos da diversas marcas → *il mecanist* è subject

2. Test d'accord

L'element che s'accorda en numer e persuna cun il verb finit è il subject. Sche dus gruppas nominalas che accumpognan il verb finit correspundan en numer e persuna cun quel, pon ins far il suandant test per eruir il subject: Ins remplazza la furma dal verb finit en il singular entras la furma en il plural u viceversa. L'element che mida il numer è il subject:

Il mecanist ha reparà l'auto.

Ils mecanists han reparà l'auto.

3. Test dal passiv

En frosas cun verbs transitivs pon ins transfurmar la frasa activa en ina frasa passiva. Il subject è quel element che sa transfurma en ina gruppa preposiziunala cun *da*:

Il mecanist repara l'auto.

L'auto vegn reparà dal mecanist.

Mintgant èsi difficultus da determinar il subject. En ils suandants paragrafs vulain nus discutir ils cas da dubi.

Il subject en frastas cun pliras gruppas nominalas

L'object direct, tscherts predicativs ed era tschertas adverbialas han la medema furma sco il subject. Oravant tut en frastas, nua ch'il subject na stat betg en posiziun iniciala (inversiun), poi esser difficil da determinar il subject. En quests cas gidan cunzunt il *test d'infinitiv* e *d'accord*:

frasa	test	subject
<i>Curaschi dovra quai segir.</i>	<i>duvrar segir curaschi</i> (test d'infinitiv)	→ <i>quai</i>
<i>In success è la represchentaziun tuttina stada.</i>	<i>In success èn las represchentaziuns tuttina stadas.</i> (accord)	→ <i>la represchentaziun</i>
<i>Quatter francs custa quest paun!</i>	<i>custar quatter francs</i> (inf.) Il verb <i>custa</i> s'accorda be cun <i>quest paun</i> .	→ <i>quest paun</i>

Il pronom singular *i/igl*

Il pronom singular *i/igl* ha differents dievers. Betg en tut ses dievers ha el però la funcziun da subject. Perquai nun èsi adina simpel dad eruir il subject en frastas cun quest pronom. Ins distingua ils suandants dievers dal pronom singular *i/igl*.¹

Il pronom impersonal

Tscherts verbs pretendan il pronom impersonal *i/igl*. I sa tracta oravant tut da verbs impersonals e verbs da l'aura. Il pronom *i/igl* na po en quest cas vegnir remplazzà entras in'otra gruppa nominala, senza che la significaziun da la frasa sa midia:

I plova gia l'entir di. I dat uss puspè in urs en il Grischun. I va per fortuna fitg bain cun el. Igl è nairas uras. I pitga vi da la fanestra.

En quest diever ha il pronom impersonal la funcziun da subject da la frasa. El s'accorda cun il verb finit. Il test d'infinitiv inditgescha el sco subject:

I plova gia l'entir di. → plover gia l'entir di
I pitga vi da la fanestra. → pitgar vi da la fanestra

Il pronom *i/igl* en funcziun da tegnaplazza

Il pronom *i/igl* vegn duvrà mintgatant sco *tegnaplazza*, sche la piazza iniciala da la frasa n'è betg occupada: En la frasa declerativa stat il verb adina en segunda posiziun en rumantsch. L'emprima piazza (posiziun preverbala) sto esser occupada dad ina part da la frasa. En cas che nagina part da la frasa stat avant il verb, occupa il pronom *i/igl* questa piazza. Sia unica funcziun è quella dad occupar la posiziun preverbala. En diever da tegnaplazza nun ha il pronom *i/igl* dentant la funcziun da subject da la frasa. Sper il pronom *i/igl* vegn en quest cas adina anc avant in subject per propi. Sche quest subject u in'otra part da la frasa occupa l'emprima posiziun da la frasa, scroda il pronom *i/igl*. Il predicat da la frasa s'accorda cun il subject per propi e betg cul tegnaplazza:

I vegn in mat da via giu. → In mat vegn da via giu.

¹ Sper il pronom singular *i* datti anc il pronom personal da la 3. pers. plural *i*: *I vesan in chavriel. → Ils uffants vesan in chavriel.* Quel ha adina funcziun da subject.

Il pronom *i/igl* en funcziun da correlat

Il pronom *i/igl* po er sa referir ad ina proposiziun subordinada, p.ex. ad ina proposiziun finita u ad ina proposiziun infinitiva. El ha alura la funcziun d'in element da renviament (correlat). En rumantsch po il pronom *i/igl* be renviar a frastas cun funcziun da subject. Il correlat vegn laschè davent, sumegliant al diever dal pronom *i/igl* en funcziun da tegnaplazza, sche la proposiziun stat en posiziun iniciala. Auter però che tar il pronom en funcziun da tegnaplazza na scroda il correlat, sch'in'otra part da la frasa occupa la posiziun iniciala. El stat a la piazza dal subject invertì:

proposiziun finita:

I ma displascha che ti nun has pudì ir en vacanzas.

Senza *i*, sche la frasa subordinada stat davant il verb:

Che ti nun has pudì ir en vacanzas, ma displascha fitg.

Inversiun:

A mai displaschi che ti nun has pudì ir en vacanzas.

proposiziun infinitiva:

I ma fa grond plaschair da ta vesair.

Senza *i*, sche la subordinada è en posiziun iniciala:

Da ta vesair ma fa grond plaschair.

Inversiun:

A mai fai grond plaschair da ta vesair.

Il pronom *i/igl* en frastas passivas

L'object direct da la frasa activa daventa en general il subject da la frasa passiva (cf.p.37). Frastas passivas cun verbs intransitivs (verbs che nun han in object direct en la frasa activa, p.ex. *Ils giasts sautan.*) restan senza subject logic. La piazza dal subject vegn alura occupada dal pronom *i/igl*. Cuntrari al tudestg na scroda il pronom, sch'in'otra part da la frasa stat en posiziun preverbala. Il pronom invertescha en quest cas:

activ:

Ils giasts sautan enfin mesanotg.

“Die Gäste tanzen bis Mitternacht.”

passiv:

I vegn sautà enfin mesanotg.

“Es wird bis Mitternacht getanzt.”

Enfin mesanotg vegni sautà.

“Bis Mitternacht wird getanzt.”

L'omission dal subject

En rumantsch han bunamain tut las proposiziuns cun verb finit in subject. Sulettamain en fransas affectivas, e qua oravant tut en fransas imperativas, pon ins laschar davent il subject. En quest cas vegn el agiuntà, sch'ins vul intunar ils subjects *ti* e *vus*:

Metta il cudesch sin la curuna! Prendai il tren!

Ma cun intunaziun speziala:

*Metta **ti** il cudesch sin la curuna! Prendai **vus** il tren!* (frasa imperativa)

Oz vesas or bain! → *Oz vesas **ti** or bain!* (frasa exclamativa)

Avevass cumenzà pli baud cun quella lavur! → *Avevass **vus** cumenzà pli baud cun quella lavur!* (frasa desiderativa)

En la lingua discurreda fan ins diever dal pronom subject enclitic en cas d'inversiun. Quel fusiunescha savens cun il verb.

*Oz vulain **nus** ir cun skis.* → *Oz vulainsa ir cun skis.*

*San **els**, nua ir?* → *Sani, nua ir?*

En la 2. pers. singular e plural vegn il pronom subject omess en quest cas:

*Pertge na gidas **ti** betg?* → *Pertge na gidas betg?*

*Pertge na gidais **vus** betg?* → *Pertge na gidais betg?*

En proposiziuns cun verb infinit scroda il subject:

*Els han sperà, [ch'**els** possian vegnir a vossa festa].* → *Els han sperà [da pudair vegnir a vossa festa].*

[Decorà cun tantas flurs], aveva il cumin in fitg bel aspect.

Remartga:

Mintgatant vegn il subject da la proposiziun subordinada infinitiva realisà sco object dal verb da la proposiziun principala:

*Nus avain vis [ch'**el** (Otto) è ì en sortida cun Aita].* → *Nus l'avain vis [ad ir en sortida cun Aita] / Nus avain vis [**el** ad ir en sortida cun Aita].*

Questas construcziuns vegnan er numnadas construcziuns dad aci (accusativ cun infinitiv). Il term aci deriva dal latin. En latin ed era en tudestg survegn il subject da la proposiziun subordinada che vegn realisà sco object en la proposiziun principala il casus da l'accusativ:

“Wir haben gesehen, dass er (Otto) mit Aita ausgegangen ist.“ → „Wir haben ihn mit Aita ausgehen sehen.“

L'inversiun dal subject

Sch'il subject stat suenter il verb, discurrens dad ***inversiun dal subject***. Il subject invertì segua directamain la furma verbala finita. Grammaticalmain distinguan ins dus differents cas d'inversiun:

- l'inversiun en fransas cun posiziun iniciala dal verb (fransas interrogativas nunintroducidas, fransas desiderativas nunintroducidas, tschertas fransas imperativas ed exclamativas);
- inversiun en fransas cun verb en la segunda posiziun (fransas declerativas, fransas interrogativas introducidas, tscherts tips da fransas affectivas):

L'inversiu en frusas cun posiziun iniciala dal verb

Il subject vegn invertì tar quels tips da frasa ch'han il verb en posiziun iniciala (cf.p.53s.):

tip da frasa	exempels
frasa interrogativa nun-introducida (dumonda da decisiun)	<i><u>Gidas</u> ti damaun a far midada? <u>Tschertga</u> la magistra anc adina sias clavs? <u>Legiais</u> vus bler? <u>Sas</u> ti tge uras ch'igl è?</i>
frusas affectivas cun verb en posiziun iniciala	<i><u>Schessas</u> vus be ina giada la vardad! <u>Fiss</u> quest test be gia terminà! (frusas desiderativas nunintroducidas) <u>Va</u> ti uss immediat a chasa! <u>Prendai</u> vus la via lunga! (frusas imperativas) <u>Fas</u> ti ina canera! <u>Sa</u> quel curre spert! (frusas exclamativas)</i>

Davart l'omissiun dal subject invertì ed il diever dal pronom subject enclitic en cas d'inversiu vesair sura p.34.

L'inversiu en frusas cun verb en segunda posiziun

En rumantsch stat il verb finit en las bleras frusas en segunda posiziun (cf.sut, p.52s.). Quai vala per las **frusas declerativas** e **las frusas interrogativas introducidas** (dumonda da cumplettaziun). Davant il verb finit po star be in'unica part da la frasa. Savens stat il subject en posiziun iniciala. Però era autras parts da la frasa pon star en posiziun iniciala. En quest cas vegn il subject invertì:

gruppa da plects iniciala	exempel
adverbiala	<i><u>Oz</u> parta il tren 5 minutas pli baud. <u>Diversas</u> uras han ils chatschaders spetgà, ma ils chavriels n'èn betg cumparids. <u>Per mancanza da raps</u> ha el renunzià a quest viadi. <u>Pertge</u> han els fatg midada? <u>Nua</u> has ti chattà las clavs? <u>Cura</u> quintan ils scrinaris da terminar la lavur?</i>
object	<i><u>In cor</u> has ti bain anc. <u>A tai</u> na vegn jau franc betg a regalar insatge. <u>Per nus</u> fiss quest program ideal. <u>Questa brev</u> ha la mamma scrit. <u>Tge</u> vesas ti là? <u>A tgi</u> dattan ils battasendas ils raps rimnads? <u>Per tge partida</u> avais vus vuschà?</i>
predicativ	<i><u>Magistra</u> è Madlaina adina stada in buna. <u>Gronda</u> è stada la dischillusiu dals geniturs. <u>Simpatic</u> è quel um.</i>
proposiziun subordinada	<i><u>Che</u> vus na pudais betg vegnir, hai jau chapì. <u>Malgrà ch'il guid als aveva admonids</u>, èn il turists chaminads enavant. <u>Per avair plashair vi da quests gieus</u>, sun jau definitivamain memia veglia.</i>
(part dal) discours direct	<i>«<u>Vus</u> n'avais betg raschun», ha Sabina respundì. «<u>Sche ti</u> vegnissas ina giada ad uras», cuntinuescha la chauredactura, «na stuessan nus betg adina prolungar las sesidas».</i>

L'inversiu è esclusa en proposiziuns subordinadas, vesair p.64s.

Remartga:

Las conjuncziuns e las subjuncziuns na furman betg in'atgna part da la frasa. Quai vala era, cura che la subjuncziun sa collia cun in pronom u adverb (= subjuncziun cumbinada). Perquai ch'ellas nun èn in'atgna part da la frasa, na chaschunan ellas era betg l'inversiu.

*Annina suna clavazin ed **Otto** legia in cudesch. Nus sperain che **ti** passias bain ils examens.*

*Jau na sai betg, nua che **ti** has mess las clavs. Ti n'engiavinas mai tgi che **jau** hai vis.*

Per infurmaziuns pli detagliadas davart la posiziun da las parts da la frasa e dal subject vesair sut, p.50ss.

La significaziun dal subject

Il subject po avair differentas funcziuns semanticas en la frasa. La suandanta tabella mussa intginas significaziuns che vegnan exprimidas dal subject. El po avair anc autras.

significaziun	exempels
actur (agens): chaschunader da l'acziun u dal process inditgà dal verb Tant ina persuna sco era ina chaussa pon surpender la rolla da l'actur da l'acziun.	<i>Ils policists persequiteschan il brigant. Il tat ha accumulà il giavisch da ses biadi. Il vent ha sientà la laschiva.</i>
patiens: creatira u chaussa pertutgada da l'acziun	<i>Il brigant vegn persequità. Il giavisch s'accumplecha. Il latg coi.</i>
product, resultat: Il subject represchenta il resultat dad in eveniment u in'acziun inditgada dal verb.	<i>Il roman «La müdada» è vegnì scrit da Cla Biert. La chasa vegn construïda.</i>
Creatira u chaussa che sa transformà entras la procedura u il process inditgà dal verb.	<i>L'uffant sa sviluppa fitg bain. Las rosas flureschan. Il mail smarschescha. La laschiva sienta spert.</i>
purtader da stadi: na vegn betg transformà	<i>Andri ha fevra. La laschiva è sitga.</i>
adressat	<i>Gion ha survegnì in pachet. Avais vus survegnì ils cudeschs?</i>
instrument per in'acziun: L'agens che stat davos l'instrument vegn presupponì.	<i>Il cuntè taglia la charn. La clav avra la porta.</i>
purtader d'in process psichic u fisic	<i>La clienta s'agita dals novs pretchs. Jau sent in vent fin. L'uffant ha tema da l'urizi.</i>
chaschunader d'in process psichic	<i>Il purtret ma plascha fitg bain. Ils novs pretchs agitan la clienta. L'urizi fa tema a l'uffant.</i>

L'object direct (cument II)

Furma: L'object direct è ina **gruppa nominala** en la frasa simpla. Davart la proposiziun subordinada cun funcziun dad object vesair p.70s.

Dependenza: L'object direct è en general dependent dad in verb (transitiv). El ha la funcziun da **cument**.

Exempels:

Ella porta la valisch dal tat. Els vulan fabritgar ina chasa. Il giat piglia la mieur. El avra la fanestra. Ils policists observan ina persuna suspecta.

L'object direct sa distingua dal subject qua tras ch'el na s'accorda betg cun il predicat.

Remartga davart la posiziun preverbala da l'object direct:

L'object direct ch'inditgescha ina persuna u ina creatira vegn furmà savens en ladin cun la preposiziun *a*. El vegn numnà «accusativ personal». En rumantsch grischun na datti betg questa marcaziun speziala da l'object direct:

E: *Eu vez a tai.* → RG: *Jau ves tai.*

E: *Ella ama a Peder.* → RG: *Ella ama Peder.*

Perquai che l'object direct n'è betg marcà spezialmain en rumantsch grischun, è sia posiziun postverbala pli fixa che en ladin. Cun marcaziun speziala en ladin è la suandanta frasa clera:

E: *Ad Otto vezza Aita.* → Igl è Aita che vesa Otto.

Senza marcaziun speziala da l'object direct è sia posiziun preverbala equivoca en rumantsch grischun. En la lingua orala vegn l'equivocadad evitada entras in'intunaziun marcada. Questa construcziun è però fitg rara e betg da recumandar:

lingua scritta:	Otto vesa Aita. → Igl è Otto che vesa Aita.
lingua discurrida:	Otto vesa Aita. → Igl è Otto che vesa Aita.
	OTTO vesa Aita. (intunaziun marcada) → Igl è Aita che vesa Otto.

Dapli davart la posiziun da l'object direct vesair p.60s.

L'object direct pon ins eruir suandantamain:

1. Test dal passiv

L'object direct da la frasa activa daventa subject en la frasa passiva:

Il scrinari ha montà la stgaffa. → *La stgaffa è vegnida montada (dal scrinari).*

El avra la fanestra. → *La fanestra vegn averta (dad el).*

Remartga:

Il test dal passiv na funcziuna betg cun tut ils verbs. Verbs ch'inditgeschan p.ex. ina relaziun da possess u verbs cun in subject che na represchenta betg l'actur d'in'acziun na sa laschan betg metter en il passiv:

Andrea survegn in pachet. → **Il pachet vegn survegnì dad Andrea.*

I dat in urs en il Grischun. → **In urs vegn dà en il Grischun.*

L'object direct da quests verbs pseudotransitivs na sa lascha damai eruir cun agid dal test da passiv. Malgrà quai èn els objects directs.

2. Prova da clitisaziun

Sch'il nuschegl da l'object direct è in nomen, po quel vegnir remplazzà entras in pronom object clitic. Il pronom object clitic sa distingua en sia furma e posiziun dal pronom subject (enclitic):

Els vesan adina chavriels là. → *Els als vesan adina là.*

Martin avra la fanestra. → *Martin l'avra.*

Attenziun: Il pronom object clitic che remplazza in object direct ha la medema furma sco quel che remplazza in object indirect. La prova da clitisaziun vala damai be per gruppas, nua ch'il nuschegl è in nomen:

Cas da dubi

Il pronom reflexiv en funcziun dad object direct

Il pronom reflexiv che stat tar in **verb reflexiv per propi** n'ha betg la funcziun dad object direct. El fa part dal predicat (predicat cumponi):

Cornelia sa vargugna. (betg pussaivel: **Cornelia vargugna insatgi.* → *sa* = part verbala)

Gion sa turpegia. (betg pussaivel: **Gion turpegia sai.* → *sa* = part verbala)

Andrea sa renda a chasa. (autra significaziun che: *Andrea renda il cudesch a Martina.* → *sa* = part verbala)

Be il pronom reflexiv che stat tar in verb en **construcziun reflexiva** ha la funcziun dad object direct:

Gion sa lava. (pussaivel: *Gion lava ses mauns.* → *sa* = object direct)

L'object direct en locuziuns verbalas (“Funktionsverbgefüge”)

Tschertas gruppas nominalas furman in'unitad fitg stretga cun il verb. Ellas furman ensemen cun quel in'unitad semantica, ma betg grammaticala. Era sche questas gruppas nominalas, numnadas **locuziuns verbalas**, na pon betg vegnir remplazzadas cun in pronom object clitic, las quintain nus tar ils objects directs:

Andri ha già gronda chapientscha per Maria. Ils students nun han mussà nagin interess. Nus avain propi già fortuna. Avais vus già dà part las novas? Els han adina prendì resguard sin vus. (autras locuziuns verbalas: *dar fieu, avair tema* euv.)

Construcziuns cun plirs objects directs (fitg rar):

Ella ha dumandà giu ses frar ils pleds. (subject + predicat + object direct + object direct)

La significaziun da l'object direct

L'object direct na po betg avair tantas funcziuns semanticas sco il subject. Ad el pon vegnir attribuidas cunzunt las suandantas significaziuns:

significaziun	exempels
patiens u object pertutgà: Creatira u chaussa ch'è pertutgada da l'acziun.	<i>Annina porta enavos il cudesch emprestà.</i> <i>Otto avra la porta.</i> <i>Ils policists persequiteschan il brigant.</i>
resultat, product: L'object represchenta il resultat dad in eveniment u in'acziun inditgada dal verb.	<i>Cla Biert ha scrit il roman «La müdada».</i> <i>Il scrinari ha construi ina nova stgaffa.</i>
object intern: La significaziun da l'object è inerenta al verb.	<i>Ella siemia in bel siemi.</i>

Il complement predicativ nominal

Furma: Gruppa nominala.

Dipendenza: Il complement predicativ nominal è dependent dal verb. Cuntrari als auters complements sa referescha el però a medem temp era al **subject** u a **l'object direct**. El s'accorda cun quel en numer e genus.

Exempels:

predicativ nominal dal subject:

*Emil è **detectiv**. Ella sa numna **Marina**. Ils **ultims** na vulan els betg daventar. El vegn numnà **in erox**. El è stà **in um prudent**. Ella daventa **pilota**.*

predicativ nominal da l'object direct:

*Ils abitants dal vitg numnan el **in erox**. Els al battegian (cul num) **Gion Andri**.*

Sch'ins metta il verb che pretenda in predicativ nominal d'object direct en il passiv, daventa l'object direct subject ed il predicativ sa referescha a quel:

*El vegn numnà **in erox** dals abitants dal vitg. El vegn battegià **Gion Andri** dad els.*

Sch'ins n'è betg dal tuttafatg segir, tge gruppa nominala ch'è il subject, pon ins far il test d'infinitiv (p.31).

L'adverbiala nominala

Furma: Gruppa nominala. Auter che tar il subject u l'object na pon ins far tar l'adverbiala nominala la dumonda dal *sgi?* u *tge?*, mabain quella dal *quant?* u *cura?*

Dipendenza: L'adverbiala nominala po avair la funcziun da complement u supplement. Ella inditgescha savens ina mesira, ina dimensiun locala u temporal, ina repetiziun, in pais u in pretsch.

Indicaziuns dad ina dimensiun locala u temporal u dad in'otra mesira tar las qualas ins fa la dumonda *quant?* (er: *quant lontan?*, *quant lunsch?*, *quant frequent?* euv.

*La valisch paisa **20 kilos**. Il tschop custa **100 francs**. Ils astronauts èn stads **in mez onn** en l'univers. **L'entira notg** ha ella cridà.*

Indicaziuns dal temp che correspundan a la dumonda *cura?*

***Glindesdi passà** avain nus plantà il sember. Nus ans scuntrain **il proxim mais**. **L'otra damaun** steva Gion puspè meglier.*

L'attribut nominal (l'apposiziun)

Furma: Gruppa nominala.

Dipendenza: L'apposiziun è in **attribut**. Ella è dependentada dad in nomen u dad in pronom.

I dat tips dad apposiziun fitg differentes. Quels pon vegnir classificgads en las dus gruppas **apposiziun libra** ed **apposiziun liada**.

L'apposiziun libra

L'apposiziun libra è in'aggiunta. Ella segua ses pled da referiment e vegn separada ritmicamain (en la lingua scritta entras commas, parantesas u lingettas) da quel. Tar l'apposiziun libra vegn l'artitgel mintgatant laschè davent:

*Dunna Maria, **nossa magistra**, ha fitg gronda pazienza. Glindesdi, **l'emprim di da scola**, nun han els gè naginas lezias. Els pon ir tar Anna, **la meglra amia da lur mamma**. Els vulan fabritgar cun laina, **in material natiral**. Il deputà Capaul, **PPS**, ha demissiunà. Dunna Sabina Deplazes, **Cuira**, ha survegnì la piazza. Dr. Caluori, **schefmedi da l'ospital**, vegn a preschentar ils resultats.*

L'apposiziun liada

Las apposiziuns liadas sa distinguan da l'apposiziun libra tras quai, ch'ellas na vegnan betg separadas da lur pled da referiment. I dat differentas apposiziuns liadas; qua èn las pli impurtantas menziunadas. Las apposiziuns numnadas sut 1. e 2. stattan davant lur pled da referiment (nuschegl), las autras seguan il nuschegl:

- 1 En **nums per propi** ch'existan ord pliras parts è l'ultima il nuschegl. Las autras parts dal num èn apposiziuns:

Wolfgang Amadeus Mozart, Anna Pitschna Grob, Gion Antoni Derungs

- 2 **Titels, indicaziuns da professiun u da parentella** èn apposiziuns, sch'els stattan senza artitgel davant il num. En quest cas furma il num il nuschegl:

Scolast Tuor, onda Letizia, dunna Maria, dunna maestralessa

- 3 Sch'il titel, l'indicaziun da professiun u da parentella vegnan accumpagnads dad in artitgel (u d'in auter accumpagnader), furma il nomen correspudent il nuschegl da la gruppa da plects. Ils nums da persunas/da famiglia seguan il nuschegl sco apposiziun:

mia onda Letizia, il magister Capaul, la doctoressa Semadeni

- 4 **Nums per propi, numers** u era **citads** che seguan ina noziun generica accumpagnada da l'artitgel èn apposiziuns dal medem tip sco en 3.:

il chantun Grischun, l'onn 2005, il roman «La müdada», la particla sin, l'agent 007, la firma Capeder

- 5 Apposiziuns pon era avair in artitgel. En quest cas determinescha l'apposiziun il num per propi. Ella fa però part dal num cumplet:

Carl il Grond, Ludovic il Tudestg, Guglielm il Conquistadur

- 6 Era suenter pronomi persunals da la 1. e 2. persuna datti mintgatant apposiziuns:

ti pauper schani, nus Grischunas, vos cumpogns ambizius

- 7 Suenter indicaziuns da **mesira** u da **massa** suonda savens ina gruppa nominala cun in nomen dumbraivel ch'inditgescha l'object **mesirà**. La gruppa nominala vegn quintada tar las apposiziuns. Ella vegn numnada **apposiziun partitiva**:

Dus kilos paun, ina dunsaina ovs, ina brisa aria frestga, ina gruppa uffants, ina massa sbagls, trais rollas taila naira, tschintg meters autezza

Mintgatant suonda a l'indicaziun da **mesira** u da **massa** era in attribut preposiziunal partitiv:

***ina gruppa uffants** (= apposiziun partitiva), **ina gruppa d'uffants** (attribut preposiziunal partitiv)*

- 8 Sco apposiziun pon ins era analisar il nomen en construcziuns da nomen + nomen, che vegnan mintgatant era quintadas tar las cumposiziuns:

*la chasa **editura**, las chasas **edituras**, l'utschè **chantadur**, ils **utschels** chantadurs*

Grammaticalmain sa tracti dad in nomen cun attribut, perquai vegnan questas cumbinaziuns era scrittas ina ord l'otra. Sch'ins metta ellas en il plural, survegnan omadus parts il suffix dal plural.

Remartga:

Sche be l'emprima part dad ina cumbinaziun da nomen + nomen survegn en il plural in -s, vegn la cumbinaziun tractada sco cumposiziun en l'ortografia dal rumantsch grischun. Questas cumbinaziuns vegnan alura scrittas cun in stritg d'uniun.

ils ischs-chasa, la taila-filien, il banc-pigna, il latg-stria, ils vaguns-restaurant, il chastè-fortezza, l'utschè-mezmieur

- 9 Sco apposiziun pon ins era analisar gruppas nominalas che stattan suenter in nomen e che pon vegnir remplazzadas entras ina grupp preposiziunala:

*l'interpellaziun **Pult** (l'interpellaziun da dunna Pult), l'autostrada **Cuira-Turigt** (l'autostrada tranter Cuira e Turigt).*

2.2.4 Gruppas preposiziunalas

Survista

Furma: Il nuschegl grammatical da gruppas preposiziunalas vegn furmà dad ina preposiziun. Da questa preposiziun è in'otra grupp da plets dependenta:

grupp preposiziunala:

preposiziun + **grupp da plets dependenta (member)**

La grupp da plets dependenta da la preposiziun è in member da la part da la frasa. En general sa tracti dad ina **grupp nominala**:

*Andrina pitga **vi da la finestra**. Els quintan **cun blers aspectaturs**. Per tai gress Mario **tras fieu e flomma**.*

Mintgatant sa tracti però era dad ina **grupp d'adverb** u fitg darar dad ina **grupp adjectivala**:

***Enfin** **damaun** stuessan nus avair terminà la lavur. **Vers anora** fan els sco sch'i na fess capità nagut.*

*El ans tegna **per tgutgas**. Cun quai vulain nus declerar il process **per terminà**.*

Dependenza: Gruppas preposiziunalas pon avair la funcziun da **cumplement** (object indirect ed object preposiziunal, cumplement adverbial), **supplement adverbial**, **cumplement predicativ** u **attribut preposiziunal**.

La distincziun tranter cumplement adverbial e supplement adverbial n'è betg adina simpla e na fa era betg da basegn. En nossa grammatica vegnan omadus gruppas descrittas tar las adverbialas senza las distinguer tenor la funcziun da cumplement u supplement.

L'object indirect

Furma: Formalmain stat l'object indirect tranter ils cumplements nominals ed ils cumplements preposiziunals. Il nuschegl da l'object indirect è la preposiziun *a*. Sche l'object indirect vegn però realisà entras in pronom clitic, scroda la preposiziun. En quest cas ha l'object indirect la furma da grupp nominala. Malgrà quai fan ins però adina la dumonda *a tgi?* u *a tge?* per eruir l'object indirect.

Dependenza: L'object indirect è in cumplement dependent dad in verb u dad in adjectiv.

Exempels:

Quest cudesch appartegna a la biblioteca. Jau t'engraziel per tia sinceradad. Il mat regala ina tschigulatta a sia mamma. Das ti tia adressa a mai? Jau na ta fid betg. La magistra prelegia l'istorgia dals draguns als uffants. Il chaun è fidaivel a ses patrun.

Distincziun da l'object indirect e da l'object direct

En sia furma clitica na sa distingua l'object indirect da l'object direct. Per distinguer questas dus furmas pon ins far la prova da remplazzament: La furma clitica da l'object indirect vegn remplazzada entras ina grupp preposiziunala cun la preposiziun *a*, quella da l'object direct vegn remplazzada entras ina grupp nominala:

Sara al regala in cudesch.

prova da remplazzament: *Sara regala in cudesch a Mario.* → object indirect

Sara al regala a Mario.

prova da remplazzament: *Sara regala in cudesch a Mario.* → object direct

L'object indirect e l'object direct sa distinguan era en lur significaziuns tipicas. Cumpareglia cun las indicaziuns correspudentas tar l'object direct, p.38.

Distincziun da l'object indirect e da l'object preposiziunal

Era tscherts objects preposiziunals pon avair la preposiziun *a* sco nuschegl ed era per eruir quels pon ins far la dumonda *a tgi?* u *a tge?* Auter che tar l'object indirect na croda questa preposiziun dentant mai davent. Cun auters plets: L'object preposiziunal cun la preposiziun *a* na po vegnir remplazzà entras in pronom clitic:

Quest pullover plascha ad Anna Maria.

prova da clitisaziun: *Quest pullover la plascha.* → object indirect

Il trenader pensa a ses skiunzs.

betg pussaivel: **Il trenader als pensa.* → object preposiziunal

La significaziun da l'object indirect

L'object indirect ha las suandantas significaziuns tipicas:

significaziun	exempels
possessur: L'object indirect inditgescha savens il proprietari u il retschavider dad in possess. El po però era inditgar la persuna, a la quala il possess manca u vegn prendi davent.	<i>Questa giacca appartegna a Sabina.</i> <i>La mamma ha prendi davent il cuntè a la matta.</i> <i>Ella ha regalà in matg flurs al giubilar.</i>

persuna a la quala insatge bun u nausch succeda. La preposiziun da quest tip d'object indirect vegn mintgatant remplazzada d'ina grupp preposiziunala cun <i>per</i> .	<i>La cria m'è glischnada or da maun. La cria è glischnada or da maun a mai. El m'installescha il computer. El installescha il computer per mai.</i>
pertinenza: Creatira u chaussa a la quala appartegna ina part (p.ex. part dal corp). Ella vegn numnada en relaziun culla part appartegnenta ad ella.	<i>Al tat vegn operà <u>la chomma</u> (= la chomma dal tat). Ella ha colurà <u>ils chavels a la clienta</u> (ils chavels da la clienta).</i>

L'object preposiziunal

I nun è adina simpel da distinguer ils objects preposiziunals da las adverbialas en furma preposiziunala. Quai na fa era betg da basegn. En general pon ins constatar il suandant davart ils objects preposiziunals:

Furma: Grupp preposiziunala cun preposiziun determinada dal verb.

Dependenza: L'object preposiziunal è in complement dependent dad in verb u dad in adjectiv.

La preposiziun dad objects preposiziunals vegn determinada dal verb. Ella na po per quai en general betg vegnir substituïda dad autras preposiziuns. La preposiziun en objects preposiziunals n'ha en general betg pli sia significaziun oriunda. Ella na contribuescha era betg bler a la significaziun da la grupp preposiziunala.

Exempels per objects preposiziunals:

*Questa pretensium sa basa **sin** retschertgas exactas.
Jau t'engraziel **per** tes invit / **per** quest cudesch.*

Tscherts verbs admettan era dus u trais preposiziuns, senza che la significaziun da la grupp preposiziunala sa midia:

*Els quintan da lur viadi. Els quintan sur da lur viadi.
Quest remedi ans protegia da mustgins. Quest remedi ans protegia cunter mustgins.*

En la grammatica alfabetica (che po vegnir consultada en furma electronica) è mintgamai inditgà il verb cun la preposiziun dumandada.

Per dumandar suenter l'object preposiziunal vegn la preposiziun mantegnida:

*Da tge/Da tgi discurran els? **Sin** tge sa basa quest artitgel?*

Per eruir gruppas preposiziunals adverbialas fan ins percenter diever dad **adverbs pronominals** sco *nua, cura, co* euv. Lur preposiziuns sa laschan substituir pli libramain. La significaziun da la grupp preposiziunala adverbiala sa mida cun la substituziun da la preposiziun. En ils suandants cas sa tracti dad adverbialas preposiziunals:

*Il giat giascha **sut** la sutga.
Il giat giascha **sper** la sutga.
Il giat giascha **sin** la sutga.
Nua giascha il giat?*

Ils objects preposiziunals pon avoir fitg bleras funcziuns semanticas. Nus desistin perquai d'ina classificaziun u d'ina determinaziun da las significaziuns pussaivlas.

Il complement predicativ preposiziunal

Furma: Gruppa preposiziunala.

Dependenza: Predicativs preposiziunals èn complements dependents da verbs. Cuntrari als auters complements introduccids dad ina preposiziun sa refereschan els però a medem temp era al *subject* u a l'*object direct*.

Referenza al subject:

*La doctoressa vala **per** ritga. El vegn considerà **per in um fitg cumpetent**. Ella vegn prendida **per ina dunna intelligente**.*

Referenza a l'object direct:

*Nus considerain el **per in um fitg cumpetent**. Els han declerà l'inculpà **per innocent**. Nus stimain el **per memia giuven**.*

L'adjectiv u il nomen (gruppa nominala), ch'è integrà en la gruppa preposiziunala, congruescha cun il subject u l'object en numer e genus.

L'adverbiala preposiziunala

Tar las adverbialas preposiziunalas è la tschernà da la preposiziun pli libra che tar ils objects preposiziunals:

*L'utschè sa platga **sin il pumer**.*

*L'utschè sa platga **sut il pumer**.*

*L'utschè sa platga **dasper il pumer**.*

*L'utschè sa platga **davos il pumer**.*

La preposiziun na vegn betg pretendida dal verb. Ins po damai era remplazzar l'adverbiala preposiziunala entras ina gruppa d'adverb:

*L'utschè sa platga **là**.*

***Nua** sa platga l'utschè?*

La distincziun tranter complements e supplements adverbials na sa lascha adina far precisament e n'è er betg necessaria. Perquai na vegn ella betg tractada qua. Las adverbialas pon vegnir classificadas meglier e pli facil tenor lur significaziun che las autras parts da la frasa. Lur classificaziun tenor la significaziun vegn tractada sut, p.48s.

L'attribut preposiziunal

Furma: Gruppa preposiziunala.

Dependenza: Complement u supplement dependent dad in nomen.

Exempels:

*il chant **dals** utschels, il cudesch **sur da** pinguins, ses interess **per** bestgas, in cudesch **per** uffants, il paun **cun** paira, l'auto **da** Mario, l'utschè **sin** il pumer, la tschentada **sin** la glina, l'amur **per** la patria, il tren **per** Cuira*

Ils attributs da nomens sa lian mintgatant fitg ferm vi da quels e furman ensemen cun il nomen in'unitad semantica (locuziun nominala). Questas unitads vegnan era quintadas tar las cumposiziuns en tshertas grammaticas. Morfologicamain na sa tracti però betg dad ina cumposiziun. En locuziuns nominalas scroda mintgatant l'artitgel dal nomen da l'attribut. En quest regard sa cumportan las locuziuns nominalas sumegliant a las uniuns stretgas tranter verb e nomen (locuziun verbala, p.18). Era en questas croda l'artitgel savens davent:

*il chaun **da** chatscha (ma: il chaun **dal** vischin), la stanza **d'uffants** (ma: la stanza **dals** pitschens)*

La preposiziun la pli frequenta dad attributs preposiziunals è la preposiziun *da*. Attributs preposiziunals cun la preposiziun *da* surpiglian tranter auter era las suandantas funcziuns spezialas:

1. L'attribut sin *da* specifitgescha savens la part inditgada dal nushegl:

*in onn **da** sia vita, la mesadad **da** la paja*

Ins discorra en quest cas era dad *attribut partitiv*. L'attribut partitiv stat en general suenter indicaziuns da massa e da mesira. El vegn savens remplazzà da l'apposiziun partitiva.

*ina grupp **d'uffants** (ma era: ina grupp uffants), in triep **da** chamutschs (ma era: in triep chamutschs)*

En construcziuns partitivas cun indicaziun da massa e da mesira è il diever da l'apposiziun en rumantsch pli frequent ch'il diever da l'attribut preposiziunal. En quest regard sa distingua il rumantsch dal talian e dal franzos:

rumantsch: *in magiel vin*; franzos: “un verre **de** vin”, talian: “un bicchiere **di** vino”

2. Attributs sin *da* inditgeschan savens ina relaziun da possess u dad appartegnientscha:

*Els han engulà il cliniez **da** la mamma. La chasa **da** la famiglia Semadeni è finalmain vegnida renovada. Il computer **da** Monica na funcziuna betg pli.*

*Il figl **da** dunna Margarita ha già in accident. Il votants **dal** chantun Grischun han refusà l'iniziativa.*

3. L'**object direct** dad in verb che vegn nominalisà sa transfurma en in attribut cun la preposiziun *da*:

*El ha cumponì quest'ovra. → il cumponist **da** quest'ovra*

*Els fabritgan la chasa. → ils fabricants **da** la chasa*

*Columbus ha scuvert l'America. → la scuverta **da** l'America*

4. Era il **subject** dad in verb che vegn nominalisà daventa savens in attribut cun la preposiziun *da*:

*L'arrestà è fugì. → la fugia **da** l'arrestà*

*L'eroplan è atterrà. → l'atterrament **da** l'eroplan*

5. Attributs preposiziunals cun *da* inditgeschan savens era il creader u l'autur dad in'ovra:

*la sculptura **da** Giacometti, il roman **da** Biert*

Remartga:

Attributs preposiziunals en funcziun da complement pon mintgatant era cumparair separadamain da lur nomen. Els stattan en quest cas a l'entschatta da la frasa:

*Ella ha legì diversas poesias **da** Luisa Famos. → **Da** Luisa Famos ha ella legì diversas poesias.*

*Nus avain vis intginas reportaschas **sur dals glatschers dal Grischun.** → **Sur dals glatschers dal Grischun** avain nus vis intginas reportaschas.*

2.2.5 Gruppas adjectivalas e participialas

Furma: Gruppas adjectivalas e participialas èn gruppas da plects cun in adjectiv u in participi en lur nuschejl.

Dependenza: Tenor la dependenza pon ins distinguer las suandantas trais funcziuns:

- 1 complement predicativ
- 2 adverbiala
- 3 attribut

Gruppas adjectivalas u participialas pon plinavant er cumparair a l'intern da gruppas preposiziunalas u da gruppas conjunziunalas.

Gruppas adjectivalas u participialas en funcziun predicativa

En funcziun predicativa èn gruppas adjectivalas u participialas dependentas dad in verb e sa refereschon al subject u a l'object. Ellas s'accordan era en numer e genus cun quel:

*Questa scena ma para **plitost lungurusa.** Ella daventa **pli e pli bella.** Il chaun è **fidaivel a ses patrun.** Ils musicants èn stads **dischillusiunads** da la participaziun.*

Gruppas adjectivalas u participialas en funcziun adverbiala

En rumantsch distinguan ins dus tips dad adjectivs en funcziun adverbiala:

- Adjectivs en diever d'adverb senza midament da la furma
En rumantsch datti in dumber d'adjectivs che vegnan duvrads sco adverb senza midar furma, damai senza agiunscher il suffix *-main*. En diever d'adverb na s'accordan els betg cun in auter pled:

*Otto curra fitg **spert.** Ella ha buffà be **lev.** Els han lavurà be **curt.***

En questa funcziun na sa tracti morfologicamain dad adjectivs, mabain dad adverbs.

- Adjectivs en funcziun da supplement adverbial
Mintgatant s'accorda in adjectiv en funcziun da supplement adverbial dentant cun il subject u l'object. En quest diever adverbial sa tracti damai era morfologicamain dad in adjectiv:

*Ella arriva **sauna e salva** a chasa. La naiv croda **bletscha e greva.** Ella entra **furiusa.**
La nona è morta **fitg paupra.***

Gruppas adjectivalas en funcziun attributiva

Gruppas adjectivalas en funcziun attributiva dependan dad in nomen e stattan avant u suenter quel. Ellas s'accordan cun il nomen en numer e genus:

<i>ina fitg buna turta</i>	<i>in um precaut</i>
<i>ina bella spassegiada</i>	<i>in chaun fidaivel</i>
<i>ina curta visita</i>	<i>in tschop decent</i>
<i>ina gronda stanza</i>	<i>la stanza gronda</i>

2.2.6 Gruppas adverbialas u gruppas gerundialas

Furma: Gruppas da plects cun in adverb u in gerundi sco nuscheagl.

Dependenza: Gruppas adverbialas pon esser dependentas da verbs, adjectivs, auters adverbs u nomens. Mintgatant sa refereschan ellas era a l'entira frasa.

Gruppas adverbialas pon er sa chattar a l'intern da gruppas preposiziunalas u da gruppas conjunziunalas.

En questa grammatica na vegn betg distinguì tranter gruppas d'adverb en funcziun da complement u da supplement e damai desistì dad ina distincziun funcziunala pli fina (cumpareglia era cun las gruppas preposiziunalas, sura p.44).

Exempels

*Probablmain ha Anna oz ils onns. Els èn stads **fitg** dischillus. Nus **n'avain betg** vesì tai ier saira. **Blastemmond** ha il lader dà enavos la bursa.*

Remartga:

Ins sto distinguer tranter ils terms **adverbiala** e **gruppa adverbiala**: Ina gruppa adverbiala ha adina in adverb sco nuscheagl. Qua sa tracti damai dad ina **distincziun formala**. Sch'ins numna ina gruppa da plects però **adverbiala**, inditgeschan ins sia **funcziun**. En il nuscheagl dad in'adverbiala pon star differentas sorts da plects. Cumpareglia era cun ils chapitels precedents.

2.2.7 Gruppas conjunziunalas

Furma: Gruppas conjunziunalas consistan dad ina conjunziun (**sco** u **che**), che furma il nuscheagl da la gruppa da plects, e dad ina gruppa da plects dependenta.

gruppa conjunziunala:

conjunziun + gruppa da plects dependenta (member)

La gruppa da plects dependenta da la conjunziun è in member da la part da la frasa. En general sa tracti dad ina **gruppa nominala**:

*Ella lavura **sco** correspondenta. **Sco** ils blers uffants ha era Jon gugent Coca-Cola.*

Mintgatant è il member però era ina **gruppa adjectivala** u **participiala**, ina **gruppa adverbiala** u ina **gruppa preposiziunala**:

*Els giuditgeschan la situaziun **sco** fitg problematica. Questa stgaffa è anc **sco** nova. **Sco** ier avain nus era spetgà oz, ma nagut è succedì. Il teater è stà meglier oz **che** avant dus dis.*

Dependenza: Gruppas conjunziunalas pon cumparair sco **complements predicativs** (cun referenza al subject u a l'object), sco **adverbialas** u sco **attributs**.

complement predicativ: *Ella era **sco** en trance. Els han preschentà Chatrina **sco** nova secretaria.*

adverbiala: ***Sco** nus tuts, s'ha era Martin agità da quest artitgel.*

attribut: *Ina magistra **sco** Pia pon ins tschertgar ditg.*

Remartga:

En general desistan ins però dad ina distincziun funcziunala da las gruppas conjuncziunalas, perquai ch'ins na po betg adina separar cleramain il diever adverbial dal diever predicativ. Quai vegn er fatg qua.

2.2.8 La distincziun semantica da las adverbialas

En ils chapitels precedents avain nus distinguì en emprima lingia las differentas gruppas da plets tenor criteris formals e funcziunals. Sco gia menziunà sura, p.29s., na surpiglian gruppas da plets però betg be funcziuns grammaticalas a l'intern da la frasa, ma natiralmain era funcziuns semanticas. Malgrà quai na sa laschan gruppas da plets betg distinguer uschè facil tenor criteris semanticos sco tenor criteris formals e funcziunals. Sulettamain las adverbialas pon vegnir ordinadas vaira bain tenor lur significaziun. La furma da las adverbialas n'è dentant betg uschè impurtanta, perquai ch'ella n'è betg liada vi da la funcziun grammaticala. En quel regard sa distinguan las adverbialas p.ex. era dals objects u dal subject, ch'han furmas bles pli fixas. Sco che nus avain vis en ils chapitels precedents, pon las adverbialas avair la furma da gruppa nominala, gruppa preposiziunala, gruppa adjectivala/participiala, gruppa adverbiala/gerundiala u era gruppa conjuncziunala. Ellas han en general la funcziun da supplement, mintgatant però era da complement.

I dat dus tips d'adverbiala:

- 1 Adverbialas che sa refereschon a l'entira frasa. Ellas commenteschon en quest cas il rapport da la frasa e vegnan er numnadas adverbialas da commentari.

*Il tren ha **probablmain** / **apparentamain** / **evidentamain** retard. **Displaschaivlamain** è Sabrina vegnida memia tard. Ella aveva **deplorablmain** la gripa. **Tenor mes avis** è questa pretaisa fitg problematica.*

Suenter las adverbialas da commentari na pon ins betg dumandar cun ina dumonda da cumplettaziun. En quai sa distinguan las adverbialas da commentari da las autras adverbialas. Las adverbialas da commentari pon però furmar la resposta ad ina dumonda da decisiun: Resposta ad ina dumonda da decisiun per eruir las adverbialas da commentari:

*Vegnin nus a gudagnar? **Probablmain** / **segir** / **forsa***

Las adverbialas da commentari na vegnan betg distinguidas qua pli fin tenor lur significaziun.

- 2 Adverbialas che sa refereschon be ad in u a plirs elements da la frasa – quasi sco referiment intern. En general sa refereschon ellas al verb (predicat):

*Ella chatscha en ses nas **dapertut**. **Mumentan** hai jau propi auters problems. **En quest compartiment** èsi scumandà da fimar. **Pervia da tai** avain nus ussa pers il tren. Il mecanist ha reparà l'auto **senza problems**.*

Questas adverbialas vegnan tradiziunalmain repartidas en quatter gruppas semanticas. Ins distingua las suandantas gruppas:

- 1 adverbialas localas
- 2 adverbialas temporalas
- 3 adverbialas causalas
- 4 adverbialas modalas

Dumonda da cumplettaziun per eruir las adverbialas localas, temporalas, causalas, modalas:

Ella abitescha là. → *Nua abitescha ella?*

Damaun vulain nus ir en vacanzas. → *Cura vulain nus ir en vacanzas?*

Pervia dal fraid èn els vegnids malsauns. → *Pertge èn els vegnids malsauns?*

Ella curra fitg spert. → *Co curra ella?*

Tar questa repartiziun na sa tracti dad ina repartiziun fitg exacta. Ella na cuntenta per quai betg adina. Cunzunt la grupp da las adverbialas modalas n'è betg ina grupp fitg omogena. A questa grupp vegnan en general era attribuidas tut las adverbialas ch'ins na sa uschiglio betg nua attribuir. Uschia daventa questa grupp savens era ina grupp da rest. Per noss basegns tanscha questa repartiziun però. Per la posiziun da las adverbialas vesair sut, p.61.

Adverbialas localas

significaziun	exempel
lieu, posiziun (nua?)	<i>Els han plantà il pumer en noss curtin. Jau lavur gia blers onns en l'interpresa dals Camenischs. Nagliur datti megliers capuns che tar la tatta.</i>
direcziun (nua?)	<i>Ti pos metter la vasa nà qua. En il tren na pon ins betg bittar la cigaretta per terra. Els èn ids a l'ester.</i>
derivanza (danunder?)	<i>Jau hai questas infurmaziuns da La Quotidiana. Quels che vegnan da dretg han precedenza. El è da Glion.</i>
extensiun locala (quant lunsch?)	<i>El è curri enfin a chasa. Marina è siglida quatter meters e tschuncanta.</i>

Adverbialas temporalas

significaziun	exempel
data, mument (cura?)	<i>L'accident è capità a las tschintg e mez. Oz è stà in di da bellezza. Mardi ma sentiva jau bler meglier.</i>
repetiziun temporal (quant savens?)	<i>Ils zains tutgan mintg'ura. Mintga mais survegn ella sia paja. Ella manca stediamain.</i>
dimensiun temporal (quant lunsch?, dapi cura?, enfin cura?)	<i>Dapi dus onns nun hai jau pli udì nagut da tai. Nus vulain star qua enfin mesanotg. Nus avain passentà l'entira stad en la Toscana.</i>

Adverbialas causalas

significaziun	exempel
motiv u causa (adverbiala causala en senn stretg) (pertge?)	<i>Pervia da la plievgia han els stuì desdir il festival. Ella trembla dal fraid.</i>
cundiziun (adverbiala cundiziunala) (a tge cundiziuns?)	<i>En quest local pon ins entrar be cun cravatta. Da bell'aura pon ins perfin vesair il Tschervin davent dal Corvatsch.</i>
consequenza (adverbiala consecutiva)	<i>Igl è da fugir!</i>

(cun tge consequenza?)	
conclusiun (sin basa da tge premissa?)	<i>Considerond ses gudogn stuess el pudair sa prestar questa chasa. Cun quest gudogn stuess el pudair sa prestar questa chasa.</i>
mira, intent (adverbiala finala) (pertge?, cun tge intent?)	<i>Per ans recrear essan nus ids al mar. Els han fatg quai per spass.</i>
cuntermotiv senza consequenza (adverbiala concessiva) (malgrà tge circumstanças?)	<i>Malgrà la plievgia èn els ids fin sin il piz. Malgrà las nauschas notas ha ella survegnì il diplom.</i>

Adverbialas modalas

significaziun	exempel
qualitad (co?)	<i>Ella lavura intensivamain. El ha bandunà la sala senza dir adia. La famiglia l'ha beneventà cun bratscha averta.</i>
quantitad (quant?)	<i>El lavura fitg bler. Il paun custa quatter francs.</i>
grad d'intensitad (quant fitg?)	<i>Ella ha vulì quai per mort e fin. Igl è chaud sco da mesa stad.</i>
differenza graduala (per quant?)	<i>La temperatura è s'augmentada per dus grads. Ils custs da vita èn danovamain s'augmentads enorm.</i>
instrument (cun tge?, entras tge?)	<i>Serra l'isch cun la clav! Entras ses engaschi ha l'eveniment pudì vegnir organisà. Ella taglia la charn cun il cuntè.</i>
materia (da tge?, or da tge?)	<i>La statua engulada è da lain.</i>
accumpagnament u cuntrari (cun / senza tgi/tge?)	<i>Mes ami va en vacanzas cun ses geniturs. Decidai quai senza mai, per plaschair.</i>

Per la posiziun da las adverbialas vesair sut, p.61.

2.2.9 La successiun da pleds – posiziun da las parts da la frasa

La successiun da pleds è dependenta da la structura da la frasa. Perquai vulain nus descriver l'emprim las dus structuras da basa per la furmaziun da frasas e proposiziuns:

La structura da la frasa vegn determinada da las parts verbalas. Quellas furman il nuschegl da la frasa. Ina rolla centrala gioga la furma verbala finita. Ella ha ina posiziun fixa a l'intern da la frasa. Ils auters elements sa gruppeschan enturn ella. Tenor la posiziun da la furma verbala finita pon ins distinguer dus structuras da frasa:

- structura cun *furma verbala finita en segunda posiziun*
- structura cun *furma verbala finita en posiziun iniciala*

Sper questas dus structuras pon ins anc distinguer en rumantsch ina terza structura speziala che determinescha la successiun da peds:

– structura da la proposiziun subordinada finita

Quest'ultima structura vegnin nus a descriver en la part da la frasa cumponida, vesair sut p.64ss.

Remartga davart il term 'posiziun'²:

Ina posiziun vegn occupada entras ina **part da la frasa**.. Sch'ins di, ch'il verb finit saja en segunda posiziun, vul quai dir, che be **ina** part da la frasa stettia avant il verb finit. La part da la frasa che preceda la furma verbala finita po esser simpla e cumpigliar be in pled, ella po però era esser complexa e cumpigliar plirs peds. La part da la frasa furma però in'unitad ed occupa qua tras be ina posiziun:

Anna **scriva** ina brev a ses ami.

Quella matta simpatica **scriva** ina brev.

Quella matta cun ils egls blaus **scriva** ina brev.

Conjuncziuns e **subjuncziuns** che stattan a l'entschatta dad ina proposiziun collian u introduceschan frastas u parts da la frasa. Ellas na furman betg in'atgna part da la frasa e pon damai star avant la part da la frasa che occupa l'emprima posiziun:

Ma Anna **scriva** tuttina ina brev.

Er furmas cliticcas (pronomns clitics, particlas da negaziun *na* u *nun*) n'occupan nagina posiziun da part da la frasa. Furmas cliticcas "sa tatgan" vi da la furma verbala e sa collian uschia cun quella:

Anna **al** **scriva** ina brev.

Anna **na** **scriva** betg ina brev.

Che las particlas da negaziun *na* e *nun*, ils pronomns clitics, las conjuncziuns e las subjuncziuns na pon betg occupar ina posiziun da part da la frasa, ves'ins tras quai che quests peds na pretendan betg l'inversiun dal subject, cura ch'els stattan avant la furma verbala finita (p.34s.). Cuntrari a las parts da la frasa stattan quests elements ensemen cun il subject u er cun in'otra part da la frasa avant la furma finita.

Proposiziuns subordinadas pon avair la medema funcziun sco parts da la frasa (subject, object, supplement). Er ellas pon star en l'emprima posiziun da la frasa:

Sche ti scrivas a mai, **scriv** jau er a tai. (= En quest cas **scriv** jau er a tai.)

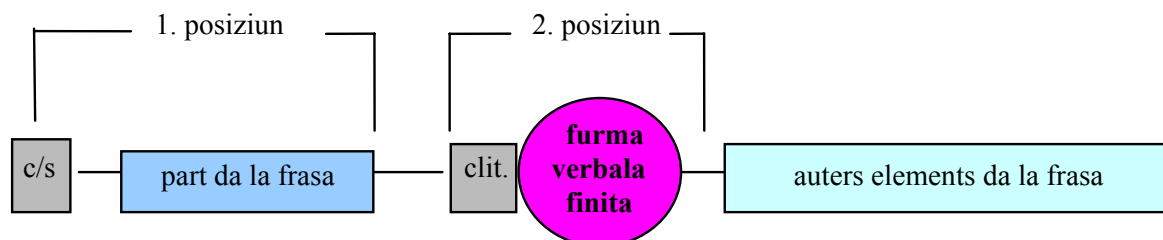
Tgi che sa rumantsch **sa** dapli. (= Quel **sa** dapli)

² Per part vegn er fatg diever dal term «plazza» al lieu da «posiziun» (emprima piazza, segunda piazza). Quest term vegn dentant reservà qua per las piazzas ch'il verb avra a las parts da la frasa.

Dus structuradas da frasa

Furma verbala finita en segunda posiziun

La furma verbala finita stat savens en la segunda posiziun da la frasa. Frasas cun la furma verbala finita en segunda posiziun han la suandanta structura:

c/s = conjuncziun u subjuncziun: Conjuncziuns e subjuncziuns ch'introduceschan ina proposiziun na furman betg in'atgna part da la frasa, uschia ch'ellas n'occupan betg in'atgna posiziun.

clit. = particla da negaziun u pronom clitic: Particlas da negaziun e pronom clitics "sa tatgan" vi dal verb. Els n'occupan betg in'atgna posiziun.

Exempels:

c/s	part da la frasa	clit.	furma verb. finita	auters elements da la frasa
	<i>Anna</i>		<i>scriva</i>	<i>anc oz ina brev a ses ami.</i>
	<i>Anc oz</i>		<i>scriva</i>	<i>Anna ina brev a ses ami.</i>
<i>Sche</i>	<i>Anna</i>		<i>scrivess</i>	<i>be anc oz ina brev a ses ami!</i>
	<i>Anna</i>	<i>na</i>	<i>scriva</i>	<i>mai ina brev a ses ami.</i>
	<i>Anna</i>	<i>al</i>	<i>scriva</i>	<i>ina brev.</i>
	<i>Pertge</i>		<i>scriva</i>	<i>Anna ina brev a ses ami?</i>
<i>Ma</i>	<i>Anna</i>	<i>n'</i>	<i>ha</i>	<i>betg scrit ina brev a ses ami.</i>
	<i>Pertge ch'ella vegnia oz,</i>	<i>n'</i>	<i>ha</i>	<i>Anna betg scrit en sia brev.</i>

Commentari:

c/s: La piazza da la conjuncziun u subjuncziun n'è betg occupada en mintga frasa. Las frasas introducidas da las subjuncziuns *che* u *sche* (frases desiderativas introducidas) han la medema structura sco las proposiziuns subordinadas finitas (p.64s.). En bleras grammaticas vegnan ellas perquai era tractadas sco quellas:

Be/Mo ch'el vegnia saun e salv a chasa! Sche ti schessas mo la vardad!

part da la frasa: Enstagl d'ina part da la frasa po era star ina proposiziun subordinada cun funcziun d'object, da subject u – sco en l'ultim exempel – cun funcziun adverbiala en questa posiziun.

auters elements da la frasa: suenter la furma verbala finita pon star anc autras furmas verbales ed er autras parts da la frasa. Questas posiziuns vegnan descrittas pli detagliadamain sutvart, p.59ss.

Structura da frasa e sort da frasa

La structura cun furma verbala finita en segunda posiziun è da chattar en differentas sorts da frasas:

frasa declarativa: *Anna scriva ina brev a ses ami. L'aviun atterrescha punctualmain. Il selvicultur noda la laina dal guaud da muntogna.*

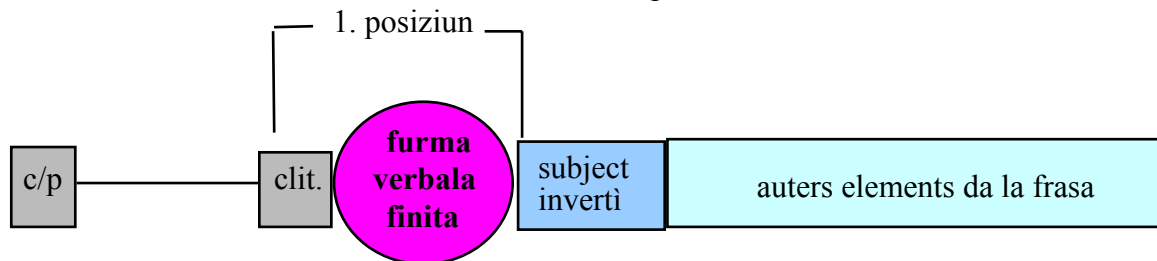
frasa interrogativa introducida (dumonda da cumplettaziun): *Pertge scriva Anna ina brev a ses ami? Cura atterrescha l'aviun? Tgi noda la laina?*

frasa affectiva:

- frasa desiderativa introducida: *Sche Anna scrivess be anc oz ina brev a ses ami! Mo ch'el atterreschia senza incaps!*
- frasa esclamativa: *Quai è stupent! Ti fas ina canera infernala!*

Furma verbala finita en posiziun iniciala

Tschertas frasas han er la suandanta structura cun posiziun iniciala da la furma verbala finita.

Questa structura sa distingua da la structura cun furma verbala finita en segunda posiziun qua tras, che nagina part da la frasa po star avant la furma verbala finita:

Exempels:

c/p	clit.	furma verb. finita		auters elements da la frasa
		Scriva		<i>anc oz ina brev a tes ami!</i>
		Scrivas	<i>ti</i>	<i>ina brev a tes ami?</i>
<i>Ma</i>		scriva		<i>tuttina ina brev a tes ami.</i>
	<i>Na</i>	scrivas		<i>betg ina brev a tes ami?</i>
	<i>Al</i>	scriva		<i>ina brev!</i>
		Has	<i>ti</i>	<i>gia scrit la brev?</i>
	<i>Ans</i>	scrivais	<i>vus</i>	<i>ina brev?</i>
	<i>Na</i>	scriva	<i>la magistra</i>	<i>betg ina brev?</i>
		Atterrescha	<i>l'aviun</i>	<i>saun e salv?</i>

Structura da frasa e sort da frasa

Be en tschertas sorts da frasa stat la furma verbala finita en l'emprima posiziun:

frasa affectiva:

- frasa imperativa: **Scriva** *anc oz ina brev a tes ami! Ans scriva damaun! Va per la posta!*
- frasa desiderativa nunintroducida: **Scrivessas** *be anc oz ina brev a tes ami! Possia'l atterrar senza incaps!*
- frasa esclamativa: **Has** *ti in grond nas! Fas* *ti ina canera!*

frasa interrogativa nunintroducida (dumonda da decision): **Scrivas** *ti ina brev a tes ami? Na chantas ti betg? Atterrescha* *l'aviun senza incaps?*

Per l'inversiun dal subject en frastas cun furma verbala finita en posiziun iniciala vesair p.34s.
Per l'omissiun dal subject en frastas cun furma verbala finita en posiziun iniciala vesair p.34.

La posiziun da las parts da la frasa e da las ulteriuras parts verbalas

En ils paragrafs precedents avain nus vis las differentas structuradas da la frasa simpla. Questas structuradas sa distinguan areguard la posiziun da la furma verbala finita, quai vul dir, ellas sa distinguan cunzunt sin fundament dals elements che pon star avant la furma verbala finita. En la part suandanta vulain nus ussa ans restrenscher als elements che stattan suenter la furma verbala finita e guardar pli precis la successiun da las parts da la frasa e da las ulteriuras parts verbalas. Per describer questa successiun ans restrenschain nus a frastas simplas cun furma verbala finita en segunda posiziun. La descripsiun vala però er per la structura cun furma verbala en posiziun iniciala.

La posiziun da las parts verbalas

La posiziun da la furma verbala finita avain nus descrit en ils chapitels precedents. En quest chapitel vulain nus describer la posiziun da las parts verbalas infinitas.

En proposiziuns cun **predicat cumponi** (p.17) vegnan er avant furmas verbalas infinitas u particlas verbalas sper la furma verbala finita. Sco la furma finita han era questas furmas ina posiziun fixa:

Las furmas verbalas infinitas **seguan la furma verbala finita**, ma **stattan** en general **avant ils complements** dal verb:

Anna ha scrit ina brev a ses ami.
Anna vul scriver ina brev a ses ami.

Sulettamain il **subject inverti** e tshertas **adverbialas** u **adverbs** (p.ex. particlas da negaziun) pon star tranter la furma finita e las furmas infinitas u las particlas verbalas.

– subject inverti:

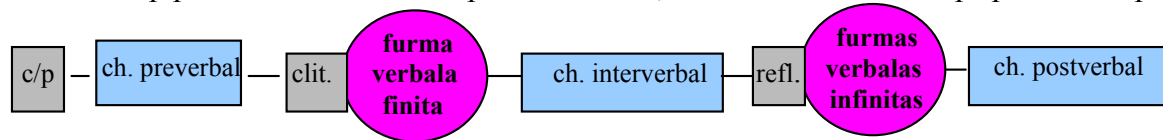
Ier ha Anna scrit ina brev a ses ami.
Oz ha ella stui ir tar il medi.
Damaun faschain nus en il fain sper chasa.

– adverbialas u adverbs:

Anna ha puspè scrit ina brev a ses ami. Marina ha probablaimain emblidà las clavs. Els han trasora bavi café. Nus na vulain betg / mai pli udir insatge sumegliant. Oz n'ha ella probablaimain betg emblidà las clavs.

Las parts verbalas han damai ina posiziun fixa. Enturn ellas sa gruppeschan las parts da la frasa. Uschia stgaffeschan las parts verbalas champs per las parts da la frasa: En la frasa rumantscha datti trais champs en ils quals las parts da la frasa pon sa posizuniar: Ina part da la frasa po esser posizunada avant la furma verbala finita, en il **champ preverbal**; ella po star tranter las dus furmas verbalas en il **champ interverbal**; u suenter la(s) furma(s) verbala(s) infinita(s) en il **champ postverbal**.

En il champ preverbal stat in'única part da la frasa, en ils auters dus champs pon star er pliras:

Exempels:

Probablamain **stuain** **nus** **ussa** **dar si** quest project.

Berta **ha** **segiramain** **gidà** Alfred.

A mes avis **n'avessan** **nus** **betg** **duì fugir** ier uschè spert.

Sco l'ultim exempel mussa, cuntegna ina frasa mintgatant er pliras furmas verbalas infinitas. Quai succeda tar verbs che pon er esser accumpagnads dad ina furma infinitiva, sco per exempel ils verbs modals (*vulair*, *pudair*, *duair* euv.), ils verbs modifitgants (*parair*, *empermetter* euv.), ils verbs *laschar* e *far* u verbs en il futur. En ils temps cumponids u surcumponids ed en frusas passivas vegnan quests verbs colliads cun la furma finita dad in dals verbs auxiliars *esser*, *avair*, *vegnir*. Las furmas verbalas infinitas vegnan en quest cas alingiadadas suandantamain:

verb auxiliar (aux. fin.) > verb modal u modifitgant (mod.) > verb per propri (prop.) >
particla verbala (p.v.)

Els n'avessan (aux. fin.) *betg stuì* (mod.) *baiver* (prop.) *tant*.

Els vegnan (aux. fin.) *segiramain a vulair* (mod.) *dar* (prop.) *si* (p.v.) *il pachet avant che partir*.

Damaun da questas uras vegnan (aux. fin.) *els probablamain ad esser* (aux. inf.) *partids* (prop.) *per l'America*.

Remartga:

refl. = pronom reflexiv: En rumantsch grischun stat il pronom reflexiv avant la furma verbala infinita. Ils auters pronom clitics stattan però davant la furma verbala finita:

Ella vul sa lavar ils chavels. (pronom reflexiv) ma:

La coiffeusa al vul lavar ils chavels. (pronom personal)

Ella ha sa lavà ils chavels. u er: *Ella è sa lavada ils chavels.* (pronom reflexiv) ma:

La coiffeusa al ha lavà ils chavels. (pronom personal)

La posiziun da las parts da la frasa

Sco menziunà survart stattan las parts da la frasa en in dals trais champs stgaffids da las furmas verbalas. En ils suandants chapitels vegn examinà pli exactamain, tge parts da la frasa che vegnan posiziunadas en tge champ e co ch'ellas vegnan alingiadadas:

Il champ preverbal

Il champ preverbal vegn avant tant en frusas cun furma verbala finita en segunda posiziun sco er en la proposiziun subordinada (cumpareglia sut, p.64s.), dentant betg en frusas cun la furma verbala finita en posiziun inziala.

En frabras cun intunaziun neutrala stat savens il **subject** en il champ preverbal:

*Il**s** bizochels da tatta èn fitg buns.*
Il guardiachatscha ha traplà il fraudader.

Mintgatant stat però er in'otra part da la frasa en il champ preverbal. Oravant tut **adverbialas** èn savens posiziunadas qua:

Probablamain han els pers il tren.
Trais dis pli tard ha ella pudì bandunar l'ospital.
Tenor mes avis nun han els gì raschun.

Fitg usitada è la posiziun preverbala per adverbialas temporalas, localas, conjuncziunalas ed adverbialas da commentari.

Cumplements preposiziunals (object indirect u object preposiziunal) e fitg darar er **cumplements predicativs** pon star en il champ preverbal, sch'els vegnan accentuads:

A Maria hai jau dà ina flur.
*Per il**s** buns giavischs engraziain nus fitg.*
Per questas calculaziuns na s'interessa nagin!
Sco buna cuschinunza è Maria adina stada enconuschenta.

Remartga:

Excepziunalmain po schizunt er in attribut preposiziunal esser posiziunà en il champ preverbal:

*Ella ha legì tut il**s** romans da Thomas Mann.*
*Da Thomas Mann ha ella legì tut il**s** romans.*

L'**object direct** stat be darar en il champ preverbal. Cunquei ch'el ha la medema furma sco il subject (gruppa nominala), vegniss el savens confundi cun il subject en questa posiziun. Sut las suandantas cundiziuns po el però mintgatant star en il champ preverbal:

- En frabras interrogativas, nua ch'ins dumonda suenter l'object direct, stat quel obligatoricain en il champ preverbal.

Tge cudesch legias ti? Tge vesas ti là? Tge has ti scrit a tia amia?

- Sche l'object direct designescha ina chaussa po el star en il champ preverbal. En quest cas na vegn el confundi cun il subject, perquai che quel designescha pli savens ina persuna u creatira. L'object direct survegn en questa posiziun in accent:

Questa brev ha la mamma scrit. In cor has ti bain anc.

- Rara è la posiziun preverbala dad objects directs che designeschan ina persuna u ina creatira. Sche l'object direct sa distingua però en persuna u/e numer dal subject, signalisescha la furma verbala finita che s'accorda cun il subject, tge furma ch'ha funcziun da subject. L'object direct po en quest cas star en il champ preverbal. El vegn accentuà:

Persuna differenta:

Tai ves jau damaun, navaira? Mai na vegns ti segir betg a visitar! El na vulain nus mai pli vesair! Questa famiglia admirain nus fitg.

Persuna e numer differentes:

*Il**s** uffants vegn la doctressa a visitar damaun.*

- Betg pussaivla è dentant la posiziun preverbala da l’object direct, sche quel designescha ina persuna u creatira e na sa distingua ni en persuna ni en numer dal subject.

Otto vesa Anna. Otto vesa ella. Otto vesa la matta.

Unica interpretaziun pussaivla: *Igl è Otto che vesa Anna/ella/la matta.*

Betg pussaivel: *Igl è Anna/ella/la matta che vesa Otto.*

En la lingua discurreta è l’intunaziun marcada da l’object direct preverbal pussaivla en quest cas, ma betg da recumandar ed era fitg rara:

Otto vesa Anna. Interpretaziun: *Igl è Anna che vesa Otto.*

Sper las parts da la frasa pon era **proposiziuns subordinadas** star en il champ preverbal, cf. sut p.63.

Tgi che sa rumantsch sa dapli. Che ti vegnias damaun, na crai jau betg.

Il pronom object clitic stat avant il verb. El n’occupa però la posiziun dal champ preverbal, che po esser occupada be dad ina part da la frasa. Il pronom object clitic sa tatga vi da la furma verbala finita e furma cun quella in’unitad d’intunaziun. Ch’el n’occupa betg la posiziun dal champ preverbal, vesan ins qua tras, ch’il pronom object clitic na po betg vegnir accentuà e ch’ina part da la frasa po star avant quel. Questa part da la frasa occupa la posiziun dal champ preverbal e po er vegnir accentuada en questa posiziun:

Ella m’ha scrit ina brev.

Damaun ans gidan els a far midada.

Il champ interverbal

Il champ interverbal sa chatta tranter la furma verbala finita e las ulteriuras furmas verbalas (furmas verbalas infinitas e particlas verbalas):

Oz **ha** ella segir puspè **emblidà** las clavs.

En frasis cun predicat simpel pon ins eruir il champ interverbal, sch’ins transmida ellas en il perfect:

Oz **emblida** ella segir puspè las clavs.

Oz **ha** ella segir puspè **emblidà** las clavs.

En il champ interverbal pon star sulettamain il subject invertì, tschertas adverbialas e particlas da negaziun:

Oz n’**ha** ella (subj. invertì) probablamain (adverbiala) betg (part. da neg.) **emblidà** las clavs.

Il champ interverbal na sto betg esser occupà. En quest cas seguan las furmas verbalas infinitas directamain la furma verbala finita:

Anna **ha scrit** ina brev a ses ami.

Ella **ha stuì ir** tar il medi.

Betg tut las adverbialas (u adverbs) pon star en il champ interverbal. Be las suandantas pon occupar questa posiziun:

- 1 **Adverbialas da commentari** (p.48) sa referesch a l'entira frasa. Ellas stattan savens en il champ interverbal:

*Sabrina ha **displaschavlamain** pers il tren. Ella vul **forsa** candidar per il presidi da questa cumissiun. Nus avain **natiralmain** ans preparà bain per ils examens.*

Sche l'adverbiala da commentari vegn exprimida entras ina gruppa preposiziunala stat quella dentant plitgusch en il champ preverbal u postverbal:

Tenor mes avis** han els gè raschun. Main frequent: **Els han gè raschun tenor mes avis.

- 2 **Particlas da negaziun:**

La particla da negaziun *betg*, ma era auters plects da negaziun sco *mai* u *gnanc* stattan en il champ interverbal:

*Nus na vulain **betg** chantar mintga di. Ella n'ha probablammain **mai** gè tema da l'urs. Jau na sun **gnanc** vegnida a pled.*

Ils auters plects da negaziun che vegnan cumbinads cun la particla *na*, sco ils pronomes *nagin*, *nagut* u l'adverb local *nagliur* stattan per ordinari en il champ postverbal:

*Nus n'avain scuntrà **nagin**. Vus **na** ma stuais trametter pli **nagut**. Las clavs n'èn da chattar **nagliur**.*

- 3 Tschertas **adverbialas conjunziunalas** stattan per ordinari en il champ interverbal, entant ch'autras preferesch la posiziun iniciala u finala:

*Els ston **tuttina** laschar en las vatgas. Els han **almain** gidà.* dentant:

***Perquai** ha ella stuè ir al post da polizia. Nus stuain ans stgisar **uschiglio**.*

Adverbialas conjunziunalas vegnan savens quintadas tar las adverbialas modalas u causalas. Ellas sa cumportan sco conjunziuns, perquai ch'ellas collian fatgs ed als mettan en relaziun in cun l'auter. Cuntrari a las conjunziuns furman questas adverbialas però ina part da la frasa e chaschunan qua tras era inversiun, sch'ellas stattan avant la furma verbala finita. Cun auters plects: Las adverbialas conjunziunalas pon occupar la posiziun dal champ preverbal, entant che quai n'è betg pussaivel per las conjunziuns:

***Perquai** ha ella stuè ir al post da polizia. **Uschiglio** stuain nus ans stgisar. **Almain** han els gidà!*

- 4 Er tschertas **adverbialas temporalas** pon star en il champ interverbal:

*Nus avain **adina** ditg la vardad. Ier ha ella **danovammain** pers las clavs. Els èn **mintgantant** ids a mangiar en il restaurant. Robert ha **gia** pers pliras giadas sia bursa. Jau hai **gugent** gidà vus. Ella ha **spert** serrà l'isch.*

Las adverbialas temporalas èn dentant fitg moviblas e pon star en tut ils trais champs.

La successiun da plects en il champ interverbal

Il champ interverbal po esser occupà da pliras parts da la frasa. La successiun da plects è en tals cas magari fixa. Ella resta tuttina en frasas cun predicat cumponì ed en frasas cun predicat simpel:

- 1 Il **subject invertì** segua directammain la furma verbala finita:

*Damaun stuain **nus** scriver las brevs.*

*Damaun scrivain **nus** las brevs.*

- 2 Las **adverbialas da commentari** seguan il subject invertì:
*Damaun stuain **nus probablamain** sriver las brevs.*
*Damaun scrivain **nus probablamain** las brevs.*
- 3 Ils **adverbs conjunziunals** seguan l'adverbiala da commentari:
*Damaun stuain **nus probablamain tuttina** sriver las brevs.*
*Damaun scrivain **nus probablamain tuttina** las brevs.*
- 4 Ils **adverbs da negaziun** stattan en l'ultima posiziun dal champ interverbal:
*Damaun na stuain **nus probablamain tuttina betg** sriver las brevs.*
*Damaun na scrivain **nus probablamain tuttina betg** las brevs.*

La posiziun da las adverbialas temporalas n'è betg dal tuttafatg fixa. Qua dependi er dal tip dad adverbiala. Ellas stattan però adina avant la particla da negaziun:

*Nus na **stuain damaun probablamain tuttina betg** gidar a far midada.*
*Els n'èn **probablamain anc adina betg** turnads.*

Il champ postverbal

En il champ postverbal pon esser posiziunads tut ils objects ed il complement predicativ. Plinavant èn er tut las adverbialas, che na pon betg star en il champ interverbal, posiziunadas qua. Damai tut las adverbialas cun excepziun da las adverbialas da commentari, tschertas adverbialas conjunziunals ed adverbialas temporalas:

*Anna ha scrit **cun grond gust (adv.) ina brev (obj. dir.) a ses ami (obj. ind.)**.*

*Rita è enconuschenta **sco buna cuschinunza (cumpl. pred.)**.*

*Il derschader ha declerà **l'inculpà (obj.dir.) per innocent (cumpl. pred.)**.*

Las parts da la frasa che stattan en il champ postverbal pon er star en il champ preverbal sut tschertas cundiziuns (davart las cundiziuns per la posiziun preverbala dals complements vesair p.55s.):

*A ses **ami** ha Anna scrit mo ina curta brev.*

En rumantsch na vegn il subject per ordinari betg posiziunà en il champ postverbal. Be subjects che nun inditgeschan nagin actur pon mintgatant star en questa posiziun. I sa tracta cunzunt da subjects da verbs passivs e da divers verbs che furman il perfect cun *esser*. Savens stat surtut il subject accentuà da verbs passivs en questa posiziun:

*En il parc naziunal vegn acceptà **be IN urs**.*

*La stad passada èn succedids **divers accidents**.*

La successiun da plects en il champ postverbal

La successiun da plects na vegn betg determinada be da la grammatica. Auters aspects sco stil, ritmica da la frasa, accentuaziun, context euv. han era in'influenza sin la successiun dals plects. Plinavant datti era pitschnas differenzas tar la successiun dals plects en las differentas regiuns rumantschas. Perquai na vala la suandanta descripsiun da la successiun dals plects

betg sco norma fixa, mabain be sco descripziun dals cas tipics e frequents! Tut tenor, en tge context che la frasa vegn exprimida, po la successiun da plets er sa midar.

La posiziun dals cumplements

En frusas cun intunaziun neutrala stattan tant ils objects sco er il cumplement predicativ en il champ postverbal. L'object direct segua en quest cas l'ultima furma verbala. El stat damai avant l'object indirect, l'object preposiziunal u il cumplement predicativ:

– object direct > object indirect:

Anna ha scrit ina brev a ses ami.
Mario ha regalà in cudesch a sia mamma.

– object direct > object preposiziunal:

Il derschader ha confruntà il delinquent cun la vardad.
Il cumissari ha infurmà la procura publica davart las scuvertas las pli novas.

– object direct > cumplement predicativ

Il derschader ha declerà l'inculpà per innocent.

L'object indirect sez preceda en general l'object preposiziunal:

– object indirect > object preposiziunal:

Ella ha gratulà a la mamma per l'anniversari.
Il perscrutader raquinta als scolars da ses viadi en l'Africa.

Oravant tut la successiun **object direct > object indirect** nun è però dal tuttafatg fixa. Diferents aspects lubeschan er in'otra successiun, sco ch'ils suandants exempels illustreschan:

– Structuraziun da l'infurmaziun: Sch'ins vul dar dapli paisa a l'infurmaziun nova exprimida da l'object direct, pon ins posizunar el a la fin da la frasa, damai sunter l'object indirect. El vegn en quest cas en general era accentuà (ils plets accentuads èn scrits grond):

(Jer ha mia mamma già anniversari.) Cun quella chaschun hai jau regalà ad ella in BEL CUDESCH.

– Accentuaziun cuntrastiva u adversativa: Sche l'object direct vegn accentuà fermamain, po el era star sunter l'object indirect:

MARIA ha regalà ad ella in bel CUDESCH, *MARTIN in matg ROSAS ed il BAB in ANÈ*.
Mario nun ha scrit ad ella ina BREV, *mabain be in mail*.

– Sche l'object direct è fitg complex, quai vul dir, sch'el cumpiglia attributs u vegn extendi entras ina proposiziun relativa, e sche l'object indirect è pli simpel, preceda quel en general l'object direct:

El ha regalà a la mamma in cudesch d'istorgia extraordinari.
El ha scrit a ses padrin ina lunga e bella brev.
El ha finalmain scrit a ses padrin la brev, ch'el aveva empermess avant dus mais.

Remartga:

Sche l'object direct è extendi entras attributs vul quai en general dir, ch'el cumpiglia infurmaziuns novas. El vegn posizunà a la fin da la frasa, nua che questa infurmaziun survegn dapli pais.

La posiziun da las adverbialas

La posiziun da las adverbialas nun è uschè fixa sco quella dals complements. Tendenzialmain stattan las adverbialas plitgusch suenter ils complements, tschertas adverbialas pon dentant star pli savens avant ils complements, damai directamain suenter l'ultima furma verbala. Quai vala en emprima lingua per las adverbialas modalas che stattan en stretga colliaziun cun il verb:

Tendenzialmain suenter l'object:

*Ella ha passentà sia entira vita **en il Grischun**. (Ma er pussaivel: **Ella ha passentà en il Grischun** sia entira vita.) El ha pers sia bursa **gia pliras giadas**. (Ma er pussaivel: Robert ha pers **gia pliras giadas** sia bursa.) Ti na stuessas betg chatschar en il nas **dapertut**. Els han retschet il chantadur **cun grond applaus**. Nus avain pers il tren **pervia da tai**. Ella ha survegni il diplom **malgrà las nauschas notas**.*

Tendenzialmain avant l'object:

*Il fieu ha destrui **cumplettamain** la chasa. (Ma er pussaivel: Il fieu ha destrui la chasa **cumplettamain**.) Ella ha passentà **qua** sia entira vita. (Ma er pussaivel: Ella ha passentà sia entira vita **qua**.) Martina ha gia adina legi **gugent** crimis. Ils uffants han salidà **amiavlamain** lur magistra.*

Sco ch'ils exempels illustreschan, na pon ins damai formular naginas reglas fixas per las adverbialas posiziunadas en il champ postverbal.

3. La frasa cumponida

Sco gia vis, cuntegna la frasa simpla in'unica proposiziun, damai era be in predicat (p.12). Ils auters elements da la frasa simpla èn dependents da quel. La frasa cumponida percunter cuntegna pliras proposiziuns, damai era plirs predicats:

- (a) *Ils uffants na **crain** betg, (b) che la magistra **saja** gia sauna.*
(a) *Jau **sun** persvasa (b) che ti **sas**, (c) nua che nus **giain** damaun.*

Tranter las singulas proposiziuns da frosas cumponidas datti dus sorts da relaziun:

- coordinaziun
- subordinaziun

Tenor la relaziun, en la quala ina proposiziun stat cun in'otra, distinguan ins dus tips da proposiziun:

- (a) proposiziun principala
- (b) proposiziun subordinada

3.1 La proposiziun principala e subordinada

Las proposiziuns dad ina frasa cumponida stattan en differentas relaziuns grammaticalas ina cun l'otra: Ellas pon esser **coordinadas**. Lura han omadus il medem grad grammatical. Savens èn ellas però er **subordinadas**. L'emprim vegn tractà da maniera pli precisa la relaziun da subordinaziun.

Sche las proposiziuns dad ina frasa cumponida stattan en ina relaziun da subordinaziun, vegnan avant dus tips da proposiziun en questa frasa:

- 1 La **proposiziun principala** po esser independenta. Ella n'è betg subordinada ad in'otra proposiziun e po savens er star suletta.
- 2 La **proposiziun subordinada** è grammaticalmain dependenta dad in'otra proposiziun. Ella na po perquai betg star suletta.

Frasas cumponidas dad ina proposiziun principala e dad almain ina proposiziun subordinada numnan ins era **ipotaxa**. En las suandantas ipotaxas è la proposiziun subordinada enramada:

*Ils uffants na crain betg, **che la magistra saja gia sauna.***

*Suenter che Gion **ha già consultà il medi,** è el gia sa **sentì** bler meglier.*

*Vesas là la chasa, **che jau hai cumprà?***

Proposiziuns subordinadas han en la frasa entira la medema funcziun sco parts da la frasa u members da parts da la frasa. Quai pon ins vesair, sch'ins remplazza la proposiziun subordinada entras ina part da la frasa u in member da la frasa simpla.

*Ils uffants na crain betg **quai.*** → part da la frasa (object)

***Oz** è el sa sentì gia bler meglier.* → part da la frasa (adverbiala)

*Vesas là la chasa **nova?*** → member (attribut)

Sura (p.12) avain nus definì la frasa simpla sco frasa ch'exista be or dad ina proposiziun. Cunquai che questa proposiziun n'è betg subordinada ad in'otra e vegn avant suletta, sa tracti dad ina proposiziun principala. Ina frasa simpla consista damai adina or dad ina proposiziun principala.

3.1.1 Ils grads da subordinaziun

En frsas cumponidas èn las proposiziuns principalas adina **surordinadas** ad almain ina proposiziun subordinada. Proposiziuns subordinadas, che dependan directamain da la proposiziun principala èn subordinadas dad 1. grad. La proposiziun subordinada po però era esser surordinada ad in'otra proposiziun. Sch'ina proposiziun subordinada dependa dad in'otra subordinada è ella subordinada en 2. grad euv. Questa relaziun illustrescha il suandant exempel cun trais proposiziuns:

(1) *Jau sun persvadida,* (2) *che ti sas,* (3) *nua che nus giain damaun.*

En questa frasa cumponida è la proposiziun (1) surordinada a la proposiziun (2). Ella nun è subordinada a nagina proposiziun, vul dir: La proposiziun (1) è ina **proposiziun principala**. La proposiziun (2) è subordinada directamain a la principala. Ella è ina subordinada da 1. grad. Da questa dependa però la proposiziun (3), ch'è damai ina proposiziun dependenta en 2. grad. Il grad da dependenza pon ins era eruir, sch'ins remplazza la proposiziun entras in'otra gruppa da plets:

(1) *Jau sun persvadida,* (2) *che ti sas,* (3) *nua che nus giain damaun.*

→ *Jau sun persvadida **da quai.***

Las dus proposiziuns (2) e (3) pon vegnir remplazzadas entras la gruppa preposiziunala *da quai*, che ha funcziun d'object en la frasa (1). Ins po però er remplazzar be la proposiziun (3)

entras in pronom. En quest cas è ella entretschada en la proposiziun (2), vul dir, la proposiziun (3) è dependenta (subordinada) da la proposiziun (2):

(1) *Jau sun persvadida*, (2) *che ti sas* quai.

En frastas cumponidas pon proposiziuns era esser da medem grad grammatical. En quest cas n'èn las proposiziuns betg sur- u subordinadas ina a l'otra. Sche dus proposiziuns han il medem grad grammatical, èn ellas savens coordinadas. Tant proposiziuns principalas sco er proposiziuns subordinadas pon esser coordinadas. Las suandantas dus frastas èn cumponidas da dus proposiziuns principalas:

*Jau na **cumprel** mai pli in computer en quest negozi, il service è stà miserabel.*
*Mirta **legia** in cudesch ed Otto **guarda** televisiun.*

Ina frasa ch'exista ora da proposiziuns principalas coordinadas numnan ins era **parataxa**.

Mintgatant vegn era ina proposiziun principala coordinada cun ina proposiziun principala, da la quala ina subordinada dependa. En il suandant exempel è la subordinada (2) dependenta da la segunda proposiziun principala (3):

(1) *Mirta **legia** in cudesch e*, (2) sche jau na ma **sbagl** betg, (3) ***guarda** Otto televisiun.*

En la suandanta frasa èn coordinadas dus proposiziuns subordinadas. Ella cumpiglia ina proposiziun principala (1) e las dus proposiziuns subordinadas (2) e (3) che èn coordinadas. Omadus proposiziuns subordinadas èn subordinadas da 1. grad:

(1) *Il trenader è propi dischillus*, (2) che Mirta **legia** in cudesch e (3) che Otto **guarda** televisiun.

Dus proposiziuns subordinadas pon era esser da medem grad grammatical, senza ch'ellas sajan coordinadas, sco en l'exempel survart. En il suandant exempel èn tant la proposiziun subordinada (2) sco era la subordinada (3) dependentas da la proposiziun principala (1). Omadus èn damai subordinadas da 1. grad:

(2) Avant che jau stizzia la cazzola, (1) *han els dumandà*, (3) sch'els possian anc leger in mument.

Il test da substituziun demussa, che tant la proposiziun (2) sco era (3) han funcziun da part da la frasa ed èn uschia dal medem grad grammatical:

*Avant 10 minutas han els dumandà **insatge**.*

3.1.2 La successiun da las proposiziuns

Proposiziuns subordinadas pon suandar la proposiziun principala, ellas pon però er preceder quella u esser entretschadas en ella:

Las vatgas pon puspè pascular questa saira, suenter che nus las avain mulschidas.
Suenter che nus las avain mulschidas, *pon las vatgas puspè pascular questa saira.*
Questa saira, suenter che nus las avain mulschidas, *pon las vatgas puspè pascular.*

Sche la proposiziun subordinada preceda la proposiziun principala, occupa la furma verbala finita la posiziun iniciala da la proposiziun principala (inversiun, cf.p.34). La proposiziun subordinada stat en quest cas en il champ preverbal da la frasa.

Er tar frastas cumponidas da dus proposiziuns principalas na ston quellas adina suandar ina l'otra. Ina da questas proposiziuns principalas po esser entretschada en l'otra.

Nus avain uss finalmain prendi ina decisiun e cun quai avessan ils problems dad esser schliads.

→ Nus avain uss – e cun quai avessan ils problems dad esser schliads – finalmain prendi ina decisiun.

Jau repet anc ina giada, vus stuais preparar bain la chaussa.

→ Vus stuais – jau repet anc ina giada – preparar bain la chaussa.

Ina proposiziun principala entretschada numn'ins era *parantesa*. Per la frasa contracta vesair sura, p.13.

3.2 La proposiziun subordinada

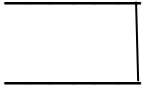
Tuttina sco las parts da la frasa pon ins era distinguer las proposiziuns subordinadas tenor differents aspects. Parallel a la distincziun da las parts da la frasa vegn distingui en questa grammatica las proposiziuns subordinadas tenor l'aspect *formal, funcziunal* e per part er *semantic*.

3.2.1 L'aspect formal

Ina rolla centrala per la distincziun formala da las proposiziuns gioga la furma dal verb:

- Cuntegna la proposiziun in furma verbala finita, sa tracti dad ina *proposiziun subordinada finita*.
- Na cuntegna la proposiziun subordinada nagina furma verbala finita, sa tracti dad ina *proposiziun subordinada infinita*.

Auter che las proposiziuns subordinadas finitas pon ins distinguer da maniera anc pli fina las proposiziuns subordinadas infinitas, tut tenor tge furma verbala infinita che furma lur nuschegl. Uschia pon ins distinguer formalmain *quatter sorts da proposiziuns subordinadas*:

- proposiziun subordinada finita
 - proposiziun infinitiva
 - proposiziun participiala
 - proposiziun gerundiala
-
- proposiziuns subordinadas infinitas

En ils suandants paragrafs vegn tractà pli exactamain la structura da quests tips da proposiziun sut l'aspect formal.

La proposiziun subordinada finita

Las proposiziuns subordinadas finitas han ina structura formala speziala en rumantsch. Questa structura sa distingua per part da la structura da la proposiziun principala (damai era da la structura da la frasa simpla) cun furma verbala en segunda posiziun (cf. p.52s.).

Il segn il pli marcant en proposiziuns subordinadas finitas è, che la piazza da la subjuncziun è occupada obligatoricamain entras ina da las *subjuncziuns che* e *sche* (u fitg darar era *schebain*). Unica excepziun è la proposiziun pronominala (relativa) introducida da *il(s) qual(s)/la(s) quala(s)*, che è cunzunt da chattar en la lingua scritta:

(*Jau na crai betg,*) **che** *Anna scrivia ina brev a ses ami.*
 (*Quella brev,*) **che** *Anna scriva a ses ami, (na vegn ella betg a trametter).*
 (*Sas ti,*) **sche** *Anna scriva ina brev a ses ami.*
 (*Il mat,*) **al qual** *Anna ha scrit, (è ses ami).*

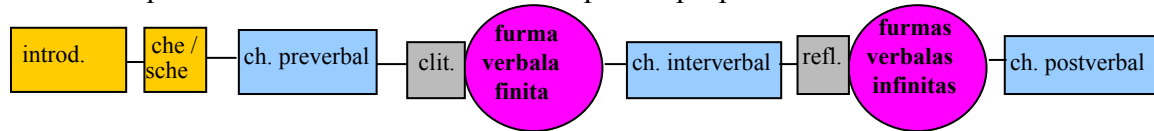
La subjuncziun inditgescha che la proposiziun saja subordinada. La subjuncziun *che* vegn cumbinada savens cun pronom interrogativs u cun autras particlas (= plets d'introducziun), mintgatant era cun ulteriurs plets (per ina descripziun detagliada da las cumbinaziuns da subjuncziun cumpareglia er la part morfologica). Quests plets han ina funcziun semantica. Els inditgeschan, en tge relaziun semantica che la proposiziun subordinada stat cun la proposiziun surordinada. Ils plets d'introducziun precedan la subjuncziun:

(*Jau ma dumond,*) **a tgi** **che** *Anna scriva ina brev.*
 (*Nus vulain cuschinar,*) **durant** **che** *Anna scriva la brev.*

Ils pronom interrogativs pon era esser extendids entras auters plets. Els furman però in'unitad, damai ina gruppa da plets cun pronom interrogativ:

(*Jau ma dumond,*) **tge istorgias** **che** *Anna scriva.*

Nus avain pia la suandanta structura da basa per las proposiziuns subordinadas finitas:

La structura da la proposiziun subordinada finita sa distingua damai da la proposiziun principala (frasa simpla) entras ils elements che stattan **avant** il champ preverbal. La piazza cun la subjuncziun **che/sche** (pli darar era **schebain**) è occupada obligatoricamain. La piazza **introd.** (= plets d'introducziun) n'exista betg en la proposiziun principala ed è occupada facultativamain en la proposiziun subordinada. La structura da la proposiziun subordinada sa distingua però anc en in auter aspect da la proposiziun principala:

En la proposiziun principala po il champ preverbal esser occupà da divers tips da parts da la frasa (cf.p.55s.). Quai na vala betg per la proposiziun subordinada. En la proposiziun subordinada po sulettamain il subject star en il champ preverbal:

proposiziun principala	proposiziun subordinada
<i><u>Anna scriva</u> damaun ina brev a ses ami.</i>	(<i>Jau ma dumond,</i>) <i>sche <u>Anna scriva</u> damaun ina brev a ses ami.</i>
<i><u>Damaun scriva</u> Anna ina brev a ses ami.</i>	fallà: *(<i>Jau ma dumond,</i>) <i>sche <u>damaun scriva</u> Anna ina brev a ses ami.</i>

L'inversiun dal subject è be pussaivla en la proposiziun principala, dentant betg en la proposiziun subordinada.

Sch'ins dumonda suenter il subject da la proposiziun subordinada, preceda il pronom interrogativ la subjuncziun, uschia che la piazza tranter la subjuncziun e la furma verbala finita resta vida. La furma verbala finita suonda en quest cas directamain la subjuncziun:

(*Jau ma dumond,*) **tgi** **che prepara** *damaun il gentar.* ma:
 (*Jau ma dumond,*) **tge gentar** **che mes un prepara** *damaun.*

Ils suandants exempels illustreschan la structura da la proposiziun subordinada finita. Damai che la structura da la proposiziun subordinada finita na sa distingua suenter la furma verbala finita betg da quella da la proposiziun principala, vegnan be ils elements avant la furma verbala finita illustrads detagliadamain.

	subjunc.	subject	clit.	f. verb. fin.	autres elements da la prop.
<i>(Jau sai,...)</i>					
<i>cura</i>	che	<i>Anna</i>		ha	<i>scrit la brev.</i>
<i>a tgi</i>	che	<i>Anna</i>		vul	<i>probablamain scriver ina brev.</i>
<i>tge</i>	ch'	<i>ella</i>		vegn	<i>a scriver a ses ami.</i>
<i>tgi</i>	che			scriva	<i>ina brev.</i>
	che	<i>Anna</i>	<i>al</i>	scriva	<i>ina brev.</i>
<i>(Jau na sai betg,...)</i>					
	sche	<i>Anna</i>	<i>al</i>	scriva	<i>propi ina brev.</i>
	schebain	<i>ti</i>		has	<i>scrit ina brev.</i>
<i>tge istorgias</i>	che	<i>Anna</i>	<i>al</i>	ha	<i>scrit.</i>
<i>(Mario ha spetgà mintga di il postin,...)</i>					
<i>malgrà</i>	che	<i>Anna</i>	<i>n'</i>	ha	<i>scrit nagina brev.</i>
<i>(Nus avain cuschinà,...)</i>					
<i>durant</i>	ch'	<i>ella</i>		ha	<i>scrit ina brev.</i>
<i>(Ma das la brev,...)</i>					
	che	<i>Anna</i>	<i>m'</i>	ha	<i>scrit da las vacanzas?</i>
<i>en la quala</i>		<i>ti</i>		has	<i>scrit questas istorgias?</i>
<i>(Sin questa fotografia vesas il lieu,...)</i>					
<i>nua</i>	che	<i>nus</i>		avain	<i>passentà las vacanzas.</i>
<i>(Ella fa,...)</i>					
<i>sco</i>	sch'	<i>ella</i>	<i>na</i>	fiss	<i>betg culpabla.</i>

Per ina descripciun detagliada davart ils elements suenter la furma verbala finita vesair sura, p.59s.

Resguardond il pled d'introducziun pudessan ins distinguer las proposiziuns subordinadas finitas da maniera anc pli fina tenor l'aspect formal:

– **senza pled d'introducziun:**

*Jau sai **che** Anna al scriva ina brev.*
*Ma das la brev **che** Anna al ha scrit?*
*Jau na sai betg, **sche** Anna al ha scrit.*

– **cun pled d'introducziun pronominal:**

*Jau ma dumond **a tgi** **che** Anna ha scrit?*
***Tgi** **che** legia regularmain la gasetta, conuscha il problem.*
*Jau na sai betg **tge istorgias** **che** Anna al ha scrit.*
*Ma das la brev, **en la quala** ti has scrit questas istorgias?*

– **cun particla sco pled d'introducziun:**

*Jau sai, **cura** **che** Anna ha scrit la brev.*
*Mario ha spetgà mintga di il postin, **cumbain** **che** Anna nun ha scrit ina brev.*
*Sin questa fotografia vesas il lieu, **nua** **che** nus avain passantà las vacanzas.*

Nus avain cuschinà, durant **ch**'ella ha scrit ina brev.
 Il tat tussigna, perquai **ch**'el fima memia bler.

Cuntrari al tudestg na cunvegna betg da far en rumantsch ina tala distincziun fina sut l'aspect formal. Il tudestg distingua tranter proposiziuns subjuncziunalas, proposiziuns pronominalas e proposiziuns nunintroducidas. En rumantsch èn però, cuntrari al tudestg, tut las proposiziuns subordinadas finitas proposiziuns subjuncziunalas, perquai che tuttas vegnan furmadas cun ina subjuncziun. Unica excepziun èn las proposiziuns subordinadas introducidas cun *il(s) qual(s)/la(s) quala(s)*. Uschia na pon ins p.ex. distinguer formalmain en rumantsch las proposiziuns relativas da las autras proposiziuns subordinadas, sco ch'il suandant congrual cun il tudestg demussa:

	rumantsch	tudestg
exempel	<i>Jau sai che la matta vegn damaun.</i>	“Ich weiss, dass das Mädchen <i>morgen kommt.</i> ”
furma	proposiziun subjuncziunala	“Subjunktionalnebensatz ³ ”
funziun	object direct	object direct

	rumantsch	tudestg
exempel	<i>La matta che vegn damaun, è fitg simpatica.</i>	“Das Mädchen, das morgen kommt, ist sehr sympathisch.”
furma	proposiziun subjuncziunala	“Pronominalsatz”
funziun	attribut (proposiziun relativa)	attribut (proposiziun relativa)

Per distinguer da maniera pli fina las proposiziuns subordinadas finitas, ston ins damai resguardar en rumantsch lur funcziun e lur semantica.

La proposiziun subordinada infinita

Cuntrari a la proposiziun subordinada finita pon ins distinguer la proposiziun subordinada infinita pli detagliadamain tenor l'aspect formal. Questa distincziun vegn determinada dal verb. Consequentamain datti trais tips da proposiziun subordinada infinita:

- proposiziun infinitiva
- proposiziun participiala
- proposiziun gerundiala

La proposiziun infinitiva

Proposiziuns infinitivas han en lur nuschegl in infinitiv. Ellas vegnan adina introducidas dad ina particla che ha en quest diever funcziun subjunctiva:

*Ella nun ha smess da **fimar** la pipa.*
*Ella è ida a Roma per **visitar** sia nona.*
*Ti pos era vegnir a la festa senza **purtar** insatge.*

³ Era il Duden 4 (2005) distingua tranter conjuncziuns e subjuncziuns. Cun quai ha era la grammatica tudestga eliminà questa inexactadad. En las grammaticas veglias corresponda la proposiziun subjuncziunala a la proposiziun conjuncziunala. Per grammaticas rumantschas è questa distincziun pli relevanta che per las grammaticas tudestgas.

Suenter **avair** lavurà l'entir di, era jau fitg stancla.
Cun **far** nagut, na cuntanschas ti era nagut.
 Igl è meglier da pensar **avant che** **tschantschar**.
Enstagl da/Empè da **discurrer** trasor, fissi meglier, sche ti lavurassas finalmain.
 Sas ti **nua** **ir** damaun?
 Jau na sai betg, **co** **confessar** quai ad el.
 El ha fatg quai **en vista da** **survegnir** la piazza.

La particla la pli frequenta è *da*. Damai ch'ella introducescha savens era gruppas infinitivas, en las qualas l'infinitiv furma il predicat ensemen cun in verb modifitgant, n'è la distincziun tranter **gruppa infinitiva** e **proposiziun infinitiva** en quest cas betg adina simpla. En rumantsch nun è questa distincziun però uschè impurtanta, perquai ch'ella nun ha consequenzas per las reglas da comma. Nus vulain perquai be menziunar questa distincziun, senza entrar en detagls:

gruppa infinitiva (senza valor proposiziunala)	proposiziun infinitiva
<i>Ella prova da <u>durmir</u>.</i> <i>Il resultat para da <u>constar</u>.</i> <i>Els nun han da <u>temair</u> nagut.</i> <i>Empermetta dad <u>esser</u> là ad uras.</i>	<i>Ella ha cartì da <u>pu dair</u> prender liber damaun.</i> <i>Els ans han cusseglia da <u>cumprar</u> la chasa.</i> <i>Anna ha emblidà da <u>stizzar</u> la glisch.</i>

Infinitivs accumpagnads da la particla *a* han be darar valor proposiziunala. Els furman en general il predicat ensemen cun in verb per propi u cun in verb auxiliar:

*Els van gugent **a** nudar. Vesas ils chavriels **a** pascular sin il prà?*
*Il tren vegn **a** partir punctualmain. Oz vegni segir **a** plover. Jau vegn anc **a** rapportar da la sesida.*

Infinitivs accumpagnads da las autras particlas u locuziuns han adina valor proposiziunala:

Cun esser memia char, na cuntanschas ti mai tia mira. **Avant che** bittar davent tut, guardass jau bain, sche jau na savess propi betg pli duvrar insatge. **Per encleger** quest text, dovran ins il dicziunari. **Vus** na stuais far auter **che** tegnair bain la stgala.

En proposiziuns infinitivas manca il subject formalmain. Semanticamain po el però vegnir imaginà. El stat en relaziun cun ina gruppa da plets da la proposiziun surordinada:

- En general stat la proposiziun infinitiva en relaziun cul **subject** da la proposiziun surordinada (cumpareglia era ils exempels survat):

*Ils scolars dovran il dicziunari **per encleger** quest'istorgia.*

(= Ils scolars èn quels ch'enclegian quest'istorgia.)

*Ils scolars han empermess a la magistra **da leger** l'istorgia per damaun.*

(= Ils scolars èn quels che legian l'istorgia.)

- Sche la proposiziun infinitiva è introducida da la particla *da*, po l'infinitiv però era star en relaziun cun in object direct (a), in object indirect (b) u in object preposiziunal (c):

a) *Ils scolars han dumandà la magistra **da leger** avant damaun l'istorgia.*

(= La magistra è quella che legia avant l'istorgia.)

b) *Ils scolars han recumandà a la magistra **da leger avant l'istorgia**.*

c) *Ils scolars han pretendì **da la magistra da leger avant l'istorgia**.*

L'infinitiv po era star en relaziun cun in object che sto vegnir agiuntà mentalmain:

*Ils scolars han recumandà **da leger avant l'istorgia**.* (= La magistra legia l'istorgia.)

- Mintgatant na datti nagina grupp da plets en la proposiziun surordinada che stat en relaziun cun l'infinitiv. Quai è savens il cas, sche la proposiziun infinitiva entira ha la funcziun da subject. En quest cas pensan ins tiers il pronom indefinit *ins*:

***Da scriver ina brev d'amur**, n'è betg adina facil.*

(= Sch'ins vul scriver ina brev d'amur, n'è quai betg adina facil.)

- Sche la proposiziun infinitiva è introducida dad autras particlas che da la particla *da*, stat l'infinitiv, sco gia vis survart, en general en relaziun cul subject da la proposiziun surordinada. Sulettamain en construcziuns passivas stat el mintgatant en relaziun cun la grupp preposiziunala che designescha l'actur da l'acziun:

*Las chemicalias èn vegnidas sutterradas (**dals concerns**), **senza pensar a las consequenzas per la natira**.*

(= Ils concerns nun han pensà a las consequenzas per la natira.)

La proposiziun participiala

Il particip furma mintgatant il nuschegl dad ina **proposiziun subordinada participiala**:

*Apaina **finì** la tschaina, han els puspè cuntinuà il gieu. **Dischillusiunads da la discussiun en il plenum**, han ils emploiads decis da betg cuntinuar cun la lavur. **Dasdada da la ramplunada**, n'ha ella betg pli pudì clauder egl.*

Proposiziuns subordinadas participialas stattan en general a l'entschatta da la frasa u a la fin. Ellas pon però era esser entretschadas:

*Apaina **finì** la tschaina, han els puspè cuntinuà il gieu.*

*Els han puspè cuntinuà il gieu, **apaina finì** la tschaina.*

*Els han – **apaina finì** la tschaina – puspè cuntinuà il gieu.*

Sco en las proposiziuns infinitivas, manca il subject era en las proposiziuns participialas. Era qua sto el vegnir imaginà, ed era qua stat el en general en relaziun cul subject da la proposiziun surordinada. Il particip s'accorda cun il pled da relaziun, che stat en la proposiziun surordinada, sch'el furma il perfect cun *esser*:

*Apaina **finì** la tschaina, han **ils uffants** puspè cuntinuà il gieu.*

(Ils uffants èn quels che **han finì** la tschaina. → perfect cun *avoir*, damai nagin accord)

***Dischillusiunads da la discussiun en il plenum**, han **ils emploiads** decis da betg cuntinuar la lavur.*

(Ils emploiads èn quels che **èn dischillusiunads** da la discussiun. → perfect cun *esser*, damai accord)

***Dasdada da la ramplunada**, nun ha **ella** pli pudì clauder egl.*

(Igl è ella, che **è sa dasdada** da la ramplunada. → perfect cun *esser*, damai accord.)

Remartga:

Particips han era in diever attributiv. Era en quest diever pon els vegnir cumplettads entras ulteriuras gruppas da plects. En quest cas s'accorda il particip sco tut ils adjectivs attributivs cun il nomen:

Ils employiads dischillusiunads han decis da betg cuntinuar cun la lavur.

Las participantas dischillusiunadas da la discussiun han decis da betg cuntinuar cun la lavur.

La proposiziun gerundiala

Il gerundi po furmar il nuschejl dad ina proposiziun gerundiala u gruppa gerundiala. La distincziun tranter gruppa gerundiala e proposiziun gerundiala n'è dentant betg simpla, surtut sch'il gerundi sa chatta en il champ preverbal u a la fin da la frasa. Quai vesan ins era, sch'ins cumpareglia las suandantas gruppas u proposiziuns gerundialas:

Chantond curra ella da via giu. vs. *Chantond ina chanzun, curra ella da via giu.* vs. *Ella curra chantond (ina chanzun) da via giu.* vs. *Ella curra da via giu, chantond ina chanzun.*

En questa grammatica vegn desisti dad ina distincziun tranter gruppa gerundiala e proposiziun gerundiala, perquai che questa distincziun n'ha naginas consequenzas formalas.

Remartga:

En S vegn mintgatant agiuntà al gerundi che furma il nuschejl dad ina gruppa gerundiala la particla *a*.

Ella curra chantond da via giu. / *Ella curra a chantond da via giu.* ma:
Chantond ina bella chanzun rumantscha, curra ella da via giu.

Ils gerundis extendids en ils suandants exempels han en scadin cas valor proposiziunala:

Na savend betg la resposta, han els stuì taschair. *Currind da via giu, ha el perdì sia bursa.* *Arrivond ils pelegrins a Mustér, aveva la messa gia cumenzà.* *Il giat è sa piazzà sin mia schanuglia, filond dal plaschair.*

Auter che las proposiziuns infinitivas e participialas pon las proposiziuns gerundialas excepziunalmain avair in subject:

Arrivond ils pelegrins a Mustér, aveva la messa gia entschavì.

En general vegn il subject da la proposiziun gerundiala però imaginà. En quest cas stat era il gerundi normalmain en relaziun cul subject da la proposiziun surordinada (cumpareglia ils exempels survat.)

3.2.2 L'aspect funcziunal

Proposiziuns subordinadas stattan en la medema relaziun cun lur proposiziun surordinada sco las parts da la frasa u ils members da parts da la frasa. Ellas han damai valor da part da la frasa u member da la part da la frasa ed han uschia era las medemas funcziuns grammaticalas sco quest(a)s. En lur proposiziun surordinada pon las proposiziuns subordinadas avair las suandantas funcziuns:

- complement (subject ed objects) _____
- supplement (adverbiala) _____
- complement predicativ _____
- attribut _____

valur: part da la frasa

valur: member

La valur da la proposiziun subordinada pon ins eruir entras tests da substituziun. La suandanta tabella illustrescha las differentas furmas da proposiziuns subordinadas en las differentas funcziuns grammaticalas:

exempel	furma	test	funcziun
<i>Ch'els na chattian ina soluziun, era da spetgar.</i>	prop. finita	<i>Quai era da spetgar.</i>	subject
<i>Mai interessassi da savair, cura ch'els arrivan.</i>	prop. finita	<i>Quai interessass mai.</i>	subject
<i>Tgi che sa rumantsch, sa dapli.</i>	prop. finita	<i>Quel sa dapli.</i>	subject
<i>Da pudair ir en l'Africa, era ses pli grond giavisch.</i>	prop. infinitiva	<i>Quai era ses pli grond giavisch.</i>	subject
<i>En la gassetta han ins pudì leger che la populaziun da peschs sa reduceschia.</i>	prop. finita	<i>En la gassetta han ins pudì leger quai.</i>	object (direct)
<i>Nus savevan, cura che Deja arrivia.</i>	prop. finita	<i>Nus savevan quai.</i>	object (direct)
<i>Quai che jau dovrel per far capuns, cumpr jau al martgà.</i>	prop. finita	<i>Quai cumpr jau al martgà.</i>	object (direct)
<i>Ella ha adina giavischà da pudair ir en l'Africa.</i>	prop. infinitiva	<i>Ella ha adina giavischà quai.</i>	object (direct)
<i>Ella temeiva dad ir suletta a chasa.</i>	prop. infinitiva	<i>Ella temeiva quai.</i>	object (direct)
<i>Jau m'era conscienta, ch'i possia dar problems.</i>	prop. finita	<i>Jau m'era conscienta da quai.</i>	object (preposiziunal)
<i>Perquai ch'ella n'ha betg trenà avunda, n'ha ella betg pudì accumplir la limita.</i>	prop. finita	<i>Ella n'ha perquai betg pudì accumplir la limita.</i>	adverbiala
<i>Suenter avair lavurà l'entir di, era jau fitg stancla.</i>	prop. infinitiva	<i>Alura era jau fitg stancla.</i>	adverbiala
<i>Apaina terminà l'examen, è ella partida en vacanzas.</i>	prop. participiala	<i>Alura è ella partida en vacanzas.</i>	adverbiala
<i>Traglischond dal plaschair, ha ella prendì en consegna il premi.</i>	prop. gerundiala	<i>Uschia ha ella prendì en consegna il premi.</i>	adverbiala
<i>Maria vul restar sco quai ch'ella era già adina.</i>	prop. finita	<i>Maria vul restar la medema.</i>	predicativ
<i>L'abitaziun, che jau vuleva prender a fit, è già affittada.</i>	prop. finita	<i>Quell'abitaziun è già affittada.</i>	attribut
<i>La malsegirtad, schebain ella vegnia u betg, ha ruinà l'atmosfera da la festa.</i>	prop. finita	<i>Quella malsegirtad ha ruinà l'atmosfera da la festa.</i>	attribut
<i>La balla, cun la quala ils uffants han giugà, è vegnida confiscada.</i>	prop. finita	<i>Quella balla è vegnida confiscada.</i>	attribut
<i>Els han survegni la lezia da chattar l'anè.</i>	prop. infinitiva	<i>Els han survegni questa lezia.</i>	attribut

Sco ch'ìls exempels illustreschan, na tradescha la furma da la proposiziun sia funcziun. Las proposiziuns participialas e gerundialas èn adina adverbialas. Las ulteriuras furmas da proposiziuns subordinadas pon avair differentas funcziuns.

A tschertas proposiziuns subordinadas èsi difficil dad attribuir ina funcziun, perquai ch'ellas na sa laschan transmidar en ina part da la frasa u en in member da la part da la frasa:

Quai è succedì uschè spert, che jau era cumplettamain consternada. Vus stuais acceptar nossas cundiziuns, che vus veglias u betg. Il tat ha pudì sortir da l'ospital, quai che ans ha fatg grond plaschair.

3.2.3 La semantica da las proposiziuns subordinadas

Survista

Tenor l'aspect semantic pon ins distinguer **trais** tips da subordinadas. Sco emprim pon ins distinguer tranter proposiziuns ± relativas. Alura pon ins anc distinguer proposiziuns ± adverbialas. Uschia survegnin nus ils suandants tips:

- + relativ, – adverbial → proposiziun relativa
- relativ, + adverbial → proposiziun adverbiala
- relativ, – adverbial → proposiziun da cuntegn

Las proposiziuns relativas sa distinguan dals auters dus tips da proposiziun tras quai ch'ellas sa refereschan ad in element da la proposiziun surordinada. Ellas han savens funcziun d'attribut, mintgatant era funcziun da complement:

L'abitaziun, che jau vuleva prender a fit, è gia affittada.
Tgi che sa rumantsch, sa daplì.

La semantica da las autras proposiziuns è dependenta da lur valur sco part da la frasa. La gruppa che sa lascha determinar bain semanticamain è la gruppa da las proposiziuns adverbialas (betg relativas). Las proposiziuns da cuntegn cumpiglian pli u main la proposiziun da subject e d'object senza semantica relativa e la proposiziun predicativa. Plinavant appartegnan era anc tschertas proposiziuns attributivas a questa gruppa, sch'i sa tracta d'in attribut cun valur da complement.

La proposiziun relativa

Aspects formals

Ina proposiziun relativa sa referescha ad in element da la proposiziun surordinada e precise-scha quel. Auter che per tudestg na vegn l'element da referenza però betg adina reprimì en rumantsch entras in pronom relativ u adverbial. La proposiziun relativa po era vegnir introducida sulettamain da la subjuncziun *che*. En rumantsch na sa distingua la proposiziun relativa damai dad autras proposiziuns subordinadas. Proposiziuns relativas han en rumantsch las suandantas furmas:

proposiziun relativa nunintroducida	<i>Il flum, ch' ha inundà ils prads, survegn ussa in rempar.</i>
proposiziun relativa introducida d'ina particla u d'in pronom	<i>Il tschaler, nua che nus avain deponì il vin, è fitg vegl. Il vitg, danunder che jau vegn, festegia quest onn in grond giubileum. El ha raquintà da pliras metodas, co ch'ins possia evitar ulteriuras inundaziuns. Martina cuntanscha adina, tge/quai ch'ella vul.</i>
proposiziun pronominala	<i>Il giuven, al qual jau hai scrit, è fitg simpatic.</i>

Sulettamain la proposiziun pronominala ha ina furma speziala per proposiziuns relativas. Ella è però er la furma la pli rara.

La proposiziun relativa nunintroducida

L'element, al qual la proposiziun sa referescha, na sto vegnir reprimèd entras in pled da relaziun, sch'el ha la funcziun da subject u object direct en la proposiziun subordinada:

*La chasa, **che** stat sper la nosssa, è fitg chara. (= **La chasa** stat sper la nosssa. → subject)
La chasa, **che** Mario ha cumprà, è stada fitg chara. (= Mario ha cumprà **la chasa**. → object direct)*

Mintgatant manca il pled da relaziun en la proposiziun relativa, sche l'element, al qual la proposiziun sa referescha ha la funcziun dad adverbiala. Quai vala cunzunt per adverbialas temporalas:

*Dal temp, **che** jau era scolara, na stuevan nus anc far tantas lezias. (= Jau era scolara **da quel temp**.)
Mintga giada, **che** jau ta scuntrel, has ti in'otra frisura. (= Jau ta scuntrel **savens**.)*

La proposiziun relativa introducida

La subjuncziun *che* vegn savens cumbinada cun adverbs sco *nua*, *danunder*. Quests adverbs han la funcziun da pled da referenza e vegnan perquai mintgatant era numnads adverbs pronominals. Els reprimèdan damai l'element da la surordinada, al qual la proposiziun subordinada sa referescha. L'adverb *nua* è il pli frequent. El po avair ina semantica locala u temporal:

*La chasa, **nua che** jau sun creschida si, n'exista betg pli.
Il mument, **nua ch'il** suleagl sfundra en la mar, fascinescha adina puspè.*

La cumbinaziun *da + nua* vegn savens remplazzada cun *danunder*:

*Il vitg, **danunder che** vus vegnis, n'hai jau anc mai visità.*

Sper la cumbinaziun cun adverbs pronominals vegn la subjuncziun *che* mintgatant er cumbinada cun pronominals *tgi* u *tge*. Els pronominals nun han alura ina significaziun interrogativa, mabain relativa:

***Tgi che** sa rumantsch, sa dapli.*

Il pronom na sa referescha en quest cas ad in element da la proposiziun surordinada. Quest element vegn imaginà:

Quel (uman,) che sa rumantsch, sa dapli.

Proposiziuns relativas sa refereschan savens a pronom demonstrativs. Cura che la proposiziun relativa stat a l'entschatta da la frasa, na pon ins betg adina decider, sch'il pronom demonstrativ introducescha la proposiziun relativa u sch'el appartegna a la proposiziun surordinada ed ha en questa la funcziun dad element correlativ:

Quel che ti has vis, è mes scolast.

Quai che fa impressiun, è sia ruassaivladad en tals muments.

Sche la proposiziun relativa na stat betg a l'entschatta da la frasa, inditgescha la pausa tranter il pronom demonstrativ e la subjuncziun *che*, ch'il pronom demonstrativ appartegna a la proposiziun surordinada:

Mes scolast è quel / che ti has vesì.

Sia ruassaivladad en tals muments è quai / che fa impressiun.

Las proposiziuns subjuncziunalas introducidas dad in pronom han adina ina referenza speziala (vesair gist sut).

La proposiziun pronominala

Proposiziuns subordinadas introducidas dal pronom relativ *il(s) qual(s)/la(s) quala(s)* èn las unicas proposiziuns subordinadas senza la subjuncziun *che*. Il pronom sa referescha a persunas u a chaussas da la proposiziun surordinada. En la proposiziun subordinada ha el en general la funcziun dad object indirect u object preposiziunal. El vegn cumbinà en quest cas cun ina preposiziun.

Il student, al qual jau hai regalà mes cudeschs, ha scrit ina carta d'engraziament.

Il project, per il qual nus avain rimnà raps, fa gronds progress.

La butia, da la quala jau t'hai raquintà, ha stuì serrar.

Be darar vegn il pronom relativ *il(s) qual(s)/la(s) quala(s)* duvrà senza preposiziun. En quest cas ha el funcziun da subject ed object. Questa construcziun chatt'ins mintgatant en la lingua scritta. Ella è però plitost pesanta:

Nus avain trais perditgas, las qualas confirman quella chaussa.

Mintgatant po il diever da *il(s) qual(s)/la(s) quala(s)* però evitar equivocadads:

Igl exista in'ediziun da quest cudesch, ch'ha gi in grond success. (I n'è betg cler, sche l'ediziun u il cudesch ha gi success.)

Igl exista in'ediziun da quest cudesch, la quala ha gi in grond success. (L'ediziun ha gi grond success.)

Variantas spezialas da proposiziuns relativas

Las bleras proposiziuns relativas preschentadas survart sa refereschan ad in element da la proposiziun surordinada. En la relativa subjuncziunala introducida ed en la relativa pronominala sa referescha il pled d'introducziun en general a quest element. I dat dentant er variantas spezialas da proposiziuns relativas, en las qualas a) la proposiziun relativa na sa referescha betg

ad in element da la proposiziun surordinada u en las qualas b) il pled d'introducziun na repretenda betg l'element da la surordinada.

a) Proposiziun relativa cun referenza a l'entira frasa

Proposiziuns relativass sa refereschentan mintgatant er a l'entira proposiziun surordinada:

Els han dà giu in model fitg elavurà, quai che m'ha fatg grond plaschair. Ella ha dà colur blau ils chavels, quai che ha schoccà la mamma.

Questas proposiziuns relativass èn introducidas dad in pronom cun funcziun relativa.

b) Il pled d'introducziun na repretenda betg in element da la surordinada

L'element da la surordinada sto mintgatant vegnir agiunt, damai ch'il pled d'introducziun pronominal (pronom u adverb pronominal) na repretenda betg in element numnà en la surordinada:

Fa tge che ti vuls. → Fa quai che ti vuls.

Tgi che va per fieu, perda ses bun lieu. → Quel che va per fieu, perda ses bun lieu.

La proposiziun adverbiala

Proposiziuns adverbialas stattan en ina relaziun semantica speziala cun lur proposiziun surordinada. Ins discorra perquai era da **proposiziuns relaziunalas**. Proposiziuns adverbialas han en general funcziun da supplement. Ellas na vegnan damai pretendidas dad in element da la proposiziun surordinada. Be mintgatant vegnan era proposiziuns adverbialas pretendidas dal verb surordinà:

La festa ha durà, enfin ch'ils ultims giasts èn partids.

Il verb *durar* pretenda in complement adverbial temporal.

Perquai che las proposiziuns adverbialas inditgeschan ina relaziun semantica, vegnan ellas sutclassifitgadas en las bleras grammaticas tenor lur semantica. Questas classificaziuns nun èn dentant mai absolutas. Era en questa grammatica vulain nus ans restrenscher sin las pli impurtantas. Avant ch'inditgar las relaziuns semanticas, vulain nus però anc entrar sin ils aspects formals.

Aspects formals

Proposiziuns adverbialas pon avair en rumantsch las suandantas furmas:

– Proposiziun subjuncziunala nunintroducida

*El n'aveva betg già fatg tschintg pass, **ch'el** è crudà per terra. Discorra pli dad aut, **ch'ins audia era insatge**. Vus stuais acceptar nossas cundiziuns, **che** vus veglias u betg.*

Questa furma nun è fitg frequenta. Savens san ins era remplazzar la proposiziun subjuncziunala nunintroducida entras ina proposiziun subjuncziunala cun *sche* u ina proposiziun introducida dad ina preposiziun u dad in adverb:

*Vus stuais acceptar nossas cundiziuns, **sche** vus vulais u betg.*

*Discorra pli dad aut, **per ch'ins** audia era insatge.*

*El n'aveva betg già fatg tschintg pass, **cura ch'el** è crudà per terra.*

- Proposiziun subjuncziunala introducida dad ina particla
Schebain ch'ella ha trenà tutta stad, n'ha ella betg pudì accumplir la limita per ils gieus olimpics. Perquai ch'ella n'ha betg trenà tutta stad, n'ha ella betg pudì accumplir la limita per ils gieus olimpics. Ella n'avess mai accumpli la limita per ils gieus olimpics, nun ch'ella avess trenà tutta stad. Durant ch'ella ha trenà per ils gieus olimpics, è Martin sa preparà per ils examens.

La particla d'introducziun inditgescha la relaziun semantica tranter la proposiziun sur- e subordinada. Las relaziuns semanticas vegnan inditgadas sutvart.

- Proposiziun infinitiva
Ella è ida a Roma per visitar là sia nona. Ti pos era vegnir a la festa senza stuair purtar insatge. Suenter avair lavurà l'entir di, era jau fitg stancla. Cun far nagut, na cuntanschas ti era nagut. Igl è meglier da pensar avant che tschantschar. Enstagl da/empè da discurrer trasor, fissi meglier, sche ti lavurassas finalmain. Sas ti, nua ir damaun? Jau na sai betg, co confessar quai ad el.

La particla (u locuziun) ch'introducescha la proposiziun infinitiva inditgescha la relaziun semantica tranter la proposiziun sur- e subordinada.

- Proposiziun gerundiala
Na savend betg la resposta, han els stuì taschair. Currind da via giu, ha el perdì sia bursa. Arrivond ils pelegriens a Mustér, aveva la messa gia entschavì. Il giat è sa piazzà sin mia schanuglia, filond dal plaschair.

Proposiziuns gerundialas èn adina adverbialas. En rumantsch grischun n'èn ellas mai introducidas.

- Proposiziun participiala
Apaina finida la tschaina, han els puspè cuntinuà il giu. Dischillusiunads da la discussiun en il plenum, han ils emploiads decis da betg cuntinuar la lavur. Dasdada da la ramplunada, n'ha ella betg pli pudì clauder egl.

Proposiziuns participialas vegnan en general quintadas tar las proposiziuns adverbialas. Ina analisa exacta mussa dentant, ch'i sa tracta dad indicaziuns predicativas libras.

Relaziuns semanticas

Sco gia menziunà stattan las proposiziuns adverbialas en ina relaziun semantica speziala cun lur proposiziun surordinada. I nun è dentant pussaivel da far ina classificaziun absoluta da las relaziuns semanticas. En ils suandants paragrafs vulain nus entrar sin las suandantas relaziuns semanticas:

- proposiziuns causalas
- proposiziuns cundiziunalas
- proposiziuns finalas
- proposiziuns consecutivas
- proposiziuns concessivas
- proposiziuns adversativas
- proposiziuns temporalas
- proposiziuns localas
- proposiziuns modalas

Proposiziuns causalas

Proposiziuns causalas inditgeschan in **motiv** u ina **raschun**:

Perquai ch'i ha pluvì l'entir di senza interrupziun, èn ils prads inundads. Cunquei che ti na vuls betg acceptar quest'incarica, stuain nus tshertgar in'otra soluziun.

Las particlas las pli frequentas ch'introduceschan proposiziuns causalas èn las suandantas:

perquai (che), cunquei (che), damai (che), gia (che), essend (che), siond (che)

Proposiziuns cundiziunalas

Proposiziuns cundiziunalas inditgeschan ina **cundiziun** u la **premissa** per la valaivladad u l'existenza da quai che vegn numnà en la proposiziun surordinada.

Sch'ella ha raschun, vi jau ma stgisar. Sche jau avess savì quai, avess jau fatg dapli atenziun. En cas ch'els na midan betg idea, avain nus in problem.

En proposiziuns cundiziunalas stat il verb savens en la furma cundiziunala. Sch'i sa tracta dad ina cundiziun reala, stat el però en l'indicativ:

cundiziun reala:

Sche quai è vair, è Martin pers. Sch'el na vegn betg ad ans gidar damaun, duvrain nus dus uras pli ditg.

cundiziun irreala:

Sche jau avess quels daners, fassess jau in viadi. Sche jau avess savì quai, n'avess jau ditg nagut.

Proposiziuns cundiziunalas vegnan il pli savens introducidas da la subjuncziun *sche*. Mintgant pon ellas però er vegnir introducidas da locuziuns complexas sco las suandantas:

en cas (che), per cas (che), (en) casamai (che), sut la cundiziun (che)

Proposiziuns finalas

Proposiziuns finalas inditgeschan: a) ina **mira**, in **intent** (il scopo per e la finamira dad in'acziun) e b) il **diever** d'in object u d'ina chaussa. Il tip b) na sa referescha betg a l'entira proposiziun surordinada, mabain be ad ina part da quella:

a) Per che nus arrivian a temp, prendain nus in taxi. Sinaquai che ti n'emblidias betg il temp da partenza, al scriv jau per tai sin ina tezla. Jau t'infurmesch, afin che ti possias ta preparar. Per pudair pussar durant il viadi, ha el prendì il tren.

b) Jau nun hai ils mezs per financiar quai.

Savens vegnan proposiziuns finalas introducidas da las particlas *per (che)*, *sinaquai (che)* e mintgant er *afin (che)*. Proposiziuns infinitivas finalas vegnan en general introducidas da la particla *per*.

Proposiziuns consecutivas

Proposiziuns consecutivas inditgeschan la **consequenza** u l'**effect** da l'eveniment u dals fatgs inditgads en la proposiziun surordinada:

El è talmain stanchel, ch'el na po strusch pli star sin pes. La plievgia è stada uschè ferma, ch'i ha dà inundaziuns. El sa sentiva fitg bain en quest lieu, uschia ch'el na vuleva pli ir davent. Vus essas vegls avunda per pudair prender la responsabladad per voss agir. Ti es anc memia giuvna per encleger quai.

Las proposiziuns consecutivas vegnan savens introducidas be da la subjuncziun *che*. En quest cas stat però savens ina particla correlativa, sco *talmain* u *uschè* en la proposiziun surordinada. Savens vegnan ellas er introducidas dad *uschia (che)*. Las proposiziuns infinitivas consecutivas vegnan introducidas da la particla *per*.

Proposiziuns concessivas

Proposiziuns concessivas inditgeschan in **fatg** che stat **en opposiziun** cun il fatg inditgà en la proposiziun surordinada. Il fatg inditgà en la surordinada vala però tuttina:

Schebain che la previsiun da l'aura era nauscha, han els fatg l'excursiun. Cumbain ch'el n'era betg in fitg bun scolar, ha el (tuttina) fatg ina pulita carriera.

Proposiziuns concessivas vegnan cunzunt introducidas da las particlas *schebain (che)* e *cumbain (che)*.

Proposiziuns adversativas

Proposiziuns adversativas inditgeschan in **contrast** da quai che vegn inditgà en la proposiziun surordinada:

Enstagl da sa preparar per ils examens, è ella ida en vacanzas. Jau ma dun fadia, entant che vos avais be il divertiment en il chau. Cun excepziun dad ir a kino, n'han els fatg nagut durant lur vacanzas.

Las particlas las pli frequentas ch'introduceschan proposiziuns concessivas èn *enstagl (che)* ed *entant (che)*. Proposiziuns infinitivas adversativas vegnan savens introducidas da la particla *enstagl da* u da la locuziun *cun excepziun da*.

Proposiziuns temporalas

Proposiziuns temporalas inditgeschan in **temp** u ina **durada**:

Suenter ch'els eran arrivads, han els gi fom. Apaina ch'els èn arrivads, han els mangià insatge. Dapi che jau hai smess da fimar, ma sent jau bler meglier. Entant che Andri fa cun il tschitschapulvra, nettegia Aita las fanestras. Cura che ti has finì las lezias, pos ir a giugar. Avant che ir a spass, han els mangià la turta.

I dat diversas particlas u locuziuns ch'introduceschan proposiziuns temporalas. Nus vulain numnar be las pli frequentas:

suenter (che), apaina (che), uschespert (che), dapi (che), entant (che), cura (che), avant (che), uschè savens (che), (en)fin (che), uschè ditg (che)

Proposiziuns localas

Proposiziuns localas inditgeschan in **lieu**:

Ins sgratta là, nua ch'i morda. Nua ch'ins guarda ves'ins be ruinas.

La particla locala tipica è la particla *nua (che)*.

Proposiziuns modalas

La grupp da las proposiziuns modalas n'è betg ina grupp omogena. Ella cumpiglia **pliras relaziuns semanticas**. Cuminaivel a tut las relaziuns è ch'ellas determineschon pli precis las circumstanças, sut las qualas l'eveniment inditgà ha lieu en la proposiziun surordinada. Ins

distingua quatter relaziuns: a) relaziun cumparativa, b) relaziun instrumentala, c) relaziun comitativa e d) relaziun esclusiva.

- a) *Ella agescha suveranamain, sco quai che tuts han spetgà dad ella. Ella viva, sco sch'ella fiss ritga. La festa è stada bella, sco quai che festas è savens.*
- b) *Els l'han battegià, sfunsond ses chau trais giadas en l'aua. El ha schlià il problem tras quai ch'el ha clamà la polizia. Els han fatg donn a sasezs, cunquai ch'els han clamà la polizia.*
- c) *Els sa dispitavan gesticulond cun mauns e pes.*
- d) *Els han discutà, senza ch'els fissan vegnids agressivs. Els han discutà senza vegnir agressivs.*

Particlas ch'introduceschan proposiziuns modalas èn particlas sco *sco quai (che)*, *cunquai (che)*, *tras quai (che)*, *senza (che)*. Savens inditgeschan era proposiziuns gerundivas ina relaziun modala.

La proposiziun da cuntegn

Il term «proposiziun da cuntegn» è in term che na di betg propi bler sur da la caratteristica da quest tip da proposiziun subordinada. En sai tutgan tut las proposiziuns subordinadas che n'èn ni relativas ni adverbialas tar questa grupp semantica. En moda simplifitgada pon ins era dir, che questa grupp cumpiglia tut las proposiziuns da subject e d'object, las proposiziuns predicativas e proposiziuns d'attribut cun funcziun da complement, sch'ellas nun han ina semantica relativa. Las proposiziuns da cuntegn han savens ina semantica neutrala, sulettamain la **proposiziun interrogativa** ha ina semantica definibla. Perquai vulain nus sco esprim guardar questa pli detagliadamain.

La proposiziun interrogativa

Formalmain distinguain nus dus tips da proposiziun interrogativa:

- Proposiziun subjuncziunala cun la subjuncziun *sche*:
*Ella ha dumandà, **sche** jau vegnia a spass cun ella.*
*Ella na sa betg, **sche** Marina ha gì success u betg.*
*Jau vegn a dir a tai, **sche** Marina ha gì success u betg.*
- Proposiziun subjuncziunala introducida dad in pled interrogativ u d'ina grupp da plects interrogativa (pronom u adverb interrogativ, grupp nominala interrogativa):
*Ella ha dumandà, **tgi che** vegnia cun nus a spass.*
*Jau savess gugent, **tge che** ti fas.*
*Mai interessass da savair, **cura che** ti arrivass.*
*El na sa betg, **danunder che** ti vegns.*
*Ella ha dumandà il bab, **co ch'el** fetschia capuns.*
*Nus na savevan betg, **quants francs che** quest viadi vegnia a custar.*

Las proposiziuns interrogativas introducidas pon avair la medema furma sco las proposiziuns relativas introducidas (p.73). Cuntrari a quellas èn ellas però dependentas dad in verb, in nomen u in adjectiv ed han la funcziun da complement.

Proposiziuns interrogativas expriman savens ina dumonda indirecta. En quest cas sa laschan ellas transmidar usualmain en ina dumonda directa:

*Ella ha dumandà, **sche** jau vegnia a spass cun ella. (→ Ella ha dumandà: «Vegn a spass cun mai?»)»*

*Ella ha dumandà il bab, **co ch'**el fetschia capuns. (→ Ella ha dumandà il bab: «Co fas ti capuns?»)»*

Proposiziuns interrogativas expriman però era fatgs che nun èn dal tutfatg segirs. En quest cas na sa lascha la proposiziun transmidar en ina dumonda directa:

*Jau vegn a ta dir, **sche** Marina ha gì success u betg. (→ betg pussaivel: *Jau vegn a ta dir: «Ha Marina gì success u betg?»)»*

*Ella sa bain, **cura che** nus arrivain. (→ betg pussaivel: *Ella sa bain: «Cura arrivain nus?»)»*

Mintgatant expriman proposiziuns interrogativas era fatgs che han ina tscherta impurtanza u nagina:

*Igl è (I nun è) impurtant, **sche** ti vegns cun mai a spass u betg.*

Sper quests trais tips da proposiziuns interrogativas, ch'expriman tuts fatgs, che n'èn betg dal tutfatg clers, mabain anc averts, vegnan era exempels sco ils suandants quintads tar las proposiziuns interrogativas. Els han però plitgusch ina semantica exclamativa e sa laschan savens era transfurmar en frusas exclamativas.

*Nus essan stads fitg surprais, **quant char che** quest viadi è vegnì. (→ Quant char che quest viadi è!)*

*Nun èsi da star stut, **tge grond success che** Marina ha gì? (→ Tge success che Marina ha gì!)*

Auters tips da proposiziuns da cuntegn

Ina grupp speziala tranter las proposiziuns da cuntegn furman era las proposiziuns che reproduceschan in discurs, ubain sco citat (= **discurs direct**) ubain sco reproducziun indirecta (= **discurs indirect**). Sper questas dus furmas da reproducziun da discurs vulain nus anc mussar exemplaricamain, tge relaziuns semanticas che la proposiziun da cuntegn po anc avair en connex cun la proposiziun surordinada. Tar quests exempels na sa tracti però betg dad ina classificaziun absoluta. Auter che tar las adverbialas è la relaziun semantica tranter la proposiziun surordinada e la proposiziun subordinada definida qua fermamain dal verb (nomen u adjectiv) en la proposiziun surordinada, dal qual la proposiziun subordinada è dependenta.

Discurs direct ed indirect

La proposiziun ch'exprima in discurs (direct u indirect) è normalmain dependenta dad ina expressiun (verb, nomen u adjectiv) dal tip: *dir, pretender, sbragir, scutinar, planscher, clamar, responder, sriver, empermetter* euv., u *pensar, supponer* euv. Il discurs è damai il complement da quest expressiun. Quai pon ins demussar, sch'ins fa la prova da substituziun:

*Anna ha ditg: «Jau hai fatg in grond sbagl.» (Anna ha ditg quai.)
 Gion ha pretendì: «Vus perdais la scumessa!» (Gion ha pretendì quai.)
 Maja ha pensà: «Quai na po esser vair.» (Maja ha pensà quai.)*

*Anna ha ditg, ch'ella haja fatg in grond sbagl.
 Gion ha pretendì, che nus perdian la scumessa.
 Maja ha pensà, che quai na possia esser vair.*

Il **discurs direct** reproducescha pled per pled il discurs u il pensar dad insatgi. La furma dal discurs na sa mida betg. Il citat vegn segnà cun virgulettas. La surordinada po star a l'entschatta da la frasa u a la fin da questa. Ella po però era esser entretschada:

*Anna ha ditg: «Ve a spass cun nus, quai è divertent!»
 «Ve a spass cun nus, quai è divertent!», ha Anna ditg.
 «Ve a spass cun nus», ha Anna ditg, «quai è divertent!»*

Il **discurs indirect** ha en general la furma da proposiziun subjuncziunala nunintroducida. Tar il discurs indirect tutga era la dumonda indirecta, damai ina part da las proposiziuns interrogativas. Questas vegnan ubain introducidas da la subjuncziun *sche* ubain dad in'expressiun interrogativa cun la subjuncziun *che*. La furma verbala en il discurs indirect stat savens, dentant betg adina (!), en il conjunctiv. Il discurs indirect po era vegnir exprimì dad ina proposiziun infinitiva:

proposiziun subjuncziunala nunintroducida:
*Ella ha respundì, **ch'ella** na veglia betg ir a spass.*

proposiziun interrogativa (dumonda indirecta):
*Ella ha dumandà, **sch'ella** possia vegnir cun nus. Ella ha dumandà, **nua che** Otto saja.*

proposiziun infinitiva:
*Ella m'ha supplitgà **da** vegnir a spass cun ella.*

En il discurs indirect na s'adatta be il modus dal verb a la perspectiva dal raquintader, mabain era autras expressiuns, sco per exempel adverbs u pronomi, ston vegnir adattadas:

*Ella ha ditg ier: «**Jau** stoss ir **damaun** tar il medi.»
 → Ella ha ditg ier, **ch'ella** stoppia ir **oz** tar il medi.*

Il discurs indirect na sto però adina esser dependent dad ina expressiun dal tip *dir* u *pensar*. Il raquintader po era sa distanziar dal discurs en proposiziuns independentas u dependentas dad auters verbs. Per inditgar sia distanza envers il discurs, po el sa servir dal conjunctiv u dad auters mezs linguistics. Tar quests exempels sa tracti d'in discurs indirect en in vast senn:

Ella na vegn betg cun nus a spass. Ella saja malsauna. Ella duai esser malsauna.

Autras relaziuns semanticas da proposiziuns da cuntegn

Sco gia menziunà han las proposiziuns da cuntegn funcziun da subject, d'object, da predicativ u d'attribut (cun funcziun da complement). Ellas han, cun excepziun da las proposiziuns interrogativas, en general ina semantica pli neutrala che per exempel las adverbialas. La relaziun semantica è en general definida dal verb (nomen u adjectiv), dal qual la proposiziun dependa. Tenor il verb, dal qual ellas dependan, pon questas proposiziuns exprimer fatgs, supposiziuns, intents e giavischs euv.:

Che vus vegnis cun nus a spass, ma fa grond plaschair. Igl è bun, ch'ils uffants stattan a chasa.

Anna crai, che nus stettian a chasa. Jau pens, ch'ella vegn ad avair success cun ses referat. Ella spera, che vus vegnias damaun.

Anna ha decis, ch'ils uffants stoppian star a chasa. Nus giavischain, che vus vegnias cun nus a spass.

Savens pon questas relaziuns sper il diever da proposiziuns subjuncziunalas era vegnir exprimidas cun agid da proposiziuns infinitivas:

Jau m'allegrel da vesair vus. Anna ha decis da regalar ad Otto ina buttiglia vin franzos. Ella spera da pudair ir a chasa damaun.

Proposiziuns dependentas da verbs da percepziun vegnan mintgatant era introducidas da *co* (*che*):

*Ella ha observà, **co ch'**il lader è rampignà sur il mir. El n'ha betg badà, **co che** ti has engianà.*

Sch'ins vul exprimer, ch'i nun è dal tuttafatg segir, sch'il fatg inditgà succeda u betg, vegn la proposiziun mintgatant introducida da la subjuncziun *sche*:

***Sche** ti vegns, ma fa quai plaschair.*

Proposiziuns introducidas da *sco sche* inditgeschan ina percepziun malsegira. Il verb stat en quest cas savens en il cundizional:

*Quai pareva, **sco sch'**il tschiel rumpess. El fascheva, **sco sch'**el enconuschess la vardad.*